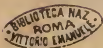

BIBLIOTECA
VITT. EMANUELE
12
31 a
12

BIBLIOTECA
VITT. EMANUELE
55
11 C
6
ROMA

M. T. CICERONIS DE LEG. LIB. III.

In eosdem Commentarij, Adr. Turnebo auctore.

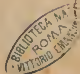

PARISIIS,

Ex officina Adr. Turnebi, Græcarũ literarum professoris & typographi Regij.

M. D. LII.

Cum priuilegio Regis.

AMPLISS. CARDINALI ~~ODONI~~ ~~Castilioneo~~ Adrianus Turnebus S. P. D.

OSTEAQVAM, *Card. Ampliss. illud de me iudicium fecisti, quo nunquam sanè dignum esse me putaui, vt Tolosam amplissimo tuo ciuitatisque illius omnibus & iuris, & humanitatis artibus florentissimæ, honorario auctoratū ad professionem literarum mittendum censeres: etsi assiduitate & officio non satis, voluntate tamen & obseruantia, vt debui, nunquam ex eo destiti me vnum è clientela tua familiáque numerare. Semper abhorruit ingenium meū ab ista officiosorum hominum concursatione limina optimatum quotidianis salutationibus terentium, quòd eæ sint animi plebeij angustiæ, vt tantæ amplitudinis conspectum non capiant: & velut infirmi oculi solis splendorem refugiunt, ita quoque vestra claritate acies nostra præstringitur: istámque pœnam vltro nobis dum cōsciscimus ne vos sæpe videamus, officij raritate decus vestrum commendamus, ne passim ad vilitatem vulgetur. Sic nitor purpuræ, si sæpe gestetur, obsolescit: & reges Medorum maiestati suæ addiderunt, exclusis admissionibus. Nec ignoras profectò te religiosius ab illis adiri, qui te rarò visunt, quàm qui quotidie togati atria tua calcant. Sed tamen si istam forte apparitionē desideras, adiice propius oculos: vt quosdam corpore præsto esse cernis, animo peregrinantes & absentes: ita fortasse alios intelliges esse, qui cùm corpore coràm non adsint, animis de tua semper dignitate & præstantia cogitent: qui si pro eo ac debent, virtutes ac dignitatem tuam æstimant, quæ sola laus tibi potissimū quærenda est, istas animi, non corporis partes esse putabis: cùm præsertim corpus externum cultum potius quàm virtutis ornamentum soleat intueri. Hoc genus officij nisi sequar, obsecro te quo tandem pacto animi ingrati notam effugiam, tātis à te meritis prouocatus? Scio nostris moribus nullam esse ingrati actionem, nec ferè nostris hominibus peccata videri, de quibus nec recuperator, nec quæsitor cognoscit: sed aliam sibi vitæ legem boni constituunt, qui non hominum*

opinione, sed veritate & religione ius colunt, qui etiam interdum ea quæ legibus non vindicantur, turpiora censent, in iisque gratiæ obliuionem præcipue numerant, præsertim aduersus eos quibus notum esse beneficium est. Sed cùm mea in te obseruantia tuorum in me promeritorum memoriam & dignitatis tuæ amplitudinem nunquam ex animo meo sinit excidere, tum verò mihi hos commentarios scribenti semper occurristi, cui & hanc, & aliam omnem operam debere me putarem: & de formidoloso bello cogitanti, in quo tu Henrici regis augustiss. & inuictiss. auspicia ductumque secutus es, desideriũ tui obuersatur dies noctésque de tua salute sollicito. Hos autem commentarios non tam expectandum fuit vt tibi dicarem, quàm vt pro tuo iure vindicares, cum omnia nostra iure mancipii nexiq; tua sint, aut si quod aliud est quod perpetuam auctoritatem possessionémque magis tribuat. Scripti autem sunt in iura nec mercenaria, nec quæstuosa, cum præsertim nihil esse sceleratius hæ leges censeant, quàm iustitiæ mercedem vllam quærere: nec litigiosos controuersosque homines reddunt, vt illa quæ tantum calumniarum, circunscriptionum, litium seuerunt inter homines, vt ipsa prope terrarum sola intestinis forensibusque bellis perturbata, hodie conflictentur: & gẽtes illæ, quæ suis quàm alienis legibus viuere maluerunt, nostrorum malorum documento, vberrimum prudentiæ suæ fructum læta percipere se intelligant. Quo tibi hæc acceptiora fore gratioráque existimo, qui vt omnes virtutes sine precio expetendas semper duxisti: ita quoque earum præstantissimam indignè ad quæstum calumniámque, à nonnullis prostitui non iniuria sæpe conqueri soles. Vale.

IN M. T. CICERONIS LIBROS DE LEGIBVS ARGVMENTVM ADRIANI TVRNEBI.

EDITIS de Rep. libris, Cicero Platonis exemplo de legibus ſcribere inſtituit, & ſuæ Reip. quam ex populi poteſtate, & optimatum auctoritate temperarat, leges dare conſentaneas. Cuius diſputationis principium repetit ex Stoicorum philoſophia, non ex ratione populari: quorum inſtituto emendationem vitiorum, commẽdationémque virtutum lege contineri tradit: totámque legis vim & poteſtatem libri primi explicatione complectitur. Nam lex vltima ex Stoicorum commentarijs, non Iuriſcõſultorum libellis, qui ad eius vim nunquam aſpirarant, ab eo deſcribitur. mens dei opt. max. omnia ratione iubentis & vetantis, à qua hominum vera lex proficiſcatur, quæ eſt ratio ſapientis apta ad iubendum & vetandũ. Atque hoc primi libri argumentum eſt, quod articulatim diſtinguitur, vt capitibus certis ſcholam quanque comprehendere Stoici ſolebant. Vim autem illius legis, de qua libro primo diſſerit, ſic idem quoque libro tertio de Rep. deſcribebat, Eſt quidem vera lex recta ratio, naturæ congruens, diffuſa in omnes, cõſtans, ſempiterna: quæ vocet ad officiũ iubendo, vetando à fraude deterreat: quæ nec probos fruſtra iubet aut vetat, nec improbos iubendo aut vetando mouet. Huic legi nec propagari fas, nec derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari poteſt: nec vero aut per Senatum, aut per populũ ſolui hac lege poſſumus: neque eſt quærendus explanator aut interpres eius alius: nec erit alia lex Romæ, alia Athenis: alia nunc, alia poſthac: ſed & omnes gentes, & omni tempore vna lex & ſempiterna & immutabilis continebit, vnuſque erit communis quaſi magiſter & imperator omnium Deus. Ille legis huius inuentor, diſceptator, ſator: cui qui non parebit, ipſe ſe fugiet, & naturam hominis aſpernabitur: atque hoc ipſo luet maximas pœnas, etiamſi cætera ſupplicia effugerit. Sed & huius legis vim ſic apud Sophoclẽ Antigone exprimit,

Οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε,
Οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη,
Οἳ τούσδ' ἐν ἀνθρώποισιν ὥρισαν νόμους·
Οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ᾠόμην τὰ σὰ
Κηρύγμαθ', ὥστ' ἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν
Νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
Οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθὲς, ἀλλ' ἀεί ποτε

A

Ζῇ ταῦτα, κοὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη.
Non mi istud etenim edixerat Saturnius,
Nec familiaris inferum Themis deum,
Statuere leges hasce qui mortalibus.
Edicta tantum nec valere credidi
Tua, vt deorum inscripta posses & rata
Mortalis vnquam fata præter egredi.
Hæc nanque primum nunc herique non vigent,
Sed vsque: nec quis, nata quàm pridem, tenet.

Secundus liber constitutionem religionis & sacerdotũ continet: tertius magistratuum descriptionẽ: sequentibus libris, qui temporis iniuria interciderunt, de iure po. Ro. disputabat, vt ex tertio extremo intelligi potest, in quo ita scribit, Ac de iure naturæ cogitare per nos atque dicere debemus: de iure po. Ro. quæ relicta sunt & tradita. Afferuntur & à Macrobio ex lib. 5. de legibus ista, Vis ne igitur quoniam sol paululũ à meridie iã deuexus videtur, nequedum satis ab his nouellis arboribus omnis hic locus opacatur, descendamus ad Lirim, eáque quę restãt in illis alnorum vmbraculis persequamur? Scripsit autem Cicero hos libros ante bella ciuilia, P. Clodio iam occiso, velut ex lib. 2. intelligi potest.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS LIB. I.

Et in eundem commentarius, Adriano Turnebo auctore.

ATTICVS.

LVCVS quidem ille & hæc Arpinatium quercus agnoscitur, sępe à me lectus in Mario. Si manet illa quercus, hæc est profecto. etenim est sanè vetus. Q VINTVS, Manet verò, Attice noster, & semper manebit. sata est enim ingenio. nullius autem agricolæ cultu stirps tam diuturna quàm poetæ versu seminari potest. A. Quo tandem modo Quinte? aut quale est istud quod poetæ serunt? mihi enim videris fratrẽ laudandoq; suffragari tibi.

LVCVS Q VIDEM.) Videtur deesse prooemium. prooemijs enim se Aristotelis instituto, qui in ἐξωτερικοῖς pręfari solebat, vti consueuisse in epistolis ad Atticum declarat. Atticus autem sermonem exorditur, eum agnoscens lucum, eámque quercum, quem in Mario Cicero descripserat. Tum enim primum in Arpinatẽ agrũ venerat, vt ex secundo libro conijci facile potest. Equidem qui nunc potissimum huc venerim, satiari non queo. Sæpe à me lectus.) Ita non raro ad longinquius referre solet Cicero, vt ad lucum hic potius retulit quàm ad annosam & patulis diffusam ramis quercum, vnde Mario factum auspicium fuerat. In Mario.) Marius, Ciceronis poema, quo res à Mario municipe suo gestas adolescens explicarat ad gloriam suæ germanæ patriæ. Marianam porro quercum, quam hic celebrat, in poemate à Mario appellarat: vel ob augurium, quod inde Mario adolescenti factum fuit, cum vt, Plutarchus auctor est, nidum

aquilæ, in quo ſeptem pulli erant, reperit. Vel, quod potius eſt, ob augurium, quod Marius vrbe pulſus in quercu illic fortaſſe notauit. Cicero lib. 1. de Diuinatione, Quid eſt illo auſpicio diuinius, quod apud te in Mario eſt, Vt vtar potiſsimum te auctore?

Hic Iouis altiſoni ſubito pinnata ſatelles
Arboris è trunco, ſerpentis ſaucia morſu
Ipſa feris ſubigit transfigens vnguibus anguem
Semanimum, & varia grauiter ceruice micantem.
Quem ſe torquentem lanians, roſtróque cruentans,
Iam ſatiata animos & duros vlta dolores,
Abijcit efflantem, & laceratum affligit in vnda.
Seque obitu à ſolis nitidos conuertit ad ortus.
Hanc vbi præpetibus pennis lapſuque volantem
Conſpexit Marius, diuini numinis augur,
Fauſtáque ſigna ſuæ laudis reditúſque notauit.
Partibus intonuit cœli pater ipſe ſiniſtris:
Sic aquilæ clarum firmauit Iuppiter omen.

Fratrem laudando.) Nempe quod Quintus etiam Cicero poeta eſſet. Cic. libro 2. epiſto. ad Quintum fratrem, Συνδείπνους Σοφοκλέους, quam à te actam fabellam video eſſe feſtiue, nullo modo probaui. Et ibidem, Ego te libenter vt rogaſti quibus rebus vis adiuuabo, & tibi verſus, quos rogas, γλαῦκα εἰς Ἀθήνας, mittam. Et lib. 3. Quatuor Tragœdias XVI. diebus abſoluiſſe te cum ſcribas, tu quicquam ab alio mutuaris? & κλέος quæris, cum Electram & Troadem ſcripſeris? ceſſator eſſe noli: & illud γνῶθι σαυτὸν, noli putare ad arrogantiam minuendam ſolum eſſe dictum, verumetiam vt bona noſtra norimus.
Suffragari tibi.) Laudi tuæ inſeruire, qui æternitate donari putes ea de quibus poetæ memorant.

Q. Sit ita ſane. veruntamen dum Latinę loquētur literæ, quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dicatur, eáque vt ait Sceuola de fratris mei Mario,

Caneſcet ſeclis innumerabilibus.

niſi forte Athenæ tuę ſempiternam in arce oleam tenere potuerũt: aut quod Homericus Vlyſſes Deli ſe proceram & teneram palmam vidiſſe dixit, hodie monſtrant eandem. multáque alia multis locis diutius commemoratione manent, quàm natura ſtare potuerunt. Quare glandifera illa quercus, ex

qua olim euolauit

Nuncia fulua Iouis miranda visa figura,

nunc sit hęc. sed cum eam tempestas, vetustásue cō sumpserit, tamen erit his in locis quercus, quā Marianam quercum vocent.

MARIANA dicatur.) In scriptis libris, dicitur, vt mox, quam Marianā quercū vocant. idque aliquanto significantius. Vt ait Sceuola.) Sceuola Iurisconsultus ad quē Cicero adolescens ventitabat, quo tempore Marium fortasse scripsit, in poema Ciceronis, ingeniū eius admiratus, vt suspicor, scripserat epigramma. Canescet) durabit, superstes erit. Sic inueterare vsurpatur. Cicero lib. 2. de natura deorum, nec vnà cum seculis ætatibusque hominum inueterare potuisset. Nisi forte Athenæ) id est, quasi verò Athenis non hominū commemoratione & opinione potius quàm natura stirps illa oleæ inueterarit. Oleam aūt illam intelligit, quā in certamine Pallas edidit, vt Athenis nomen imponeret: quæ Plinij quoq; ætate superstes cēsebatur esse. Plin. lib. 16, Athenis quoque olea durare creditur in certamine edita à Minerua. Eā in arce natā fuisse Varro lib. 1. de Re rustica docet. Hoc nomine, inquit, etiā Athenis in arcē nō inigi, præterquā semel ad necessarium sacrificiū, ne arbor olea, quæ primū ibi dicitur nata, à capra tangi posit. Erant & oleę Palladi sacrę in arce primū, quę ꝑpagatione plures succreuerunt, μορίαι vocatę, vel quòd viritim earum oleum diuideretur, vel à morte Halirrothij Neptuni filij, qui cum eas ferro succidere tentaret, securim sibi inflixit: earum aūt oleum præmij vice, his qui Panathenęa vicerant, donabatur. Hæ postea ex acropoli, quam Varro arcem vocauit, in Academiam translatæ sunt. Aristoph. ἀλλ᾽ εἰς ἀκαδημίαν κατιὼν, ὑπὸ ταῖς μορίαις ἀποθρέξεις.

Homericus Vlysses.) Locus est Odyss. ζ, de Nausicaa quam tenerę & procerę palmæ Vlysses comparat.

Δήλῳ δή ποτε τοῖον Ἀπόλλωνος παρὰ βωμῷ
Φοίνικος νέον ἔρνος ἀνερχόμενον ἐνόησα.

Sic teneram Deli sacras ad Apollinis aras
Palmæ conspexi surgentem è cespite plantam.

vbi Cicero νέον teneram vertit, ἀνερχόμενον ꝓceram. Eam equidem esse arbitror Apollinis & Dianæ natalibus nobilē, quam Plinius ait Deli ab ætate Apollinis conspici, cuius Homerus quoque in hymno Apollinis meminit,

Ἀμφὶ δὲ φοίνικι βάλε πήχεε, γοῦνα δ᾽ ἔρεισε
λειμῶνι μαλακῷ.

Vlnis amplexa eſt palmam,genibus quoque prato
Innixa eſt tenero. Meminit huius & Theognis: ſed & Callimachus,ἀπὸ δ' ἐκλίθη ἔμπαλιν ὤμοις φοίνικος ποτὶ πρέμνον.Catullus,Quã mater prope Deliã Depoſiuit oliuã,ſcribit. Sed ita ſe res habet,ſolet grauidę dũ parturiũt,aliquid apprehẽdere vt nixus iuuetur:ſic Latona manu altera palmã,altera oliuã apprehẽdit:vel ꝓpe oleã peperit. Nũcia fulua)Id eſt, aquila: verſus ex Ciceronis Mario.Ob aliquod autem proſperum aquilæ augurium fortaſſe Marius in ſecundo ſuo cõſulatu Romanis legionibus dicauit aquilam.

A. Non dubito id quidem, ſed hæc iam non ex te, Quinte, quæro: verum ex ipſo poeta, tuíne verſus hanc quercum ſeuerint,an ita factum de Mario,vt ſcribis,acceperis.MARCVS,Reſpondebo tibi equidem,ſed non antè quàm mihi tu ipſe reſponderis, Attice,certe nõ lõge à tuis ædibus inãbulans poſt exceſſum ſuum Romulus Proculo Iulio dixerit, ſe deũ eſſe,& Quirinum vocari,tẽplúmq; ſibi dedicari in eo loco iuſſerit: & verũne ſit,Athenis non lõgè itẽ à tua illa antiqua domo Orithyiã Aquilo ſuſtulerit.ſic enim eſt traditũ. A. Quorſũ tandẽ, aut cur iſta quæris?M.Nihil ſanè, niſi ne nimis diligẽter inquiras in ea quæ iſto modo memoriæ ſint ꝓdita.A.Atqui multa quærũt in Mario,fictáne an vera ſint:& à nõnullis,quod & in recẽti memoria, & in Arpinati homine, vel ſeueritas à te poſtulatũ.

AN ITA factũ)Ex hiſtoriæ fide,an poetarũ licentia ſcripſerit, vt commentum tuum ſit,nec id Mario euenerit. Certe non longe) Vetus ſcriptura,certen lõge,puto legẽdũ certõn' nõ lõge, vt mox,Athenis non longe item. Habitauit autem Atticus in colle Quirinali, Pamphilianam domum ab auunculo hæreditate relictam, vt ſcribit Nepos, & prope templum Quirini domus Attici erat, vt ſcribitur à Victore,& lib 12. epiſtolarum ad Atticum de ſtatua Cæſari in tẽplo Quirini poſita ſcribitur, De Cæſare vicino ſcripſerã ad te, quia cognoram ex tuis literis:eum σύνναον Quirini malo quàm Salutis.

Verum ne sit) Subaudiendum quod, vel legẽdum, vtrumne Athenis. Romulus) Vide Liuium lib.1.ab Vrbe condita. Aquilo sustulerit.) Boreas, inquit Sophoclis interpres, affinitatem cum Atheniensibus iunxit, rapta Orithyia Erechthei filia, ex qua Zetum, Calain, & Cleo patram sustulit. Hanc etiam fabulam in principio Phædri cõmemorat Plato. quo ex dialogo Pomponii antiquam domum Athenis ad Ilissum fuisse coniicimus, cum ad Ilissum rapta sit. Inquiras in ea) Ab inquisitoribus ductum. Simile est illud Lactantii, Tãtáque est autoritas vetustatis, vt in eam inquirere scel⁹ esse dicatur. In alijs anquiras. In Mario) Poemate tuo. Recenti memoria) Vt hominũ testimonia & conscientia mendacium refellere posint. In Arpinati homine) Quæ natio durior & seuerior erat, vt ꝓinde mendacio nõ fuerit indulgendum. Cicero ad Atticum, Quid, inquit, homini Arpinati cum aquis calidis? Exigebant igitur in poemate à Cicerone fidẽ historiæ, nec eum censebant quicquam fingere nec vlla in re Mario parcere debuisse. Id enim est, & in Arpinati homine, vel seueritas à te postulatur. Vel Arpinatẽ dicit velut ignobilẽ & ex vili municipio, vt vero parcendum minus fuerit, vt Sallustius, Oro te Romule Arpinas, quod potius arbitror.

M. Et me hercule ego me cupio nõ mẽdacẽ putari, sed tamẽ nõnulli isti, Tite noster, faciũt imperitè, qui in isto opusculo nõ vt à poeta, sed vt à teste veritatẽ exigãt. nec dubito quin iidem & cum Egeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio apicem impositum putẽt. Q. Intelligo te, frater, alias in historia leges obseruãdas putare, alias in poemate. M. Quippe, cũ in illa ad veritatẽ quæque referãtur: in hoc ad delectationem pleraque: quanquam & apud Herodotum patrem historiæ, & apud Theopompum sunt innumerabiles fabulæ.

OPVSCVLO) In scripto manu legitur periculo: quæ scriptura si cui probatur, de exilio Marii intelligat. Egeria) Colloqui se noctu cum Egeria Numa Romanis persuaserat, eiusq; monitis se facere omnia, vt Liuius scribit. Et Ennius de eius cũ rege Numa colloquio in Annalibus scribit, Olli respõdet suauis sonus Egeriaĩ. Egeriã autem quòd egerẽdo partui pręesset, matronę Romanę colebãt, & Fluo-

niã, quod fluorẽ ſanguinis in partu ſiſteret. Apicem)Pileum Liuius ſcribit.Sed hic apex pileus,ex parte totum eſt. Apicis etiam meminit Feſtus ſic,Offendices eſſe ait Titius nodos quibus apex retineatur & remittatur. Nam apex ſummitas eſt pilei:ꝓprie in ſummo Flaminis pileo virga lanata:quod cum Albæ primus ferre inſtituiſſet Aſcani⁹, alludens Virgilius ſcripſit,

Ecce leuis ſummo de vertice viſus Iuli
Fundere lumen apex..

Quippe) Veteres libri habent, Quippe cum illa ad veritatẽ Quinte referantur. Patrem hiſtoriæ) Qui princeps hiſtoriæ ſuam orationẽ ſuumque ornatum tribuit.Itaque cum hiſtoriæ ſtilum deſcribit Cicero, ſemper orationem Herodoti adumbrat. Id adeo ex Ariſtotele intelligi poteſt·ἡ μὲν οὖν εἰρομένη λέξις, ἡ ἀρχαία ἐστὶν· Ἡροδότου Θουρίου ἥδ' ἐστὶν ἀπόδεξις. Eius enim dictionem tractam eſſe dicit Ariſtoteles: quod gen⁹ dicendi cum Cicero in hiſtoria omnium optimum ex Herodoti ſcriptione cenſeret, de hiſtoricorum oratione ſic libro 2. de Oratore ſcribit, Verborum autem ratio & genus orationis fuſum atque tractum,& cum lenitate quadam ęquabili profluens,ſine hac iudiciali aſperitate & ſine ſententiarum forenſium aculeis perſequendum eſt:vbi perſpicue εἰρομένην λέξιν,qualis eſt Herodoti oratio qui princeps hiſtoriã ornauit,vt merito hiſtoricæ orationis parẽs ſit,tractã orationẽ vertit. Idque magis perſpicietur ex Oratore,in quo ita ſcribit de hiſtoria,Sed in his tracta quędam & fluens expetitur non hęc contorta & acris oratio. Interpretatur enim λέξιν κατεστραμμένην & εἰρομένην .Itaque ex Ariſtotele intelligentia quoque peti debet orationis ſponte fuſæ,quæ εἰρομένη eſt· & conuerſæ atque mutatæ.quibus de rebus quid vaticinentur interpretes, plerique nouere.

A. Teneo quam optabam occaſionem, neq; omittam.M.Quam tandem,Tite?M.Poſtulatur à te iãdiu,vel flagitatur potius hiſtoria. ſic enim putant, te illam tractante,effici poſſe,vt in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus.Atq; vt audias quid ego ipſe ſentiam,non ſolũ mihi videris eorum ſtudiis, qui tuis literis delectãtur, ſed etiam patriæ debere hoc munus:vt ea quę ſalua per te eſt,per te eundem ſit ornata. Abeſt enim hiſtoria literis noſtris, vt & ipſe intelligo,& ex te perſæpe audio . potes autẽ tu

profecto

profecto ſatisfacere in ea: quippe cum ſit opus, vt tibi quidem videri ſolet, vnum hoc oratoriũ maxime. Quamobrem aggredere, quæſumus, & ſume ad hanc rem tempus, quæ eſt à noſtris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. Nam poſt annales Pōtificum Maximorũ, quibus nihil poteſt eſſe iucũdius, ſi aut ad Fabium, aut ad eũ qui tibi ſemper in ore eſt, Catonem, aut ad Piſonem, aut ad Fāniũ, aut ad Venonium venias: quanquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile quàm iſti omnes? Fannio autem ætate coniunctus Antipater, paulo inflauit vehementius, habuitque vires agreſtes ille quidẽ atque horridas, ſine nitore ac palæſtra: ſed tamẽ admonere reliquos potuit, vt accuratius ſcriberent. Ecce autem ſucceſſere huic belli, Clodius, Aſellio: nihil ad Cælium, ſed potius ad antiquorum languorem & inſcitiam.

TENEO quam opt) Intelligi ſatis ex his quę ſequũtur exiſtimo, & ex lib. 2. de oratore, Ciceroni in animo fuiſſe hiſtoriã ſcribere. Nã ſub perſona Antonij cum hoc opus oratorium maxime dicit, ſuam voluntatem ſatis ſignificat: vt & lib. 1. ſcribere ſe de iure ciuili ſatis indicat velle, cum quomodo in artem redigi debeat attingit, vt tum vel librum de iure ciuili qui à Gellio nominatur, vel hos de legibus, in quibus etiã de iure ciuili ſcribebat, vt ex primo libro & extremo tertio intelligi poteſt, iam cogitaret. Flagitatur.) Quaſi debeat: nã qui nomina exigunt, & debitam pecuniam petunt flagitatores vocãtur. Plautus Muſtell. Quaſi flagitator adſtat vſque ad hoſtium. Sic ꝓ Quintio, tamen quia poſtulat non flagitat, prętcribo. Oratorium maxime) Cic. id lib. 2. de Orat. dixerat. Pontificũm Maximorũ.) Annales maximos intelligit, qui à Pontificibꝰ perſcribebantur. Cic. lib. 2. de Orat. Erat enim hiſtoria nihil niſi annalium cõfectio: cuius rei memoriæque publicæ retinendæ cauſa, ab initio rerum Romanarum vſque ad P. Mutium Pontif. Maximũ, res omnes ſingulorum annorum mandabat literis P. Max. efferebatque in album, & proponebat

tabulã domi, poteſtas vt eſſet populo cognoſcendi: iique etiam nũc Annales maximi nominantur. Nam vt ait Macrobius, Pontificibus erat permiſſa poteſtas memoriã rerũ geſtarum in tabulas cõferendi, & hos Annales appellabãt Maximos, quaſi à Pontificib⁹ Max. factos. Iam hic iucundius in libro ſcripto habetur, ac iucunditas in puritate ſermonis, in cognitiõe antiquitatis eſſe poteſt, abſq; ornatu tamẽ oratorio. Alij nudius legũt, i. inornatius. Catonẽ) Qui libros origi num ſcripſerat: nec tamen titulum operis, vt ait Feſtus, implebat. Eũ plurimũ laudare Cicero ſolebat, vt ex Bruto apparet. Fabiũ) Fabi⁹ Pictor hiſtoricus Latinus, cuius hodie neſcio quid extare dicitur. Eius meminit Cicero in Bruto. Fannium.) Hic ſcriptor Annalium fuit: cuius Cicero in Bruto meminit. Venonium.) Hic quoque hiſtoriã Latine cõdidit. Cic. lib. 12. ad Atticum, At moleſte fero Venonij hiſto riam me non habere. Antipater.) Cœlius Antipater hiſtoricus Latinus, Craſsi familiaris, vires & ſonum hiſtoriæ addidit, verborum ta men collocatione tractuque orationis æquabili, qui proprius hiſto. riæ eſt, caruit. Inflauit) Metaphora à tibicinibus. Cic. in Acad. ſimul ac inflauit tibicen, à perito carmen agnoſcitur. Belli) id eſt inepti ac mali ſcriptores, ironia eſt. Sic lib. 2. de oratore, Audiamus, inquit, pulchellũ puerum Craſſus. Clodius) Clodius Quadrigarius, & Sempronius Aſellio analiũ ſcriptores, quorũ non raro Gellius meminit.

Nam quid Acciũ numerem? cui⁹ loquacitas habet aliquid argutiarum (nec id tamen ex illa erudita Gręcorũ copia, ſed ex librariolis Latinis) in orationibus autẽ multas ineptias, elatio ſummã impudentiã. Siſenna eius amicus omnes adhuc noſtros ſcriptores, niſi forte qui nondum ediderũt, de quibus exiſtimare non poſſumus, facile ſuperauit. is tamẽ neque orator in numero veſtro vnquam eſt habitus, & in hiſtoria puerile quiddam cõſectatur: vt vnum Clitarchum, neque quenquam præterea de Græcis legiſſe videatur. eũ tamen velle dũtaxat imitari: quem ſi aſſequi poſſet, aliquantum ab optimo tamen abeſſet. Quare tuum eſt munus: hoc à te expęctatur: niſi quid Quinto videtur ſecus. Q. Mihi

verò nihil: & ſæpe de iſto conlocuti ſumus: ſed eſt quædam inter nos parua diſſenſio. A. Quæ tandē? Q. A quibus temporibus ſcribendi capiat exordium. Ego enim ab vltimis cenſeo: quoniam illa ſic ſcripta ſunt, vt ne legantur quidem. ipſe autē æqualem ætatis ſuæ memoriam depoſcit, vt ea complectatur quibus ipſe interfuit. A. Ego vero huic potiꝰ aſſentior. ſūt enim maximæ res in hac memoria atque ætate noſtra. tum autem hominis amiciſsimi Cn. Pompeij laudes illuſtrabit. incurret etiam in illum & memorabilē annum ſuum, quæ ab iſto malo prædicari, quàm (vt aiūt) de Remo & Romulo.

NAM quid Accium) Cicero in Bruto Accium hiſtoricum citat, quin & Feſtus Pompeiꝰ, in verbo Metelli. Ex librariolis Latinis) Ex vilibus & inornatis Latinorū libellis. Librarioli vēditores & viles ſcribę libellorum Latinorum: id ad contemptū ſcriptorum Latinorum ait, ne librarios quidem dicere dignatus, vt in extremo tertio. Itaque hæ leges ſunt quas apparitores noſtri volunt, à librarijs petimus. Impudentiā) In ſcriptis libris imprudentiā, nec id abſq; ſenſu. Clitarchum.) Clitarchus rerum Alexandri ſcriptor, & expeditionum comes fuit. Huius fidem infamari, ingenium probari ſcribit Quintilianus. Ab vltimis cēſeo) A primis originibus Vrbis cōditæ. Æqualem ætatis ſuæ) Res ſcribere vult noſtra memoria & ætate geſtas. Incurret etiam) De ſuo conſulatu Cicero commentarium Græce iam ſcripſerat, quem librum ait totum Iſocratis μυροθήκιον atque omnes diſcipulorum eius arculas, ac nonnihil etiam Ariſtotelica pigmenta conſumpſiſſe: ſed aliud eſt hiſtoriam, aliud commētarium ſcribere & tanquam breuiarium conficere. Illū & memorabilem.) Egregium & memorabilem. Illū emphaticos dixit. De Remo) Quam de rebus obſoletis ac priſcis & vetuſtatem vltimæ originis habentibus, & à noſtra memoria remotiſsimis, iſtum non tam ſcribere quàm vaticinari: iſtudque prouerbij ſpeciem habere videtur.

M. Intelligo equidem à me iſtum laborē iam diu poſtulari, Attice: quem non recuſarem, ſi mihi vllum tribueretur vacuum tempus & liberum. neq;

enim occupata opera, neq; impedito animo res tā ta ſuſcipi poteſt. Vtrunque opus eſt, & cura vacare & negocio. A. Quid? ad cætera quæ ſcripſiſti, plura quam quiſquam è noſtris, quod tibi tandē tempus vacuū fuit conceſſum? M. Subſeciua quædam tēpo ra incurrunt, quę ego perire nō patior: vt ſi qui dies ad ruſticandū dati ſint, ad eorum numerū accō- modētur quæ ſcribimus. Hiſtoria verò nec inſtitui poteſt, niſi prępararó ocio, nec exiguo tēpore abſol ui: & ego animi pendēre ſoleo, cū ſemel quid orſus traducor aliò: neque tam facile interrupta cōtexo, quàm abſoluo inſtituta. A. Legationē aliquam ni mirum iſta oratio poſtulat, aut eiuſmodi quampiā ceſsionē liberam, atque ocioſā. M. Ego vero ætatis potius vacationi confidebā: cū pręſertim non recu ſarem, quo minus more patrio ſedens in ſolio, con ſulentibus reſpondere: ſenectutiſque non inertis grato atq; honeſto fungerer munere. ſic enim mi hi liceret, & iſti rei quā deſideras, & multis vberio ribus atque maioribus operæ quantū vellem dare.

SVBSECIVA) Ab aſsignationibus agrorum ductum, cum cē- turia non implebatur. Frontinus, Subſeciuum eſt quod à ſubſecante linea nomē accepit. Subſeciuorum duo genera, vnum quod in extre- mis aſsignatorum finium centuriā explere non potuit: alterū quod in medijs aſsignationibus & integris cēturijs interuenit. Varro eti am eum iugerum nō impletur dicit. Ab hoc principio menſores nō nunquam dicūt in ſubſeciuum eſſe vnciam agri. Sic ſubſeciua tem- pora quæ ſubſecantur, & iuſtis negotijs detrahuntur. Quæ ſcri- bimus.) Scriptiones inſtituimus quas paucis diebus abſoluamus, eaſque accōmodamus ad dies ruſticationis. Orſus traducor.) Cum interrumpere ſcripturam inſtitutam cogor, moleſtum mihi eſt. Nam animi pendere cruciari eſt. Terentius, Clitipho cum ſpe pendebit a- nimi. Ductum à ſeruis qui ad trabem pendētes vapulabant. à corpore

ad animũ verbo trãſlato. Plautus, Ad pedes quando alligatus es equũ centupondium. Vbi manus manicæ cõplexæ ſunt atque adductæ ad trabẽ, nec dependes nec propendes, quin malus nequámque ſis. Legationem.) Legationes nonũquam Senatores impetrabant, ſine vllo munere & ꝓcuratione Reipub. vt perſequerentur ſuas ſyngraphas in prouinciis: & vt libere à Repub. abeſſe poſſent: eas interdum voti cauſa etiã petebant. Ceſsionẽ) Ceſsio eſt cùm vrbe & publico cedim⁹ & rus ſecedimus. Ductum videri poteſt à ceſsione quæ fit in iure. Huius meminit in Topicis Cicero. Aetatis potius) Oratores ſenectute graues, depoſito cauſarum forenſium onere, domi, quo ſuam etiam tum dignitatem tuerẽtur, ius reſpondere ſolebant. Sic lib. 1. de Orat. ſub Craſsi perſona, Iuris interpretationẽ, nõ ſolũ ad vſum forenſẽ, ſed etiam ad decus & ornamentum ſenectutis ſibi comparaſſe dicit. Vacationi.) Quia ſenibus militiæ vacatio datur & aliorum munerũ, vt in aliis reb⁹ eodẽ modo vſurpari debeat, vt in cauſis agẽdis. In ſolio) In ſolio ſedentes Iura reſpondebant Iuriſconſulti priſci. Cicero lib. 2. de Oratore, An iuri ciuili? eſt paternũ. ſed dicet te cum ædes vẽderes ne in rutis quidem & cęſis ſolium tibi paternum recepiſſe.

A. Atqui vereor ne iſtã cauſam nemo noſcat, tibique ſemper dicendum ſit: & eo magis quòd te ipſe mutaſti, & aliud dicẽdi inſtituiſti genus: vt quẽadmodum Roſcius familiaris tuus in ſenectute numeros in cantu cecinerat, ipſaſque tardiores fecerat tibias: ſic tu à contentionibus, quibus ſũmis vti ſolebas, quotidie relaxes aliquid: vt iam oratio tua non multum à philoſophorum lenitate abſit. quod ſuſtinere cũ vel ſumma ſenectus poſſe videatur, nullã tibi à cauſis vacationẽ video dari. Q. At mehercule ego arbitrabar poſſe id populo noſtro probari, ſi te ad ius reſpondendũ dediſſes. quamobrem cum placebit, experiũdum tibi id cenſeo. M. Siquidem Quinte, nullum eſſet in experiũdo periculum: ſed vereor ne, dum minuere velim laborẽ, augeam: atque ad illam cauſarum operam, ad quã

ego nunquã nisi paratus & meditatus accedo, adiungatur hæc iuris interpretatio, quæ non tam mihi molesta sit propter laborem, quàm quòd dicẽdi cogitationem auferat: sine qua ad nullã maiorem vnquam causam sum ausus accedere. A. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his subsciuis, vt ais temporibus, & cõscribis de iure ciuili subtilius quàm cæteri? nam à primo tempore ætatis iuri studere te memini, cum ipse etiam ad Scæuolam ventitarem: neque vnquam mihi visus es ita te ad dicendũ dedisse, vt ius ciuile contemneres. M. In longum sermonem me vocas, Attice: quem tamen, nisi Quintus aliud quid nos agere mauult, suscipiã: & quoniam vacui sumus, dicam. Q. Ego vero libenter audierim. quid enim agam potius? aut in quo meli⁹ hũc consumam diem? M. Quin igitur ad illa spatia nostra, sedésque pergimus, vbi cum satis erit ambulatum, requiescemus? nec profecto nobis delectatio deerit aliud ex alio quærẽtib⁹. A. Nos vero, & hæc quidem adire, si placet, per ripam & vmbram. Sed iam ordire explicare, quæso, de iure ciuili quid sentias.

ROSCIVS) Roscius iã senex, cũ in scena cãticũ ad tibiã caneret, iubebat tibicinẽ, nõ vt antea, citatos & acutos incinere modos, sed tardos senectutisque gestui aptos, ac ipse remissiore voce vtebatur. Cic. lib. 1. de Oratore, Solet idem Roscius dicere, se, quo plus ętatis sibi accederet, eo tardiores tibicinis modos, & cantus remissiores esse facturum. In cantu cecinerat) Remisse scilicet, id est remisso & senili voci, & lateri apto cantu vsus fuerat, versus in cãticis canens ad tibiam. Dedisse) Sic in Bruto, qui quanquam nemini se ad docendũ dabat. & mox, nec vnquam mihi visus es ita te ad dicendum dedisse.
Ad Sceuolam) Cicero in Bruto, Ego autẽ iuris ciuilis studio, multũ

operæ dabam Q. Scæuolæ P. filio, qui quanquam nemini ad docendum se dabat: tamen consulentibus respondendo, studiosos audiendi docebat. Spatia nostra) i. ambulationem, Cicero in Orat. ad Brutum, Et fateor me oratorem si modo sum, aut etiam quicũque sum, non ex Rhetorũ officinis, sed ex Academiæ spatijs extitisse. Aliud ex alio quær.) Modo sedẽtibus, modo ambulãtibus, vt grata vicissitudo est: vel modo hoc, modo illud disputantibus. Nos verò) Volumus scilicet. Et hęc quidem adire per ripam & vmbram) Vetus scriptura hæc est, i. ad spatia ire per ripam opacam: nec per ripam tantum opacam adhibitur, verumetiam disputabitur mox in ripæ opacę ambulatione: vt infra, inter has procerissimas populos in viridi opacáque ripa inambulantes, tum autem residentes quæramus. Alij hac adire, i. hac via ad spatia ire, quod etiam placet.

M. Egóne? summos fuisse in ciuitate nostra viros, qui id interpretari populo, & respõsitare soliti sũt: sed eos magna ꝓfessos, in paruis esse versatos. quid enim est tãtum, quantum ius ciuitatis? quid autem tam exiguum, quàm est munus hoc eorum qui cõsuluntur? quàm est populo necessarium? Nec vero eos qui ei muneri præfuerunt, vniuersi iuris fuisse expertes existimo: sed hoc ciuile quod vocant, eatenus exercuerunt, quoad populo præstare voluerunt: id autem incognitum est, in vsu necessarium. Quamobrem quo me vocas? aut quid hortaris? vt libellos conficiam de stillicidiorũ ac de parietum iure? aut stipulationum & iudiciorum formulas cõponam? quæ & scripta à multis sunt diligẽter, & sunt humiliora, q̃ illa quæ à nobis expectari puto.

EGONE) Terẽti⁹, Potin est hic tacere? P. Egóne? Lib. 2. hac de re quæro quid sentias. M. Egóne? sic loqui solent, qui ad respõdendum parati sunt. Pręstare) quantum populo necessarium esse iudicauerunt In scripto, populum pręstare legitur. Incognitũ est) quasi vero ignoretur vsitatum istud ius ciuile & nõ plurima de eo scripta extent. in scripto libro, id autẽ incogniti est. indocilis enim est vsus

diſciplina. De ſtillicidiorũ) Hęc à Iuriſconſultis in ſeruitutibus prę diorũ tractantur. Stip.) Stipulatio, inquit Pōponius, eſt verborũ cōceptiō, quibus is qui interrogatur, daturum facturumve ſe id quod interrogatus eſt, reſpōdet. Plautus in Penulo, P. Roga me viginti mi nas, vt me effecturũ tibi quod ꝓmiſi, ſcias: roga. C. obſecro hercle. P. Geſtio promittere. C. Dabis ne argenti mi hodie viginti minas? P. Da. bo, moleſtus nunc iam tu ne ſis mihi. Stipulationũ autem harum nō pauciores erāt formulę fere quàm res de quibus cōcipiebantur: eas in venalibus vendendis diligenter Manilius Iuriſconſultus perſcripſe rat. Varro libro 2. de re Ruſtica, ſtipulationis formulam ponit. Emptor ſtipulatur priſca formula ſic, Illaſce oues, qua de re agitur, ſanas recte eſſe, vt pecus ouillum quod recte ſanum eſt, extra luſcam, ſurdam, minam, id eſt ventre glabro, neque de pecore morboſo eſſe, habereque recte licere: hæc ſic recte fieri ſpondes? Iudiciorum formulas.) Certas intelligit actionum formulas, ex quarum pręſcripto experiundum erat. Pomponi⁹, Deinde ex his legibus eodem fere tempore actiones cōpoſitæ ſunt quibus inter ſe homines diſceptarent, quas actiones ne populus prout vellet inſtitueret, & certas & ſolēnes eſſe voluerunt: & appellatur hæc pars iuris, legis actiones. Eas Flauius Appij libertus publicauit. Quam autem variæ eſſent ſtipulationum & iudiciorum formulæ ex Topicis intelligi poteſt, vbi ſcribitur, At ſi ſtipulationum & iudiciorum formulas partiare, non eſt vitioſum in re infinita pręteremittere aliquid.

A. Atqui ſi quæres, ego quid expectem, quoniam ſcriptum eſt à te de optimo Reipublicæ ſtatu, cōſe quēs eſſe videtur, vt ſcribas tu idem de legibus. ſic enim feciſſe video Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxi mè diligis. M. Viſne igitur, vt ille cum Crete Clinia & cũ Lacedæmonio Megillo, æſtiuo, quemadmodum deſcribit, die, in cupreſſetis Gnoſiorum, & ſpatijs ſilueſtribus crebrò inſiſtēs, interdum acquieſcens, de inſtitutis Rerumpublicarum, ac de optimis legibus diſputat: ſic nos inter has ꝓceriſſimas populos in viridi opacáque ripa inambulātes, tum autem reſidentes, quæramus ijſdem de rebus aliquid

aliquid vberius quàm forensis vsus desiderat? A. Ego verò ista audire cupio. M. Quid ait Quintus? Q. Nulla de re magis. M. Et rectè quidem: nam sic habetote, nullo in genere disputando honestè patefieri, quid sit homini natura tributum: quantam vim rerum optimarum mens humana contineat: cuius muneris colendi efficiendique causa nati & in lucem editi simus: quæ sit cõiunctio hominũ, quæ naturalis societas inter ipsos. his enim explicatis, fons legum & iuris inueniri potest. A. Nõ ergo à Prætoris edicto, vt plerique nunc: neq; à XII tabulis, vt superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas. M. Nõ enim id quæris, hoc sermone, Pomponi, quemadmodũ caueamus in iure, aut quid de quaque cõsultatione respondeamus. sit ista res magna, sicut est, quæ quondam à multis claris viris, nũc ab vno summa auctoritate & scientia sustinetur. sed noris ista, complectenda in hac disputatione tota causa est vniuersi iuris ac legum: vt hoc ciuile quod dicimus, in paruum quendam & angustum locum cõcludatur naturæ. Natura enim iuris explicanda nobis est, eáq; ab hominis repetẽda natura: cõsiderãdę leges, quibus ciuitates regi debeãt: tũ hæc tractãda, quæ composita sunt & descripta iura & iussa populorum: in quibus ne nostri quidem populi latebunt quæ vocantur iura ciuilia. Q. Altè verò, &, vt oportet, à capite frater repetis quod quærimus:

vt illi æquitatis, sic nos delectus vim in lege ponimus: & proprium tamen vtrunque legis est. Quod si ita recte dicitur, vt mihi quidem plerunque videri solet, à lege ducendum est iuris exordium: ea est enim naturæ vis, ea mens ratióque prudentis, ea iuris atque iniuriæ regula. Sed quoniam in populari ratione omnis nostra versatur oratio, populariter interdum loqui necesse erit, & eam legem, quæ scripto sancit quod vult, aut iubendo, aut vetando, vt vulgus appellare. Constituẽdi verò iuris ab illa sũma lege capiamus exordium, quæ seculis omnibus ante nata est, quàm scripta lex vlla, aut quã omnino ciuitas cõstituta. Q. Commodius vero, & ad rationem instituti sermonis aptius.

HAVD SCIO an recte) Id est, recte vt opinor, vt de Finibus, quem haud scio an recte dixerim principem philosophorum.

LEX est ratio summa) Tota ista de lege disputatio ex libris Chrysippi de legibus sumpta est. Stoici autem legem summam esse cẽsent mentem rationemque diuinam, recta prauáque sancientem, ex qua lex humana rite laudata sit, quæ nihil aliud est quàm mens & ratio sapientis ad recte facta vocans, & à peccatis auocans. Istam autẽ fuisse eorum sententiam de lege, ex Laertio sic intelligi potest: οὐδὲν ἐνεργοῦντας ὧν ἀπαγορεύειν εἴωθεν ὁ κοινὸς νόμος διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διὶ καθηγεμόνι τούτῳ τῆς τῶν ὅλων διοικήσεως ὄντι, i. nihil eorum quæ lex communis vetat agẽtes, quæ per omnia peruadit, eadem ac Iupiter descriptionis vniuersorũ & administrationis imperator. Sed & ex Ario Didymo, cuius verba hæc sunt. καὶ ὁ κόσμος οἱονεὶ πόλις ἐστὶν ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεστῶσα, τῶν μὲν θεῶν ἡγεμονίας ἐχόντων, τῶν δὲ ἀνθρώπων ὑποτεταγμένων· κοινωνίας δ' ὑπάρχειν πρὸς ἀλλήλους διὰ τὸ λόγου μετέχειν, ὅς ἐστι φύσει νόμος. i. Mundus tanquã ciuitas est, quę ex diis & hominibus constat: è quibus Dij imperium habent, homines subiecti sunt. Societatem autem inter ipsos esse ex commercio rationis, quæ natura lex est. Igitur tametsi exemplo Platonis de legibus disserit, tamẽ ista haurit ex Stoicorum fontibus. Denique ex libro de legibus Chrysippi definitio à Iurisconsulto affertur id plane confirmans, ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων

πραγμάτων· δεῖ δ' αὐτὸν προστάτην εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχρῶν, καὶ ἄρχοντα καὶ ἡγεμόνα, καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα εἶναι δικαίων τε καὶ ἀδίκων, καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων· προστακτικὸν μὲν τῶν ποιητέων, ἀπαγορευτικὸν δὲ τῶν οὐ ποιητέων· id eſt, Lex eſt omnium regina humanarum & diuinarum rerum. Eam autem oportet honeſtorum ac turpium prę ſidem, principem ac imperatricem eſſe, atque eo ipſo iuris & iniuriæ & ciuilium natura animalium regulam, iubentem quæ agenda, & vetantem quæ non facienda. Inſita in natura) In illa rerũ parente natura vniuerſi gubernatrice, atq; adeo in ſummo & prępotente deo. Confirmata & cõfecta) Ea enim in homine inchoata eſt, cum recti & iniqui in hominibus intelligentia ſit non ſatis enodata, nec ſatis firma & perfecta: ſed confirmata eſt & confecta in mẽte ſapientis, cuius ratio lex eſt. Eamque rem illi) Legem Græci νόμον παρὰ τὸ νέμειν, à tribuendo vocant: Plato autem alludẽs νόμον quaſi νοῦ διανομὴν eſſe putat in duodecimo legum. A legendo) A deligendo, vt in legẽ inſit delectus rerum agendarum: alij putant quòd legenda cognoſcẽdáque populo proponeretur. Vt mihi quidem) Ita loquitur vt Academicus, nihil magnopere affirmãs. Itaq; paulo ante dixerat, Haud ſcio an recte, infirmo quodam aſſenſu. Iuris atque iniurię) Chryſippus quoq; legẽ eſſe dixit κανόνα δικαίων τε καὶ ἀδίκων. In populari) A qua lege qui nõ eſſet in philoſophia verſatus, iuris primordium eſſe repetendum putaſſet.

M. Viſne ergo ipſius iuris ortũ à fonte repetamus: quo inuento, nõ erit dubium, quò ſint hæc referẽda quæ quærimus? Q. Ego vero ita faciendum eſſe cenſeo. A. Me quoque aſcribito fratris ſentẽtię. M. Quoniam igitur eius Reipublicæ quam optimam eſſe docuit in illis ſex libris Scipio, tenendus eſt nobis & ſeruandus ſtatus, omnéſque leges accommodandæ ad illud ciuitatis genus: ſerendi etiã mores, nec ſcriptis omnia ſanciẽda: repetam ſtirpem iuris à natura, qua duce nobis omnis eſt diſputatio explicanda. A. Rectiſsime, & quidem iſta duce errari nullo pacto poteſt. M. Daſne igitur hoc nobis Põponi (nam Quinti noui ſententiam) deorum immortalium vi, natura, ratione, poteſtate, mente, nu

mine,ſiue quod eſt aliud verbum, quo planius ſignificem quod volo, naturam omnem regi? nam ſi hoc non probas, ab eo nobis cauſa ordienda eſt potiſsimum. A. Do ſane, ſi poſtulas: etenim propter hũc concentum auium,ſtrepitumq; fluminũ, non vereor condiſcipulorum ne quis exaudiat. M. Atqui cauendum eſt. ſolẽt enim,id quod virorum bonorum eſt,admodũ iraſci: nec vero ferent,ſi audierint,te primum caput libri optimi ꝓdidiſſe, in quo ſcripſit, Nihil curare deum,nec ſui nec alieni.

DAS ne hoc igitur)Pomponius Atticus ſectã Epicuri ſequebatur. Epicurus autem nõ ſolum prouidentiam,ſed vt colligit Cicero, deos etiã ꝓpe negabat. Nã Quinti noui)Quintus Cicero lib.1 de Diuinat.multis argumentis diuinationem & prouidentiã vt Stoic⁹ probat. Fluminum)Lyris & Fibreni. Ne quis cond.)Secum Pomponius quoſdam ex amicis & familiaribus eandem ſententiã ſequẽtes adduxerat,vt Sauſeium. Virorum bonorum) Nam bonorũ animi ſunt irritabiles,& boni aliã in partẽ ſũt Epicurei,ſcilicet ſimplices & minime mali. Cicero 3. Tuſcul. Et queruntur quidam Epicurei viri optimi(Nam nullum genus eſt minus malitioſum) me ſtudioſe dicere cõtra Epicurũ. Et prima Tuſculana, In quo magis eſt nõbis elaborandũ quod multi iam eſſe libri Latini dicũtur ſcripti inconſiderate,ab optimis illis quidem viris, ſed non ſatis eruditis. Itaque iocus eſt ex ambiguo: eoſq; oſtẽdit eum ratione nõ poſsint, iracũdia pro ſecta propugnare ſolere. Primũ caput libri opt.) Epicurus librum quẽdam κυρίας δόξας inſcripſit, cuius prima hæc eſt ſententia,quã & Cicero in libro de Diuinat.citat. Quanquam video nõnullis videri Epicurum,ne in offenſionẽ Athenienſium caderet, verbis reliquiſſe deos,re ſuſtuliſſe. Itaque in illis ſelectis eius breuibuſq; ſentẽtijs, quas appellatis κυρίας δόξας, hæc vt opinor,prima ſentẽtia eſt, quod beatum & immortale eſt,id nec habet,nec exhibet cuiquã negociũ Id ſic ſcripſerat Epicur⁹, τὸ μακάριον ϗ ἄφθαρτον ὔτι αὐτὸ πράγματα ἔχει, ὔτε ἄλλῳ παρέχει.

A. Perge quæſo: nam id quod tibi conceſsi, quorſum pertineat expecto. M. Non faciam lõgius, huc enim pertinet. Animal hoc, prouidum, ſagax, mul

tiplex,acutum,memor, plenum rationis & cõsilij, quem vocamus Hominem,præclara quadam con ditione generatũ esse à summo Deo.Solum est enĩ ex tot animantium generibus atque naturis, parti ceps rationis & cogitationis: cũ cætera sint omnia expertia.Quid est autem, non dicã in homine,sed in omni cœlo atque terra,ratione diuinius?quæ cũ adoleuit atque perfecta est,nominatur rite Sapien tia.Est igitur,quoniã nihil est ratione melius, eáq; & in homine & in deo, prima homini cum deo ra tionis societas:inter quos autem ratio,inter eosdẽ etiam recta ratio communis est:quæ cum sit lex,le ge quoque consociati homines cum dijs putãdi su mus . Inter quos porro est communio legis , inter eos communio iuris est : quibus autem hæc sunt inter eos communia,& ciuitatis eiusdem habendi sunt: si vero iisdem imperijs & potestatibus parẽt, multo etiam magis.Parent autem huic cœlesti de-scriptioni,mentique diuinæ,& præpotenti deo:vt iam vniuersus hic mundus,vna ciuitas communis deorum atque hominum existimanda sit.Et quod in ciuitatibus ratione quadam, de qua dicitur ido-neo loco, agnationibus familiarũ distinguũtur sta tus,id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoque præclarius,vt homines deorum agnatio-ne & gente teneantur.

ANIMAL hoc)Hic locus à Lactantio citatur lib.2.cap.12.Itẽ lib.4.cap.4. Multiplex)Callidus,varius,qui tam multa callet,vt sim plex contra,incallidus nec astutus. Rite sapientia)Nam in solo sa-piẽte perfecta est ratio,in aliis inchoata:quiq́ue rationem ad summũ

perduxit ſapiens eſt, ſuntque iſta Stoica omnia. Rationis ſocietas) Idem in compendio ſententiarum Stoicarum ſcribit Arius, κόσμον πόλιν τὴν ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεστῶσαν· κοινωνίαν δὲ ὑπάρχειν πρὸς ἀλλήλους διὰ τὸ λόγου μετέχειν, ὅς ἐστι φύσει νόμος, quem locū ſupra cōuerti. Imperijs & poteſtatib⁹) Deo ſummo tanquā magiſtratui, eiuſque rationi & numini. nā ratio cuius imperio & poteſtati, vt magiſtratui obediunt. Alluſū eſt ad eos qui in ꝓuincias cū imperio & poteſtate mittebātur. Qua de re lib. 3. agemus. Deſcriptioni) Sūmę & vltimę legi ei⁹ i. rationi & numini illi⁹ dei cui reliqui dij & homines parēt. Agnationib⁹ familiarum) Serie generis per perſonas virilis ſexus: ſic fit vt quidā patritij ſint, quidam plebeij. Deorum agnatione) Tria fuerūt antiquis cognationis genera: agnatio, gens, ſtirps: ac Stirps quidem omne cognationis genus continebat: Gens inter nobiles erat qui capitis nullam erāt diminutionem paſsi: Agnatio in virilis ſtirpis cognatione poſita erat. proinde cum duæ Claudiorum familiæ eſſent: vna patritia, alia plebeia Marcellorum, vt Tranquillus ſcribit, ageretúrque vt lib. 1. de Orat. relatum eſt, de hęreditate inter eos, Marcelli bona ab Liberti filio ad ſe ſtirpe: nullū enim gentis ius habebāt plebeii: Claudii patritii eiuſdē hominis hęreditatē ad ſe gente rediiſſe dicebant. Gētiles autem deorum immortalium homines eſſe, ſic Cicero in Timæo ſcribit, In quibus qui tales creantur, vt deorum immortalium quaſi gentiles eſſe debeant, diuini generis appellētur, teneántque omnium animantium principatum: quod tamen Plato dixit καθ' ὅσον μὲν αὐτῶν τῷ θεσπεσίῳ ἀθανάτοις ὁμώνυμον, ad animum immortalem id refeꝛes.

Nam cū de natura omni quęritur, diſputari ſolent nimirū iſta, ſicut diſputant: perpetuis curſibus, cōuerſionib⁹ cœleſtibus extitiſſe quandā maturitatē ſerēdi generis humani, quod ſparſum in terras atq; ſatū, diuino auctum ſit animorū munere: cumque alia quibus cohærēt, homines ē mortali genere ſūpſerint, quę fragilia eſſēt & caduca, animum tamē eſſe ingeneratum à deo. ex quo vere vel agnatio nobis cum cœleſtibus, vel gēs, vel ſtirps appellari poteſt. Itaque ex tot generibus nullū eſt animal præter hominem, quod habeat notitiā aliquam Dei, ipſiſq; in hominibus nulla gens eſt neque tā immā

ſueta, neque tã fera, quæ nõ, etiam ſi ignoret qualem habere deum deceat, tamen habendum ſciat Ex quo efficitur illud, vt is ſe agnoſcat deum, qui vnde ortus ſit, quaſi recordetur & agnoſcat.

N A M cum de natura omni quæritur, diſputari ſolent nimirũ iſta, ſicut diſputãtur) Ita legendum ex veteribus libris. Huius rei ſic meminit Lactantius lib. 2. cap. 12. Aiunt certis conuerſionibus, & aſtrorum motibus, maturitatem quãdam extitiſſe animalium ſerendorũ: Itaque terram nouam ſemen genitale retinentem, folliculos quoſdã ex ſe in vterorum ſimilitudinem protuliſſe: de quibus Lucretius,

Creſcebant vteri in terram radicibus apti. eóſque cum maturaſſent, natura cogente ruptos animalia tenera profudiſſe; deinde terrã ipſam humore quodam, qui eſſet lacti ſimilis, exuberaſſe, eóq; alimento animantes eſſe nutritos. Huius etiam rei mentio eſt apud Diodorum & Euſebium de præparatione Euangelica. Non abſimile eſt hoc figmentum poeticum Oppiani.

Ἀλλά τις ἀτρεκέως ἰκέλην μακάρεσσι γενέθλην
Ἀνθρώποις ἀνέφυσε, χερείονα δ' ὤπασεν ἀλκήν.
Εἴτ' οὖν Ἰαπετοῖο γόνος πολυμῆτα Προμηθεύς,
Ἀντωπὸν μακάρεσσι χαμαὶ γένος, ὕδατι γαῖαν
Ξυνώσας, κραδίην δὲ θεῶν ἔγχευεν ἀοιδῇ·
Εἴτ' ἄρα καὶ λύθροιο θεορρύτου ἐκγενόμεσθα. Τιτήνων.

Nempe aliquis ſimilem diuis gentem extulit almis
Mortales, tamen his vires dedit ille minores:
Siue adeo Iapeti proles verſuta Prometheus
Excudit ſimulacra deûm telluris & vndæ
Mixtu, diuino quorum vnguine corda perunxit.
Siue adeo diuinifluo nos ſanguine creti Titanum ſumus.

Plato autem in Timæo, à minoribus dijs fabricata corpora: animos vero à ſummo deo ſatos ſcribit. Igitur cum de rerum natura diſſeritur ab ijs philoſophis, qui cenſent mundum ortum habuiſſe, vt à Stoicis, qui exuſtiones & eluuiones longinquis temporibus euenire cenſent, de hominum ortu ſic vt Cicero ait diſputatur. Perpetuis curſibus) Continuis & perennibus, nunquam intermittentibus.

Maturitatem) Tempeſtiuitatem & opportunitatem: Cic. de Diuinat. Nec hoc quidẽ quæro, cur hæc arbor vna ter floreat, aut cur arandi maturitatẽ ad ſignum floris accõmodet. Sparſum in terras) Significare videtur cœli ſatu corpora generata, deciduo inde rerũ omniũ ſemine, vt à Plinio ſcribitur. Diuino auctum.) Animum corpori morta-

mortali ingeneratum à deo esse: sic auctum se filiolo scribit, sibi natum filium significãs, epistola prima ad Atticum. & cautes nullis sensibus auctas Catullus dicit, surda saxa & sensibus orbata. Simile est illud eiusdem, Téque bona Iupiter auctet ope. Itaque ex tot) Sic & lib. I. de Diuinat. Velleius. Solus enim vidit primum esse deos: quod in omnium animis eorum notionem impresisset ipsa natura. quæ est enim gens, aut quod genus hominũ, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum, quam appellat πρόληψιν Epicurus, id est antecepta animo rei quandam informationem: sine qua nec intelligi quicquã nec sciri posit. Veteres autẽ philosophi simile simili cognosci censuerunt, vt cum deũ cognoscamus, illius naturæ disimiles non simus. Sic, vt nonnulli censent, ex diuidua & indidua natura Plato animum temperat, vt omnia cognoscat.

Vt is se agnoscat) Sic legendum arbitror: itáque excudendum curaui, hoc sensu, vt si quis ortũ suũ recordetur se prope deũ esse agnoscat. si sine se legas, ex ortu animi diuino deum agnosci intelliges.

Iam verò virtus eadẽ in homine ac deo est: neq; alio vllo ingenio præterea. est autẽ virtus nihil aliud, quàm in se perfecta, & ad summũ perducta natura. est igitur homini cum deo similitudo. Quod cum ita sit, quę tandẽ esse potest propior certiórue cógnatio? Itaque ad hominum commoditates & vsus tantam rerum vbertatem Natura largita est, vt ea quæ gignuntur, donata consultò nobis, non fortuitò nata videantur: nec solum ea quę frugibus atque baccis terræ fœtu profunduntur, sed etiam pecudes: quòd perspicuũ sit, partim esse ad vsum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas. Artes vero innumerabiles repertæ sũt docente natura: quam imitata ratio, res ad vitã necessarias solertia consecuta est. ipsum autem hominem eadem natura non solum celeritate mẽtis ornauit, sed etiam sensus tanquam satellites attribuit ac nuncios: & rerum plurimarum obscuras nec

ſatis intelligentias enodauit, quaſi fundaméta quædam ſcientiæ.

VIRTVS eadem) Platonici hic Stoicos reprehendunt. multo enim omnia iſta eſſe in deo abſolutiora, vt ſpeciei diſcrimé ſit, in animi natura, in virtute alijſque omnibus. hæc enim in hominibus degenerare multóque ſummiſsiora eſſe cenſent: Stoici plane eadem. Eſt autem virtus) Hæc virtutis definitio Stoicorum eſt. aiunt enim igniculos nobis quoſdam virtutũ natura inſitos eſſe, qui, cum adulti ſũt, perfectam virtutem efficiunt. haud ergo temere virtutem perfectam in ſe naturam appellat, cum & ipſa & ſummum quoque bonum ab illis primigenijs ſeminibus proficiſcantur. Itaq; ad hominum) propter illam cognationem & gẽtilitatem hominibus potiſsimum dij conſultum eſſe voluerunt, illiſq; omnia largiti ſunt. ita ex tanta rerum vbertate hominibus conſulto donata, argumentũ cognationis ſumitur. Tractatur hic de prouidentia locus lib. 2. de Natura deorũ. De pecudum genere, equis vtimur, fruimur quibuſdã, vt lac & lanã ſuppeditãtib⁹, quibuſdã etiam veſcimur. Cic. 1. Tuſculana, Tũ multitudinem pecudum, partim ad veſcendum, partim ad cultus agrorũ, partim ad vehendũ, partim ad corpora veſtienda. Docente natura) Natura enim exordia quędam artium nobis oſtẽdit, vt ędificationis in hirundinibus, texẽdorum retium in araneis. Igitur ſolers eius imitatrix ratio res ſine quibus ſalui & incolumes eſſe nõ poſſumus, conſecuta eſt. Nec ſatis intelligentias) Intelligentias hic vocat notiones mente perceptas ex Stoicorum ſententia, id eſt conformationes inſignitas in animo & impreſſas. Cic. in Top. notionem quoq; Stoicos ſequens appellat, quam Græci, vt ait, ἔννοιαν & πρόληψιν dicũt: eamque ait eſſe inſitam & ante perceptam cuiuſque formæ cognitionem, enodationis indigentem. Id enim eſt quod hic ait, non ſatis enodatas eſſe primas intelligentias. enodationis enim indigent. magis enim enucleãdæ ſunt definitionib⁹, præceptis, vſu ac cognitione philoſophię. Itaque huc illud ex 3. Officiorũ pertinet. Explica atque excute intelligentiã tuã, vt videas quę ſit in ea ſpecie forma & notio viri boni. Rurſũ, ſi quis voluerit animi ſui cõplicatã rationẽ euoluere. Ergo illud in Top. hinc explicandũ eſt, non ſatis intellectũ, definitio adhibetur, quæ quaſi inuolutũ euoluit id de quo quæritur. Nã ad complicatas & inuolutas illas notiones referendum eſt.

Figurámque corporis habilẽ & aptam ingenio humano dedit. nam cum cæteras animantes abiecisſet ad paſtũ, ſolum hominẽ erexit, & ad cœli; quaſi

cognationis domiciliíque pristini cōspectū excitauit: tum speciem ita formauit oris, vt in ea penitꝰ recōditos mores effingeret. nam & oculi nimis arguti quemadmodum animo affecti simus loquuntur: & is qui appellatur vultꝰ, qui nullo in animante esse præter hominē potest, indicat mores: cuius vī Græci norūt, nomen omnino nō habēt. Omitto opportunitates habilitatésq; reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quæ conciliatrix est humanæ maxime societatis. neq; enim omnia sunt huius disputationis ac temporis: & hunc locū satis, vt mihi videtur, in his libris, quos legistis, expressit Scipio. Nunc quoniā hominem, quod principiū reliquarum rerum esse voluit, generauit, & ornauit Deus, perspicuum sit illud, ne omnia disserantur, ipsam per se naturam lōgius progredi: quæ etiam nullo docente ꝓfecta ab iis, quorum ex prima & inchoata intelligentia genera cognouit, confirmat ipsa per se rationem & perficit.

SOLVM hominem erexit) Sic Anaxagoras cum ab eo quęreretur, cuius rei causa natus esset: respondit, solis ac cœli videndi, quod irridet Lactantius. Summa in homine his quæ in mundo summa sūt respondent, in stirpibus summa respōdent imis, pecora tāquā interiecta sūt, nō satis erecta. Galenꝰ autē nō satis pie ex pisce οὐρανοσκόπῳ hæc irridet. Oculi arguti) Nimis mobiles & agiles, vt digiti arguti. Totus autem iste locus egregie lib. 1. Commentariorum Xenophontis tractatur, & lib. 2. de Diuinat. Cuius vim Græci norūt) Nonnulli hunc locum exagitāt, neque Græcis vernaculam deesse dictionem quæ vultum declaret, aiunt, ac πρόσωπον idem declarare affirmāt, quorum opinionem Iulius quoque Pollux onomastici 2. confirmat, τὸ δὲ ὑπὸ τῷ μετώπῳ, πρόσωπον, ὃ μόνον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οὕτω καλοῦμεν. ἐπὶ γὰρ τῶν ζώων προτομὴν ὥσπερ ἐπὶ τῶν ὀρνίθων ῥύγχος καὶ ἔμφος. Quod autem fronti subiacet πρόσωπον id est, vultum, quod dūtaxat in hominibus sic dicimꝰ.

tatem animorũ torqueret & flecteret quocunque cœpiſſet, ſui nemo ipſe tam ſimilis eſſet, quàm omnes ſũt omniũ. Itaq; quæcũq; eſt hominis definitio vna in omnes valet. quod argumẽti ſatis eſt, nullã diſsimilitudinem eſſe in genere. quæ ſi eſſet, non omneis vna definitio cõtineret. Etenim ratio, qua vna præſtamus beluis, per quam coniectura valemus, argumentamur, refellimus, diſſerimus, conficimus aliquid, concludimus, certe eſt communis: doctrina differens, diſcendi quidem facultate par. Nam & ſenſibus eadem omnia comprehendũtur, & ea quæ mouent ſenſus, itidem mouent omnium: quæq; in animis imprimũtur, de quibus ante dixi, inchoatæ intelligẽtiæ, ſimiliter in omnib⁹ imprimuntur, interpréſque eſt mentis oratio, verbis diſcrepans, ſententijs congruens. Nec eſt quiſquã gentis vllius, qui ducem nactus, ad virtutem peruenire non poſsit.

HOMINVM doctorum) Philoſophorum, vt ſupra: Igitur doctiſsimis viris proficiſci placuit à lege. non enim tales iuriſcõſultos exiſtimat. Nihil eſt profecto) Aliud huius diſputationis caput. Hũc locũ citat Lactantius lib. 6. cap. 25. & in lib. de Ira Dei. cap. 14. Ad iuſtitiam nos) Hominem, ait Lactan. colendi dei gratia eſſe natum: ac colere deum eſſe, officijs & bonis actionibus tueri & conſeruare iuſtitiã. Viden, vt hic philoſophus idẽ quod Chriſtianus ſentit? Nec opinione) A philoſophis diſputabatur à naturáne an ab opinione ius eſſet ꝓfectum: hinc in Topicis, Vt ſi quęratur à naturáne ius profectum ſit, an ab aliqua quaſi conditione hominum & pactione. Atque adeo idem de toto genere virtutis quærebatur, vt in Topicis, Ecquidnam honeſtum ſit, ecquid æquum reuera, an hæc tantũ opinione ſint. Iſta ab vtilitate profecta Epicurei cenſebant, in quos diſputabit. Societatem coniunct.) Nam in ſocietate hominũ tuenda, tribuendóque ſuum cuique, iuſtitia poſita eſt. Quod ſi deprauatio) Docet vnde diſsimilitudo inter homines eſſe videatur, alioqui

ſimilimos:eam ex conſuetudine & opinione eſſe,non ex natura ſcribit.° Argumentamur)Id eſt aliquid probamus,vt ex contrario refellim⁹ intelligi poteſt.Conficimus) Id eſt efficimus & complectimur. Cõcludim⁹) i.ratiocinamur,ratiocinationes,quas cõcluſiones nõ raro Cicero appellat,cõficim⁹. Doctrina differẽs)Hominib⁹ ad percipiẽdũ & diſcẽdũ vis ac facultas ingenij par eadémque cõceſſa eſt, doctrina tamẽ excolitur & augetur ratio.Hinc facultas ingenij eruditorum & idiotarum differre videtur. Nam & ſenſibus)Inſtrumẽta duo cognoſcendi & iudicandi, quæ κριτήρια dicuntur,Chryſippo, vt Laertius prodit,erant,ſenſus & anticipatio,id eſt πρόληψις,quę hic attingit Cicero. Interpréſque mẽtis)Oratio docẽdi inſtrumentũ, & conciliatrix humanæ ſocietatis.

Nec ſolũ in rectis, ſed etiã in prauitatibus inſignis eſt humani generis ſimilitudo. nam & voluptate capiuntur omnes: quæ etſi eſt illecebra turpitudinis,tamen habet quiddam ſimile naturalis boni: lenitate enim & ſuauitate delectans, ſic ab errore mentis tanquam ſalutare aliquid aſciſcitur. Similíque inſcitia mors fugitur, quaſi diſſolutio naturæ: vita expetitur, quia nos in quo nati ſumus, continet. Dolor in maximis malis ducitur,cùm ſua aſperitate, tum quod naturæ interitus videtur ſequi . Proptérque honeſtatis & gloriæ ſimilitudinem, beati, qui honorati ſunt, videntur: miſeri autem, qui ſunt inglorij. Moleſtiæ,lętitiæ,cupiditates,timores ſimiliter omnium mentes peruagãtur.Nec ſi opiniones aliæ ſunt apud alios,idcirco qui canem & felem vt deos colunt,nõ eadem ſuperſtitione qua cæteræ gentes cõflictantur.Quæ autem natio non comitatem,non benignitatẽ,nõ gratum animum,& beneficij memorem diligit?quæ ſuperbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aſpernatur? non odit?

Quibus ex rebus cum omne genus hominum ſoci atum inter ſe eſſe intelligatur, illud extremum eſt, quod recte viuendi ratio meliores efficit. quæ ſi ap probatis, pergam ad reliqua: ſin quid requiritis, id explicemus prius. A. Nos vero nihil, vt pro vtroq; reſpondeam.

ILLECEBRA turpitudinis) Ea enim tanquam illice turpitu do vtitur: à Platone ſic δέλεαρ κακῶν in Timæo dicitur. Qui canem & felem) Ægyptij abſurda pleraque pro numinib⁹ venerabātur: ſed & beluas ex quibus vtilitatem aliquam caperent conſecrabant, vt felem, canem, ibin, ichneumonem. Vide Diodorum & Herodotum lib. 2. Extremum eſt) In hoc de iuſtitia loco, ad quam colendam na ti ſumus, quæ diſciplina augetur & doctrina. Nā in philoſophia diſ- putari ſolet, naturáne, an doctrina, an vſu virt⁹ pariatur. Vt igitur in loco controuerſo ait, ſi approbent, ſe ad reliqua perrecturum.

M. Sequitur igitur, ad participandum alium ab alio, communicandumque inter omnes, iuſtos na tura nos eſſe factos. Atq; hoc in omni hac diſputa- tione ſic intelligi volo, quod dicam naturam eſſe: tantam autem eſſe corruptelam malę conſuetudi- nis, vt ab ea tanquam igniculi extinguãtur à natu ra dati, exoriantúrque & confirmentur vitia con traria. Quod ſi quo modo eſt natura, ſic iudicio ho mines, humani, vt ait poeta, nihil à ſe alienũ puta- rent: coleretur ius ęque ab omnibus. quibus enim ratio natura data eſt, iiſdem etiam recta ratio da ta eſt. ergo & lex, quæ eſt recta ratio in iubendo & vetãdo. ſi lex, ius quoque. at omnibus ratio: ius igi tur datum eſt omnibus. Rectéque Socrates execra ri eum ſolebat, qui primus vtilitatem à natura ſe- iunxiſſet. id enim querebatur caput eſſe exitiorum

omnium. Vnde enim illa Pythagorica vox, • DE AMICITIA LOCVS • Ex quo perſpicitur, cũ hãc beneuolentiam tam latè longéque diffuſam vir ſapiens in aliquem pari virtute pręditum contulerit, tum illud effici, quod quibuſdam incredibile videatur, ſit autem neceſſariũ, vt nihilo ſeſe plus quàm alterum diligat. Quid enim eſt quod differat, cùm ſint cuncta paria? quòd ſi intereſſe quippiam tantulum modo potuerit, amicitiæ iam nomen occiderit. cuius eſt ea vis, vt ſimul atq; ſibi aliquid quàm alteri maluerit, nulla ſit. Quæ præmuniuntur omnia reliquò ſermoni diſputationíq; noſtræ, quo facilius ius in natura eſſe poſitum intelligi poſsit. de quo cum perpauca dixero, tum ad ius ciuile veniã, ex quo hæc omnis eſt nata oratio.

SEQVITVR igitur) Stoici cum de legibus diſſerunt, iſta ordine capita ſic diſtincta partitáque tractãt: quorum inſtitutum hic ſequitur. Nati ſumus ad iuſtitiã colẽdã: iuſtitiã autẽ colimus, vt alij ab alijs participemus. Naturã eſſe) Fortàſſe natura eſſe legẽdũ eſt, vt explicet quod dixit, iuſtos natura eſſe factos. Quod ſi) Locus eſt ex Adelphis Terentij. id eſt, ſi homines non ſua tãtum curarent, ſed aliorum negocia ad ſe pertinere putarent, & pro ſuis haberent, humana ſocietas non violaretur. Cicero lib. 1. Offic. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum. Quanquam Terẽtianus Chremes nihil humani à ſe alienũ putat. Rectéque Socrates) Cicero lib. 3. Offic. Itaque accepimus Socratem execrari ſolitum eos qui hæc natura cohærẽtia, opinione diſtraxiſſent. Cui quidẽ ita ſunt Stoici aſſenſi, vt quidquid honeſtum eſſet, id vtile eſſe cenſerent : nec vtile quicquam, quod non honeſtum. Tam longe lateque) Qua omnes inter ſe homines conciliatione naturę cõiuncti ſũt. Vt nihilo ſe plus) Idẽ locus ſic à Cicerone tractatur lib. 1. Offic. Nihil autem eſt amabilius nec copulatius quàm morum ſimilitudo bonorum. In quibus enim eadẽ ſtudia ſũt, eædẽ voluntates, in iis fit vt æque quiſque altero delectetur ac ſeipſo, efficitúrque id quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Præmuniuntur) Id eſt præparantur. ſic ad Atticum, Illud

præful-

præfulci & præmuni, vt simus annui.

Q. Tu vero iá perpauca scilicet. ex his enim quæ dixisti, Attico videtur, mihi quidem certe ex natura ortum esse ius. A. An mihi aliter videri posit? cum hæc iam perfecta sint, primum quasi muneribus deorum nos esse instructos & ornatos: secundò autem vnam esse hominum inter ipsos viuendi parem communemque rationem: deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia & beneuolentia, tum etiam societate iuris contineri. Que cum vera esse, recte, vt arbitror, concesserimus, quî iam licet nobis à natura leges & iura seiungere? M. Recte dicis, & res se sic habet: verum philosophorum more, non veterum quidem illorũ, sed eorum qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ, quæ fusse olim disputabãtur ac libere, ea nunc articulatim distinctéque dicuntur. nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi separatim hoc ipsũ naturæ esse ius disputarint. A. Et scilicet tua libertas disserendi amissa est: aut tu is es, qui in disputãdo non tuum iudicium sequare, sed auctoritati aliorũ pareas? M. Non semper ita: sed iter huius sermonis quod sit vides. ad Respublicas firmandas, & ad stabiliẽdas iure, sanãdos populos, omnis nostra pergit oratio. Quocirca vereor cõmittere, vt non bene prouisa & diligenter explorata principia ponantur: nec tamẽ vt omnibus probentur: nã id fieri non potest, sed vt eis qui omnia recta atque honesta per se expetẽda dixerunt: & aut nihil om

E

nino in bonis numerãdum, nisi quod per seipsum laudabile esset: aut certe nullum habẽdum magnũ bonũ, nisi quod vere laudari sua sponte posset. His omnibus (siue in Academia vetere cum Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt: siue Aristotelem & Theophrastum cum illis re congruentes, genere docendi paulũ differentes, sequuti sunt: siue vt Zenoni visum est, rebus non commutatis im mutauerunt vocabula: siue etiam Aristonis difficilem atque arduam, sed iam tamen fractam & conuictam sectam sequuti sunt, vt virtutibus exceptis atque vitijs, cætera in summa æqualitate ponerẽt) his omnibus hæc quæ dixi probentur.

EX ijs enim) Effecisti vt Atticus qui Epicureus est, à natura ius esse ortũ existimet, vt de me qui Stoicorũ sententiã sequor, minime dubitandum sit. Nam Epicurei ab opinione & vtilitate iura nata dicunt. Veteris libri hoc loco non est satis plana scriptura. Videretur tamen scriptũ fuisse ex vestigijs suspicor. Sed eorum.) Iam hæc ꝓfligata quæstio est & ad exitum perducta, cum à natura ius ortũ esse Atticus & Quintus fateantur. Veruntamen cum Stoici quos imitatur, hanc de Legibus scholã certis capitibus complecti soleant: quorũ postremum est, quod tamẽ ex superioribꝰ satis effici videtur, ius natura esse, illud quoq; eorũ instituto Cicero attexit. Veteribus autẽ philosophis satis erat qua de re agebatur ꝓbare: à reliquis qui suas familias certis præceptis instruxerunt, vt Stoicis, articulatim & distinctè certis capitibus omnis de re quaque disputatio comprehẽdebatur, quę tractanda erãt omnia. Vbi autem legitur, naturæ esse ius, legendum esse censeã, natura. Tua libertas) Quasi alienum potius q̃ tuũ iudiciũ sequi soleas, pręsertim Academicꝰ. Non semper ita) Nõ sic semper me certis addico legibus, sed cum ad salutẽ Rerumpublicarum & stabilitatem nostra pergat oratio, principia quę sequentibus præfulciũtur, nunquam nimis reliquæ disputationi permunita fuerint. Nihil omnino in bonis) vt Stoici: nullũ habẽdum) vt Academici & Peripatetici. Hi autem omnes recta & honesta per se expetẽda cẽsent. Aristonis) Aristo Chius, cuius in Zenonis vita Diogenes Laertius meminit, reiecta præceptoris Zenonis opinione, nihil bo-

num præter virtutem: nihil malum præter vitium, dixit. ac in rebus mediis, ea momenta quæ Zeno posuit, nulla esse iudicauit. Quin & summū bonum esse, in rebus mediis neutram in partē moueri, quam ἀδιαφορίαν vocat, dixit. Sed iam tamē fractam) Cicero lib 2. de finib°, Quæ prima natura appetit Aristoni & Pyrrhoni visa sunt ꝓ nihilo, vt inter optime valere & grauissime ægrotare, nihil dicerent interesse: contra quos recte iam diu desitum est disputari.

Sibi autem indulgentes & corpori deseruiētes, atque omnia quæ sequantur in vita, quæq́; fugiant, voluptatibus & doloribus ponderātes, etiam si vera dicūt (nihil enim opus est hoc loco litib°) in hortulis suis iubeamus dicere, atque etiam ab omni societate Reipub. cuius partem nec norūt vllam, nec vnquam nosse voluerunt, paulisper facessant rogemus. Perturbatricem autem harum omniū rerum Academiam, hanc ab Arcesila & Carneade recentē, exoremus vt sileat. Nam si inuaserit in hæc, quæ satis scite nobis instructa & composita videnť, miras edet ruinas, quam quidē ego placare cupio, submouere nō audeo.

Nam & in ijs sine illius suffimentis expiati sumus. at verò scelerum in homines, atque impietatum, nulla expiatio est. itaque pœnas luunt, nō tam iudicijs, quæ quondam nusquā erant, hodie multifariam nulla sunt: vbi sunt tamē, persæpe falsa sunt, vt eos agitant insectantúrque furiæ non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientiæ, fraudísque cruciatu. Quod si homines ab iniuria pœna, nō natura arcere deberet, quænam solicitudo vexaret impios sublato supplici orum metu? quorum tamen nemo tam audax vn

quam fuit, quin aut abnueret à se commissum esse facinus, aut iusti sui doloris causam aliquam fingeret, defēsionémque facinoris à naturæ iure aliquo quæreret: quæ si appellare audent impij, quo tandē studio colentur à bonis?

SIBI autem indulgentes) Epicureos notat: quorum hæc placita sunt, Sapiētem omnia sua causa facere: Remp. capessere hominē bene sanum non oportere: Nihil esse præstabilius otiosa vita, & cōferta & plena voluptatibus. Porro Epicurus Athenis in hortis suis philosophatus est, cuius exemplū secuti sectatores, in hortulis, quos eis Epicurus testamento legarat, disputabant. Iubeamus dicere) Procul à Rep. ne his opinionibus inficiantur animi ciuium. Arcesila) Socrates ad ea quæ quis dixisset differebat, nihil affirmabat, quā postea rationem Arcesilas recentis Academię auctor renouauit. is autē omne certamē sibi cū Zenone instituit. Ita harū rerum perturbatricē Academiā ait, quę Stoicorū decretis continentur. Noua autē Academia nihil affirmabat, sed rē ꝓpositam in vtranq; partē versabat semper dubitabūda & incerta: verisimilium consectatrix: aliorum rationes aduersa subuertens argumentatione. Idcóque hanc vt sileat, neq; repugnet, exorare cupit. Videntur, miras) In scripto libro, Viderētur, inferet ruinā. Submouere) Vt summouit Epicureos. videretur enim diffidere nimium rationibus suis. Nam & in iis) Hoc capite argumentatur ius natura esse: facta tamen hic nōnulla labes est: nam principium deest. Quod ad hunc locum attinet, perdifficile est augurari, qua de re loquatur. Suspicor tamē fere eū de consciētia agere, cuius tacito iudicio ius natura esse confirmatur, quòd se iudice nemo nocens absoluitur, improba quanuis Gratia pretoris mendacis vicerit vrnam. Allusum autē est ad sacerdotes qui noxias & fraudes expiāt, vt lib. 2. dicitur. Sacrū cómīsū quod neq; expiari poterit impie cōmissum est: quod expiari poterit, publici sacerdotes expianto. Rursum, Publicus autem sacerdos imprudentiā consilio expiatam metu liberet: audaciam in admittēdis religionibus fœdis damnet. Suffimē tis autē in expiationibus vtebātur: sed & suffimenta, vt ait Festus, dicebāt veteres quæ faciebāt ex faba milióque molito, mulso sparso: ea dijs eo tempore dabantur, quo vuæ calcatę prælo premebantur.

Hodie multifariā) id est, multis locis, vt lib. 2. de Orat. Vt enim si aurū cui, quod esset multifariam defossum commonstrare vellem. Et apud M. Varronem lib. 1. de re Rustica, aliquotfariam aliquot locis significat, In eo, inquit, agro aliquotfariā in singula iugera dena cullea vini fiunt. Vt eos) Id est quàm: proinde legi debet, Agitant inse-

ctanturque furiæ. Sic Terĕtius, Adcôn' hominem esse inuenustû & infelicem quenquam, vt ego sum? Furiæ, non ardentibus) Cic. pro Roscio, Nolite putare, quemadmodum in fabulis sæpenumero videtur, eos qui aliquid impie sceleratéque commiserint, agitari & perterreri furiarum tædis ardentibus: sua quenque fraus & suus terror vexat: suum quenque scelus agitat, amentiáque afficit: suæ malę cogitationes conscientięq; animi terrent. Et in Pisonem, Nolite putare P.C. vt in scena videtis, homines consceleratos impulsu deorum terreri furiarum tedis ardentibus: sua quenque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat: hę sunt impiorum furiæ, hę flāmæ, hæ faces. In fabulis) In Tragœdijs. Nam comœdię & tragedię, fabulę à Latinis vocantur. In tragœdia furię insectātur Oreste. Quod si) Hæc cōtra Epicureos ait, qui ius & æquū natura esse negāt, & à vitiis non ob innatā turpitudinē, sed ob pœnæ metum homines arceri: & virtutem non ob honestatem, sed ob vtilitatē expeti dicunt. Appellare) Eorum auxilium aduocare: sic appellare Tribunos dicebant.

Quod si pœna, si metus supplicij, non ipsa turpitudo deterret ab iniuriosa facinorosáque vita, nemo est iniustus: aut incauti potius habēdi sunt improbi: tū autē qui nō ipso honesto mouemur, vt boni viri simus, sed vtilitate aliqua atque fructu, callidi simus non boni. Nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testē & iudicem? Quid in deserto quo loco nact⁹ quem multo auro spoliare posſit imbecillum atq; solum? Noster quidē hic natura iustus vir ac bonus etiā conloquetur, iuuabit, in viam deducet: is verò qui nihil alterius causa faciet, & metietur suis commodis omnia, videtis, credo, quid sit acturus. Quòd si negabit se illi vitā erepturum, & aurum ablaturum, nūquam ob eam causam negabit, quòd id natura turpe iudicet, sed quòd metuat ne emanet, id est, ne malum habeat. O rem dignam, in qua non modo docti, etiam

agrestes erubescant. Iam vero illud stultissimum, existimare omnia iusta esse quæ scita sint in populorum institutis aut legib⁹. Etiámne si quæ leges essent tyrannorum? si triginta illi Athenis leges imponere voluissent, aut si omnes Atheniéses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco ea legis iussa haberentur? Nihilo credo magis illa, quam interrex noster tulit, vt Dictator qué vellet ciuiũ indicta causa impune posset occidere. Est enim vnum ius, quo deuincta est hominũ societas & quod lex cõstituit vna: quæ lex est recta ratio imperandi atque prohibendi, quam qui ignorat, is est iniustus: siue illa est scripta vspiam, siue nusquam.

INCAVTI) Vt callidi sunt qui diligenter sua commoda emolumentáque consectantur: ita incauti erunt habendi, qui in cõtraria incommoda & detrimenta incurrent, postremo in legum pœnas: ita iustitia calliditas fuerit, iniuria & iniustitia incauta imprudentia. Iam vero illud) In eos disputat, qui ius nihil aliud esse cẽsent, quàm quod lege cautum est: vt hominum institutis, non natura constare videatur. hic locus vberius à Platone in Minoe tractatur. Triginta illi Athenis) Atheniéses à Lacedæmonijs bello diuturno profligati, & ad extremum graui obsidione ad deditionem compulsi: triginta rectores accipere coacti sunt: qui sese tandem tyrannos fecerunt, ac Atheniensium libertatem oppresserunt. Vt dictator) Eam opinor legem intelligit, qua summũ in ciues inperium citra prouocationẽ dictatori permittebatur: vt indicta etiam causa in eos animaduerteret. nam quibus COSS. creatus sit dictator, nullus historicus prodit, vt tum interregnum fuisse videatur. Vel eam potius, quam L. Flacc⁹ interrex de Sylla tulit, vt omnia quæcunque ille fecisset, essent rata. Cicero. in Rullum, Omnium legum iniquissimam dissimilimámque legis esse arbitror eam quam L. Flaccus interrex de Sylla tulit, vt omnia quæcunque ille fecisset essent rata. Festus optimam legem, quæ in creãdo populi magistro, qui dictator est, appellatam esse dicit: qua quam plenissimum ius significabatur, vt tantum imperium à Cicerone fortasse non probetur.

Quod si iustitia est obtemperatio scriptis legibus

inſtitutíſque populorum: & ſi, vt iidem dicunt, vtilitate omnia metienda ſunt, negliget leges, eásque perrũpet ſi poterit, is qui ſibi eam rem fructuoſam putabit fore. Ita fit, vt nulla ſit omnino iuſtitia ſine natura: & ea quæ propter vtilitatem conſtituitur, vtilitate illa conuellitur. Atque ſi natura cõfirmatura ius nõ erit, virtutes omnes tollantur. Vbi enĩ liberalitas? vbi patrię charitas? vbi pietas? vbi aut bene merendi de altero, aut referendæ gratiæ voluntas poterit exiſtere? Nam hæc naſcũtur ex eo quòd natura ꝓpenſi ſumus ad diligẽdos homines, quod fundamentum iuris eſt. Neque ſolum in homines obſequia, ſed etiam in deos ceremoniæ, religionésque tolluntur: quas non metu, ſed ea coniunctione quæ eſt homini cum deo, conſeruãdas puto. Quod ſi populorum iuſsis, ſi principum decretis, ſi ſentẽtijs iudicum, iura conſtituerentur, ius eſſet latrocinari, ius adulterare, ius teſtamẽta falſa ſupponere, ſi hæc ſuffragijs aut ſcitis multitudinis ꝓbarentur. Quæ ſi tanta poteſtas eſt ſtultorum ſententijs atq; iuſsis, vt eorũ ſuffragiis rerum natura vertatur, cur non ſanciunt, vt quæ mala pernicioſáque ſunt, habeãtur pro bonis & ſalutaribus? aut cur cum ius ex iniuria lex facere poſsit, bonum eadem facere non poſsit ex malo? atqui nos legẽ bonã à mala nulla alia niſi naturæ norma, diuidere poſsimus: nec ſolũ ius & iniuria natura diiudicatur, ſed omnino omnia honeſta ac tùrpia. nam & cõmunis intelligẽtia nobis notas res efficit, eáq; in animis noſtris in-

choauit, vt honesta in virtute ponãtur, in vitijs turpia. Hæc autẽ in opinione existimare, nõ in natura posita, vere demẽtis est. nã nec arboris nec equi virtus quæ dicit', in quo abutimur nomine, in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est, honesta quoq; & turpia natura diiudicanda sunt.

VT iidem dicunt) Epicureos notat, quorum duo capita comparat & collidit, ius ab institutis ortum esse, & ab vtilitate profectum: nam vtilitate perrumpentur leges & instituta. Si natura confirmatura) Si à natura stirps iuris remoueatur, & vtilitati adscribatur, secuturam ait non tantum iuris euersionem, verumetiam virtutum omniũ, præsertim earũ quæ hominũ societatẽ tuentur. Earũ enim, vt iuris, si origo ab vtilitate ponatur, subuersio manifesta cõsequitur.

Quas non metu) Vt vulgus, quod deũ veneratur pacem ac veniam poscens metu potius quàm pietate, quæ conciliatur cõiunctione ea quæ hominibus cum diis intercedit, cum vtriq; sint rationis participes & vni⁹ ciuitatis ciues, vt Stoici censent. Cõmunis intelligẽtia) Ea est prima quædam animi notio & præceptio, quæ in animis nostris inchoauit sensum honesti· κοινὰς ἐννοίας vocãt Stoici, de quib⁹ extat Commentarius Plutarchi in Stoicos. Eáque) Legendum est ex veteri libro, notas res efficit eas, quæ. Inchoauit) Notionẽ quandam exorsa est, non perfectam nec absolutam: vnde inchoatę intelligentiæ vocãtur. nam inchoatũ perfecto à Cicerone in Topicis opponitur. Nec equi virtus) Sic Plato lib. 1. de Rep. βλαπτόμενοι δὲ ἵπποι, βελτίους ἢ χείρους γίνονται; χείρους. ἆρα εἰς τὴν τῶν κυνῶν ἀρετὴν ἢ εἰς τὴν τῶν ἵππων. Cuiusque enim perfectio & absolutio eius virtus censetur, vt in equo velocitas, aut vehẽdi sessoris habilitas: in arbore baccarum & fructuum copia bonorum.

Nã si opinione vniuersa virtus, eadẽ eius etiam partes probarentur. Quis igitur prudentẽ, &, vt ita dicam, catum nõ ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? Est enĩ virtus perfecta ratio: quod certe in natura est: igitur omnis honestas eodẽ modo. Nam vt vera & falsa, vt consequentia & cõtraria sua sponte, non aliena, iudicantur, sic constans & perpetua ratio vitæ, quæ est virtus, itemq; incon

stantia

ſtantia quod eſt vitium, ſua natura probatur. Nos ingenia iuuenum non item ad ingenia: natura virtutes & vitia quæ exiſtũt ab ingeniis iudicabũtur. an ea non aliter? honeſta, & turpia nõ ad naturam referri neceſſe erit? Quod laudabile bonum eſt, in ſe habeat quod laudetur neceſſe eſt. ipſum enim bonum non eſt opinionibus, ſed natura. nam ni ita eſſet, beati quoque opinione eſſent. quo quid dici poteſt ſtultius? Quare cum & bonum & malum natura iudicetur, & ea ſint principia naturæ, certe honeſta quoq; & turpia ſimili ratione diiudicãda, & ad naturam referenda ſunt.

PARTES) Id eſt ſpecies. nam formam generis quo facilius intelligatur, Cicero in Topicis ait ſe interdum partem ſolere appellare. Virtus autẽ vniuerſa, ipſum genus eſt, id eſt generalis virtus. Catũ) Catum Varro acutum, non ſapientem interpretatur, vt cata ſigna apud Ennium, & Egregie cordatus homo catus Ælius ſextus: & apud Lucilium, Cata dicta. eſt autem Sabinum vocabulũ. vtitur eo Plautus initio Penuli, Quas tu ſapienter docte, cordate & cate. Conſtans & perpetua) Sic in 4. Tuſcul. virtutem animi affectionem conſtantem & conuenientem definit: quæ definitio à conſtantia. i. εὐσταθείᾳ deducta eſt, cui inconſtantia aduerſa eſt. Inconſtantia) Incoſtantiam, vt in Tuſculanis, hic vocat defectionẽ à recta mente, auerſam à rationis præſcriptione: quæ vitiorum & perturbationum origo eſt, vt conſtantia virtutum. Nos ingenia iuuenum) Ingenia iuuenum, non ex aliorum ingenijs ſpectare ſolemus, ſed ex ſua cuiuſque indole & natura: quod item in virtute & vitijs faciendũ eſt quę natura exiſtunt: nec ab ingenijs, id eſt opinione hominum & iudicio iudicãda ſunt, ſed ſua ſpõte & natura. Ad ing.) Aut cõparantis eſt, vt ſupra, nihil ad Cælium. ſic ingenia ex ingeniorũ aliorum cõparatione nõ ſun texiſtimãda: aut dicitur vt id libidinẽ ne id ex opiniõe noſtra faciamus. An ea) An virtutes & vitia ſua ſpõte iudicanda ſunt, nõ aliter quàm ingenia iuuenũ? Quod lau.) Vt bonũ natura iudicatur, ita laudabile bonũ quod honeſtum eſt, eadẽ natura iudicabitur: alioqui cũ beatitudo à virtute ꝓficiſcatur, opinione non natura beati homines eſſent. Sint principia naturæ) Duo rerum principia ſtatuebat Pythagoras bonum & malum: ſed non in eam ſentẽtiam hic accipio, verum om-

nis laudis, virtutis, officij, honestatis, contrariorúmque hæc princi pia esse, eáque naturæ non opinionis nec iudicij.

Sed perturbat nos opinionum varietas, hominũq; dissensio: & quia non idẽ contingit in sensibus, hos natura certos putamus: illa quæ alijs sic, alijs secus, nec iisdẽ semper vno modo videntur, ficta esse dicimus, quod est lõge aliter. Nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scena deprauat, non multitudinis consensus abducit: at verò animis omnes tenduntur insidiæ, vel ab iis quos modo enumeraui, qui teneros & rudes cũ acceperunt, inficiunt & flectunt vt volunt: vel ab ea quę penit' in omni sensu implicata insidet imitatrix boni voluptas, malorũ autem mater omniũ, cuius blanditijs corrupti quæ natura bona sũt, quia dulcedine hac & scabie carẽt, non cernimus satis. Sequitur vt conclusa mihi iam hæc sit omnis oratio, id quod ante oculos ex iis est quæ dicta sũt, & ius & omne honestum sua sponte esse expetendum. Etenim omnes viri boni ipsam æquitatẽ, & ius ipsum amãt: nec est viri boni errare, & diligere quod per se non sit diligẽdũ. per se igitur ius est expetendũ & colendum. quod si ius est, etiã iustitia: sic in ea reliquę quoq; virtutes per se colẽdæ sunt.

SED perturbat) Persequitur id fusius in proœmio 3. Tusculan. Epicurei certissimam sensuum esse fidem putant, & ex eorum delectatione & voluptate summum bonum interpretãtur, quòd sensus corrumpi non possint, ratio possit: sed ea corruptela & deprauatio nõ ex natura est, sed ex opinionum varietate. Non poeta) Id quæritur dolẽtissime in proœmio tertiæ Tusculanæ, ab iis omnibus ita varijs nos imbui erroribus, vt vanitati veritas, & opinioni cõfirmatę natura ipsa cedat. Non multitudinis cõsensus) Cicero, Cum vero eodem quasi maximus quidam magister, populus accessit, atque om

nis vndiq; ad vitia consentiēs multitudo. In omni sensu) Nam ex omnibus sensibus voluptas percipitur: quod tamen Platoni non videtur in Timæo. Imitatrix) Habet enim quiddā simile naturalis boni. Lenitate enim & suauitate, vt ante dixit, delectās, sic ab errore mētis tanquam salutare aliquid adsciscitur. Scabie) Titillatione & pruritu, cuiusmodi scabiosis sese fricantibus gignitur, vnde à scabendo scabies nomen habet. Simile est illud Satyrici poetę, Hęc tetigit Gradiue tuos vrtica nepotes. Sequitur) Vltimum huius disputationis caput, ius sua sponte expetendum esse. Iustitia) A qua ius ꝑficitur, quod nihil aliud est quàm quod iustitia præscribit.

Quid liberalitas? gratuitáne est an mercenaria? si sine premio benignus est, gratuita: si cum mercede, conducta. nec est dubiū quin is qui liberalis benignúsve dicitur, officium non fructum sequatur. Ergo itē iustitia nihil exprimit premij, nihil precij: per se igitur expetitur. eadémque omniū virtutum causa atque sententia est. Atque etiam si emolumētis non suapte spōte virtus expēditur, vna erit virtus quæ malitia rectißime dicetur. Vt enim quisq; maxime ad suū commodum refert quæcunq; agit, ita minime est vir bonus: vt qui virtutem premio metiuntur, nullam virtutem nisi malitiam putent. Vbi enim beneficus, si nemo alteriꝰ causa benigne facit? vbi gratus, si non eum ipsi cernunt grati cui referunt gratiam? vbi illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se amatur, toto pectore, vt dicitur? qui etiam deserendus & abijciēdus est, desperatis emolumentis & fructibus. quo quid potest dici immanius? Quod si amicitia per se colenda est, societas quoq; hominum, & æqualitas, & iustitia per se expetēda: quod ni ita est, omnino iustitia nulla est. id enim iniustißimū ipsum est, iustitiæ mer-

cedem quærere. Quid verò de modestia? quid de tẽperantia? quid de cõtinentia? quid de verecũdia, pudore, pudicitiáque dicemus? infamiæ'ne metu non esse petulantes? an legum, & iudiciorum? Innocentes ergo & verecundi sunt, vt bene audiant, & vt rumorem bonum colligant: erubescunt pudici etiam loqui de pudicitia.

Gratuita) Gratuita est quæ tantum officii gratia benigne facit. Sic Salustius, Vbi malos premia sequũtùr, haud facile quisquã gratuito bonus est. Mercenaria) Mercenaria est, quæ mercedem & premium flagitat, vt homines conducti. Si sine premio) Citatur hic locus à Lactãtio lib. 6. vbi Ciceronẽ quoq; carpit, qui huius præcepti oblitus, in Officijs liberalitatẽ prope mercenariam faciat. Hunc etiam locũ vberrime tractat Seneca lib. 4. de beneficijs, vbi beneficium dare, & inuicem gratiam referre per se expetenda contra Epicureos cõfirmat. Officium) Virtutis causa, non fructus & emolumenti benigne facit. Quę malitia) Malitia vitij certi nomẽ est, nimirũ doli, calliditatis ac versutię: vitiositas omniũ vitiorum. Cic. lib. 3. de Natura deorũ, Est enim malitia, versuta & fallax nocendi ratio. Sic supra in eandem sententiã, Tum autem qui nõ ipso honesto mouemur vt boni viri simus, sed vtilitate aliqua atq; fructu, callidi simus non boni. In epistolis ad Atticum ludens in Epicureos idem differit hunc in modum, Filiola tua te delectari lætor, & probari tibi φυσικὴν esse τὴν πρὸς τὰ τέκνα. Etenim si hæc non est, nulla potest homini esse ad hominem naturę adiunctio: qua sublata vitę societas tollitur. Bene eueniat, inquit Carneades, spurce. Sed tamẽ prudentius quã Lucius noster & Patron, qui cum omnia ad se referant, quicquam alterius causa fieri putant? cũ ea re bonum virum esse dicant ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non intelligũt se de callido homine loqui nõ de viro bono. Ipsi cernunt grati) Si sua potius causa quàm eius cui referunt gratiam grati sunt. Vbi illa sancta amicitia,) Amicitiam quoque in dialogo eiusdem nominis differit in Epicureos non ab indigentia aut inopia natã esse, aut ad vtilitates percipiẽdas, sed à natura profectã. Eam autem sanctam dicit, quam violare nefas sit.

Æqualitas) Cum æquali iure viuitur ab omnibus: alioqui ius & societas ciuilis nulla fuerit, nisi leges omnibus irrogatæ sint æqualiter. Cicero de Amicitia, Qui ita se gerunt, ita viuunt, vt eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas, nec sit in eis vlla cupiditas, libido, audacia. Modestia) Per quam pudor ho-

nestus moderationem conseruat. temperãtia animi est in libidinẽ & alios nõ rectos impetus firma & moderata dominatio. Continentia, in victu est abstinentia. Cic. Quẽ nulla conditio pecuniæ ab summa integritate continentiáque deduxerit. Hęc enim virtus tum efficit, ne alieni appetentes & cupidi simus. Verecundia, reuerẽtia quędam est aduersus homines: cuius propriũ est, neminem offendere, vt iustitię neminẽ violare. Pudor dedecoris & turpitudinis metus, ruborẽ afferẽs. suntque hæc omnia finitima virtutum genera. Non esse petulantes?) Superioribus omnibus petulantiam opponit, quæ est hominum immodestorũ, intemperantium, incontinentium, inuerecundorum, impudentium, postremo impudicorum. Innocentes) Modesti, temperantes, continẽtes, neminem ledunt, nemini nocent, alieno abstinent manus. Erubescunt) Quod pudoris est. Pudici autem sunt, qui florem ætatis fruendum abutendúmque aliis non permittunt. Nam impudici sunt, qui muliebria patiũtur. Id ex illa Salustij dictione intelligi potest. Scio fuisse nõnullos qui ita existimarent, iuuentutem quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. Et mox, Quid enim? possumus eos qui à stupro arcẽtur infamiæ metu pudicos dicere? Scriptus liber, pudici etiam loquu de pudicitia, suspicor lacunam esse, locúmque de pudicitia deesse, vt supra de Amicitia locus scribebatur.

Ac me nimirum istorum philosophorum pudet, qui nullum vitium vitare nisi iudicio ipso notatũ putant. Quid enim? possumus eos qui à stupró arcentur infamiæ metu, pudicos dicere, cum ipsa infamia propter rei turpitudinem cõsequatur. nam quid aut laudare Tite, aut vituperare potes, si ab eo natura recesseris, quod aut laudandũ aut vituperandum putes? An corporis prauitates si erunt perinsignes, habebũt aliquid offensionis? animi deformitas nõ habebit? cui⁹ turpitudo ex ipsis vitijs facilimè percipi potest. Quid enim fœdi⁹ auaritia? quid immani⁹ libidine? quid cõtẽptius timiditate? quid abiectius tarditate & stultitia dici potest? Quid ergo? eos qui singulis vitiis excellũt, aut etiã plurib⁹,

propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos, miseros esse dicimus, an propter vim, turpitudinémque vitiorum? quod item ad contrariam laudem in virtutē dici potest. Postremo si propter alias res virtus expetitur, melius esse aliquid quàm virtutem necesse est. Pecuniámne igitur? an honores? an formam? an valetudinē? quę & cum adsunt, perparua sunt: & quādiu affutura sint, certum sciri nullo modo potest. An, id quod turpissimū dictu est, voluptatē? at in ea quidem spernenda & repudianda, virtus vel maxime cernitur.

INFAMIÆ metu) Hęc in Epicureos omnia, qui vitia non ob innatam turpitudinem, sed legum & iudiciorum & infamię metum, non perpetrari dicūt. Nullum) Id est nęminem vitia vitare, nisi quę infamia aut pœna notata sunt. Laudare Tite) Sic ex veterib[9] libris emendauimus, vt ad Pomponium Epicureum sermo conuertatur.

Prauitates perinsignes) Insignes & insigniti dicuntur quibus aliquid deprauatū est in corpore & deforme. Lib. 3. de Legibus, Insignis ad deformitatem puer. Offensionis) Id est offendent & ledent. Quę ledunt oculos festinas demere: si quod Est animū, differs curandi tēpus in annum. Auaritia) Salustius, Auaritia pecunię studium habet, quam nemo sapiens concupiuit. ea quasi venenis malis imbuta corpus animúmq; virilē effœminat. itaq; fœdissima & homine indignissima est. Quatuor autem virtutibus totidem opponit vitia, auaritiā iustitiæ, libidinē temperātiæ, fortitudini timiditatē, tarditatē & stultitiam prudētię. Libidine) Cupiditate & auiditate. Tarditate) Mētis stupore. In virtutem) Cic. lib. 3. de Diuinat. Q. Catullus huius collegæ & familiaris nostri pater dilexit municipem tuum Roscium, in quem etiam illud est eius. i. de quo, in cuius laudem.

Videtísne quanta series rerum sentētiarúmq; sit? atque vt ex alio alia nectantur? quin labebar lōgi[9], nisi mę retinuissem. Q. Quô tandem? libēter enim frater, ad istam orationem tecū prolaberer. M. Ad finem bonorum, quô referūtur, & cuius asciscendi causa facienda omnia, controuersam rem & plenā

dissensionis inter doctissimos, sed aliquando tamẽ iudicandá. A. Quî istud fieri potest, L. Gellio mortuo? Q. Quid tandem id ad rem? A. Quia me Athenis audire ex Phædro meo memini, Gellium familiarem tuum, cum pro cõsule ex prætura in Græciam venisset, Athenis philosophos qui tum erát, in locũ vnũ conuocasse, ipsisque magnopere auctorẽ fuisse, vt aliquãdo controuersiarum aliquem facerent modum: quod si essent eo animo, vt nollẽt ętatẽ in litibus conterere, posse rẽ conuenire: & simul operam suam illis esse pollicitum, si posset inter eos aliquid conuenire. M. Ioculare istud quidem, Pomponi, & à multis sæpe derisum: sed ego plane vellẽ me arbitrum inter antiquã Academiam & Zenonem datum. A. Quo tãdem istud modo? M. Quia de re vna solum dissident, de cæteris mirifice congruũt. A. Ain' tãdem? de vna re est solum dissensio? M. Quæ quidem ad rem pertineat, vna: quippe cũ antiqui omnes, quod secũdum naturam esset quo iuuaremur in vita, bonum esse decreuerint: hic nisi quòd honestũ esset, nihil putarit bonum. A. Paruam verò controuersiam dicis, ac non eam quæ dirimat omnia. M. Probe quidẽ sentis, si re ac non verbis dissiderent.

SERIES) Cum virtutem omnẽ ꝓpter se expetendã dixisset, aut si propter alias res virtus expeteretur, ea melius aliquid esse, deinceps sequebatur de finibus bonorum & malorũ disputatio, in quã tacite sensimq; prolabebatur, nisi se retinuisset. Plenam diss.) Nam ista de finibꝰ dissensio sectas philosophorũ potissimum distinxit. Gellio) L. Gellij Cic. in Bruto meminit: quem non vendibilem oratorẽ, multarum tamen rerum peritum fuisse dicit: cúmq; illic familiarem suũ

vocat. Meminit & huius Plutarchus in Cicerone. Sed & pro Sestio à Cicerone vir clarissimus & fortissimus consul dicitur. Phædro) Phædrus philosoph9 Epicureus fuit, quem cũ Attico Cicero audiuit. Cic. lib. 1. de Finibus, Nisi tu Phędrum, inquam, mentitum, aut Zenonem putas, quorum vtrunque audiui, cum mihi nihil sane præter sedulitatem probarent, omnes mihi Epicuri sententiæ satis notę sunt, atque eos quos nominaui cum Attico nostro frequenter audiui: cũ miraretur ille quidem vtrunque, Phædrum autem etiam amaret. Pro consule) Missus enim in prouinciam fuerat, cum imperio cõsulari: tametsi non ex consulatu. Cicero pro lege Manilia, Quid tã inusitatum, quàm vt cum duo Consules clarissimi fortissimíque essent, eques Romanus ad bellum maximũ formidolosissimúmq; pro cõsule mitteretur? missus est. quo quidem tempore cum esset non nemo in senatu qui diceret non oportere mitti hominẽ priuatum ꝑ cõsule. L. Philippus dixisse dicitur non se illum sua sententia pro consule, sed ꝑ consulibus mittere. L. autem Gellius eũ hęc scriberẽtur mortuus erat. Operam) Paratum se dixit vel arbitrum vel iudicem cum vellent. Inter antiquam Acad.) Veteris Academiæ fuerunt Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor: nouę, Arcesilas, Lacydes, Carneades, Cicero. Cic. autẽ lib. 4. de finibus contra Catonẽ disserẽs, ostẽdit inter Zenonem & Peripateticos, qui profecto & Academici iidem sunt, nihil præter verborum nouitatem interesse. Quum antiqui omnes) Antiqui Academici bonum, quod secundum naturam esset, posuerunt: & bene viuere, naturæ conuenienter viuere. Zeno autem nihil bonum nisi honestum statuit. Cicero autem libro quarto de finibus à Peripateticis, qui omnino in eadem in qua Academici hæresi sunt, Stoicos verbis non re dissentire ostendit. Et libro 2. de finibus, Ergo nata est sententia veterum Academicorum & Peripateticorum, vt finem bonorum dicerent, secundum naturam viuere, id est, virtute adhibita frui primis à natura datis. & paulo post, Aristippo simplex voluptas, Stoicis consentire naturæ: quod esse voluñt è virtute. i. honestate viuere: quod ita interpretantur, viuere cum intelligentia earũ rerũ, quę naturę cõuenirent, eligẽtẽ ea quę essent secundum naturam, reijcientẽque contraria. Et mox, Vna simplex, cuius Zeno auctor, posita in decore tota, id est, in honestate.

A. Ergo assentiris Antiocho familiari meo (magistro enim nõ audeo dicere) quo cum vixi, & qui me ex nostris penè conuellit hortulis, deduxítque in Academiam perpauculis passibus. M. Vir iste fuit ille quidem prudẽs & acutus, & in suo genere perfectus, mihique, vt scis, familiaris: cui tamẽ ego assen-

aſſentiar in omnibus nécne, mox videro: hoc dico controuerſiam totam iſtam poſſe ſedari. A. Quî iſtud tandem vides? M. Quia ſi, vt Chius Ariſto dixit, ſolum bonum eſſe diceret quod honeſtũ eſſet, malúmq; quod turpe, cæteras res omnes plane pares, ac ne minimum quidem vtrum adeſsét an abeſſent intereſſe, valde à Xenocrate & Ariſtotele & ab illa Platonis familia diſcreparet, eſſétque inter eos de re maxima, & de omnĩ viuẽdi ratione diſſenſio: nunc vero cum decus, quod antiqui ſummum bonum eſſe dixerãt, hic ſolum bonũ dicat: itémq; dedecus, illi ſummũ malum, hic ſolum: diuitias, valetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorẽ, incommodas, non malas: ſentit idem quod Xenocrates, quod Ariſtoteles, loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, ſed verborum diſcordia, cõtrouerſia nata eſt de finibus: in qua quoniã vſucapionem XII. tabulæ intra quinque pedes eſſe noluerunt, depaſci veterem poſſeſsionem Academiæ ab hoc acuto homine non ſinemus, nec Manilia lege ſinguli, ſed ex his tres arbitri fines regemus.

ANTIOCHO) Hic Philonis diſcipulus ex Academia veteri fuit: ac librum de Peripateticorum & Stoicorum concordia edidit. huius auditor Pomponius alioqui Epicureus, aliquando fuit: ac propemodum ſe ab eo ex Epicuri hortulis in Academiæ ſpatia pertractum ait. Magiſtro enim) Propter cõdiſcipulos Epicureos qui iſtud acerbe ferrent, ſi eum magiſtrum agnoſceret. Perpauculis paſsibus) Nam in ſpatijs Academiæ Academici inambulantes diſputabant. Decus) Id eſt honeſtatẽ, cui ſummum locum inter tria bonorũ genera tribuebant: ſic eam ſummũ bonum putabãt, Academici veteres & Peripatetici. i. triũ maximum. Cõmodas) Stoici nihil prẹter virtutẽ

bonum: nihil præter vitium malum existimant: reliqua quæ corporis & fortunę bona maláque dicimus, commoda & incommoda appellant: quę Aristo Chius Zenonis discipulus, plane indifferentia ponebat, ac summum bonum statuebat, in his rebus neutram in partẽ moueri. Quoniam vsucapionẽ) Hunc locum Alciatus ita ex Aggenio Vrbico & Iulio Nypso declarat. Lege duodecim tabu. cautum erat, vt inter vicinorum prædia constitutis finibus, quinque pedum spatiũ relinqueretur, qua ire, agere, vterque dominus posset, itémq; vt circumuerti aratrũ posset. Id spatium vsucapi eadem lege prohibebatur: deinde post decemuiros lata est lex Manilia, vel Mamilia, vt in libris scriptis reperio: quæ, quoties de his quinq; pedibus controuersia esset, eligi arbitrum agrimensorem aut finitorem iussit, qui fines eos regeret & constitueret. Vltra vero quinque pedes, quoniam lis non finalis, sed proprietatis est, Prætor adeundus erat. locus autẽ est ex ambiguo, de finib⁹ agrorum & bonorum. Intra quinq; ped.) Inter quinque pedes esse voluerunt, scripti libri habent: sed ex sententia legis magis omnino noluerunt probamus, cuius hęc verba sunt, de controuersiis agrorum. De rigore controuersia est finitimę conditionis, quoties inter duos plurésue terminos ordinatos, siue quæ alia signa secundum legem Maniliam, vel Mamiliam vt reperio, intra quinque pedes agitur. Esse noluer.) Iter enim qua ad culturas acceditur, nõ capitur vsu, sed id quod in vsu biẽnio fuit, vt Aggenius ait. Depasci vet.) A Zenone sententiã Academicorum veterũ mutatis vocabulis vsurpari. Nam quid Academicæ sit possessionis cõstabit ex arbitrio finiũ regundorum, quando velut in possessione & fundo spatiũ quod vsucapi vetatur, si arbitrũ quis eum adigar, reperietur. Manilia) Veteres libri Mamilia: Manilia autem lex arbitros dabat singulos. Ex ijs) Legibus quas nunc scribimus: vel recẽtiores intelligit leges de agrorũ cõditionibus, quales legi in veteri libro Rosciam, Peduceam, Alienam, Fabiã. superior sensus mihi magis probatur.

Q. Quamnam igitur sententiã dicimus? M. Requiri placere terminos quos Socrates pegerit, iísq; parêre. Q. Præclare, frater, iam nũc à te verba vsurpantur ciuilis iuris & legũ: quo de genere expecto disputationem tuam. nam ista quidem magna diiudicatio est, vt ex te ipso sæpe cognoui. Sed certe ita res se habent, vt ex natura viuere, summum bonum sit, id est, vita modica & apta virtute perfrui: aut naturam sequi, & eius quasi lege viuere, id est,

nihil quantum in ipſo ſit prætermittere, quo min⁹ ea quæ natura poſtulet, cõſequatur: quod inter hęc velit virtute tãquam lege viuere. Quapropter hoc diiudicari neſcio an vnquã, ſed hoc ſermone certe non poteſt: ſiquidẽ id quod ſuſcepimus, perfecturi ſumus. A. At ego huc declinabam nec inuitus. Q. Licebit alias, nũc id agamus quod cœpim⁹, quum præſertim ad id nihil pertineat hæc de ſummo malo bonóq; diſſenſio. M. Prudentiſsime, Quinte, dicis. nam quæ à me adhuc dicta ſunt,

te Lycurgi leges, neque Solonis, neq; Charondæ, neq; Zaleuci, nec noſtras XII tabulas, nec plebiſcita deſidero: ſed te exiſtimo cum populis, tum etiã ſingulis hodierno ſermone leges viuendi & diſciplinam daturum eſſe.

SENTENTIAM dicimus) Arbitri in controuerſia finium regundorum inſpectis limitibus & terminis ſententiam dicebant. Quos Socra.) Componit litem de finibus, vt bonorũ fines ſint, quos Socrates, moralis philoſophiæ auctor, poſuit, viuere, vt opinor, ſecũdum naturam. In controuerſia finium regundorum termini requirũtur. Paulus, Eos terminos quantum ad dominii queſtionem attinet, obſeruari oportet fundorũ, quos demonſtrabit is &c. Termini quos Socrates pegit, poſſeſsionem Academicorum terminabãt, qui ab eo ſtatim exorti ſunt: oſtendétque à Zenone aliorum verborũ obtentu vſurpatam Academicorum poſſeſsionem. Ex natura) Secundũ naturam, quod à Socrate acceptum tenuerunt Academici, & probarũt Stoici, vt vtrorúmque eadem ſit ſententia. Vita modica) Cic. lib. 2 de finibus ſecundũ naturã viuere interpretatur eſſe virtute adhibita frui primis à natura datis. Lib. autem 2. offic. ſic ſcribit, Etenim quod ſummum bonum à Stoicis dicitur, conueniẽter naturæ viuere, id habet hanc vt opinor ſententiam cum virtute congruere ſemper, cætera aũt quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere ſi ea virtuti nõ repugnarent. Vitam appellat emolumenta & commoda, quæ ſecundum naturam ſunt, & quibus ad vitam degendam eſt opus. Vitam aptam

virtute vult, ex virtute scilicet pendentem, vt 5. Tusc. Non sane optabilis quidem ista, inquit, rudentibus apta fortuna. quidam apta virtuti legunt. Quod inter hæc) Quæ vita naturáque postulat. Neq; Charondæ) Charondas Catanensibus leges tulit, Zaleucus Locris Zephyriis Italiæ populis. Plebiscita) Quibus lege Horatia, quam Hortẽsius postea Dictator, vt reor, rursum tulit, etiam patres tueri cœperunt. Liu. lib. 3. de lege Horatia, omnium primũ cum veluti in controuerso iure esset, tenerẽtúrne patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, vt quod Tribuni plebis iussissent, populus teneret.

M. Est huius verò disputationis, Quinte, propriũ id quod expectas, atque vtinam esset etiam facultatis meæ. sed profecto ita se res habet, vt quoniam vitiorum emendatricem legem esse oportet, commendatricémque virtutũ, ab ea viuendi doctrina ducatur. Ita fit mater bonarum omniũ rerũ Sapientia. à cuius amore, Græco verbo φιλοσοφία nomen inuenit. qua nihil à diis immortalibus vberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum vitæ datum est. hæc enim vna nos cùm cæteras res omnes, tum quod est difficilimum docuit, vt nosmetipsos nosceremus. cuius pręcepti tanta vis, tãta sententia est, vt ea non homini cuipiam, sed Delphico Deo tribueretur. nam qui se ipse norit, primum aliquid se habere sentiet diuinum, ingeniúmque in se suũ sicut simulacrum aliquod dedicatum putabit, tãtóq; munere Deorum semper dignum aliquid & faciet & sentiet: & cum se ipse perspexerit, totúmque tentarit, intelliget quemadmodũ à natura subornatus in vitam venerit, quantáque instrumenta habeat ad obtinendam adipiscendámque sapientiam: quoniã principio rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit,

quibus illustratis sapiétia duce, bonum virum, & ob eam ipsam causam cernat se beatum fore. Nam cum animus cognitis perceptísq; virtutibus, à corporis obsequio indulgentiáque discesserit, voluptatémque sicut labem aliquam decoris oppresserit, omnémque mortis dolorisque timorem effugerit, societatémque charitatis coierit cum suis, omnésque natura coniunctos suos duxerit, cultúmque deorum, & puram religionem susceperit, & exacuerit illam, vt oculorum, sic ingenij aciem ad bona deligéda, & reijcienda cōtraria, quæ virtus ex prouidendo est appellata Prudétia: quid eo dici aut cogitari poterit beatius? Idémque cum cœlum, terras maria, rerúmque omnium naturā perspexerit, eáq; vnde generata, quò reditura, quando, quomodo obitura, quid in ijs mortale & caducum, quid diuinum æternúmque sit viderit, ipsúmque ea moderantem & regentem pene prehenderit, seséque nō vnis circundatum mœnibus popularem alicuius definiti loci, sed ciuem totius mundi quasi vnius vrbis agnouerit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu & cognitione naturæ, Dij immortales, quā se ipse noscet! quod Apollo præcepit Pythius. quàm contemnet! quàm despiciet! quàm ꝑ nihilo putabit ea quæ vulgo dicuntur amplissima!

Emendatricem) Hæc propria sunt & sua legis officia. Siquidem duæ res, vt ait Solon, Remp. continent, premium, & pœna. Qua forsitam opinione ductus Democritus duos posuit deos, Pœnam & Beneficium. quadrat hic illud Euripideum,

πᾶσι γὰρ κοινὸν τόδε,
Ἰδίᾳ θ' ἑκάστῳ, καὶ πόλει, τὸν μὲν κακὸν
Κακόν τι πάσχειν, τὸν δὲ χρηστὸν εὐτυχεῖν.

Commune ſiquidem hoc omnibus, tum ſingulis,
Tum ciuitati, vti malus mali ferat
Aliquid, probus vero fruatur vt bonis.

A B ea) Id eſt à lege. Ita fit mater) A qua cum alia omnia quæ laudis ſunt & virtutis, tum vero lex illa virtutum commẽdatrix & vitiorum emendatrix proficiſcitur, & quę de ea à me hic diſputata ſunt. A dijs imm.) Plato in Timęo, ἐξ ὧν ἐπορισάμεθα φιλοσοφίας γένος, οὗ μεῖζον ἀγαθὸν οὔτ' ἦλθεν οὔθ' ἥξει ποτὲ τῷ θνητῷ γένει δωρηθὲν ἐκ θεῶν. Cicero Platonis interpres, Quibus ex rebus philoſophiã adepti ſumus: quo bono nullum optabilius, nullum pręſtanti⁹, neq; datum eſt mortalium generi deorum cõceſſu atque munere, neque dabitur. Noſceremus) Sapientũ ſententiæ Delphis in Apollinis templo ſculpebantur, & tanquã oracula deo attribuebantur. Hæc enim Chilonis eſt Laeedæmonij. Pli. lib. 7, Rurſus mortales oraculorum ſocietatem dedere Chiloni Lacedæmonio, tria præcepta eius Delphis conſecrando, quę ſunt hęc; Noſſe ſe quenque. &, Nihil nimium cupere. Comitem æris alieni atque litis eſſe miſeriam. Non deſunt qui Delphici oraculi vocem dicãt. Cuidam enim, quo ad beatudinem itinere perueniret, conſulẽti: Si te, reſpõdit deus, noueris: quos ſequi Cicero videtur. Ingeniũq;) Animum ſuum in corpore tanquam delubro ſignum conſecratum. Tantóque munere) Animo, qui corpori à deo ingeneratus eſt. Subornatus) Supra, Nunc quoniam hominem quod principium reliquarum rerum eſſe voluit, generauit & ornauit deus. hoc in verbo ineſt tacitũ neſcio quid & clãdeſtinũ: quadã ex parte velut inſtruxit & ornauit. alias in malã partẽ accipitur, vt cũ ſubornatos teſtes dicimus. Adumbratas) Vmbra quadam depictas: ab adumbrationib⁹ pictorum, quæ rudibus lineamentis cõſtãt, ductum, quas σκιαγραφίας & σκαριφισμοὺς vocant, & poſtea coloribus exornant. Illuſtratis) Enodatis & explicatis & illuſtrioribus factis: ſunt enim, vt ſupra dictum eſt, obſcurę. Nam cum animus) Philoſophia rerum diuinarũ & humanarum cognitionẽ complectitur: cuius pars vna eſt de vita & moribus, quæ Ethice: altera de natura & rebus occultis, quę Phyſice: tertia de diſſerendo, & quid verum, quid falſum, quid conſentaneum, quid repugnans iudicando, quæ Dialectice vocatur, quas omnes partes hic attingit. Societatémque charit.) Se charitate & amicitia cum hominibus coniunctum putarit, quos omnes ſuos populares & neceſſarios duxerit. Cœlum, terras) Quæ quidem ſunt ipſi⁹ naturæ. his autem tribus partibus ſummam rerum & ipſam vniuerſitatem ſignificabant. Terentius, ô cœlum, ô terra ô maria Neptuni.

VNIS circumdatum) Vnius loci certi & oppidi se municipem aut ciuẽ non censuerit. Hæc Stoicorum erat sentẽtia, vt ante memoratum est, idem etiam Academicis sentientibus. Cic. in Academicis, hominem esse censebant quasi partem quandam ciuitatis & vniuersi generis humani, eumque esse coniũctum cum hominibus humana quadam societate.

Atq; hæc omnia quasi sepimẽto aliquo vallabit differendi ratione, veri & falsi iudicandi sciẽtia, & arte quadam intelligendi quid quanq; rem sequatur, & quid sit cuique contrarium. Cúmque se ad ciuilem societatẽ natum senserit, nõ solũ illa subtili disputatione sibi vtendum putabit, sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros, qua præcepta salutis & laudis apte ad persuadendũ edat suis ciuibus, qua hortari ad decus, reuocare à flagitio, consolari posſit afflictos, factáque & consulta fortium & sapiẽtum cum improborũ ignominia sempiternis monumẽtis prodere. quæ cum tot res tantæq; sint, quæ in homine inesse perspiciantur, ab ijs qui se ipsi velint nosse, earum parens est educatrixque Sapientia. A. Laudata quidem à te grauiter & vere: sed quorsus hoc pertinet? M. Primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi iam sumus, quæ tãta esse volumus. non enim erũt, nisi ea fuerint, vnde illa manant, ampliſsima. Deinde facio & libenter, &, vt spero, recte, quod eam cuius studio teneor, quæq; me quicunq; sum, efficit, non possum silentio præterire. A. Enimuero facis & meritò & ipse, fuitque id vt dicis, in hoc sermone faciendum.

SEPIMENTO) Stoicorum more, qui philosophiam agro feraci comparabant, cuius sepem Dialecticam esse dicebāt: fructum, Ethicen: terram aut arbores, Physicen: ex Laertio. Philo quoque Dialecticen περίβολον quodam loco appellat. Illa subtili disp.) Dialecticorum oratione. Perpetua orat.) Dictione oratorum. Enimuero facis &c.) Merito philosophia laudatur, quæ omni laude digna est, à te vero iustissima de causa, qui eius studio teneris, & quę te eum qui es effecit.

IN M. T. CICERONIS LIBRVM SECVNDVM DE LEGIBVS ARGVMENTVM ADRIANI TVRNEBI.

CIVITATIS ius, aut ad res & rationes hominum, aut ad religiones & ceremonias deorum, comparatum est. Hoc diuinum, illud humanū dicimus. Sed quum diuini potior sit & antiquior cura (Deū enim vt colamus in lucem editi sumus, religionémque ac pietatem natura nobis inseuit) Cicero merito à religionis constitutione incœpit, & eā in hunc librum cōtulit. Cuius disputationē ab vltima lege, quæ mens Dei est, ratione cogentis, & vetātis: & ab humana, quę ratio est sapientis, legi diuinæ consentiens, vt à capite arcessit. Nam ab his, vt fontibus, iura nostra fluunt, eóq; referri debent. Addit deinde Platonis more, legis procemium: ei legē de religione subiungit, quam à Numæ Pontificúmque Rom. decretis educit. Postremo hui⁹ suasionem & explicationem reddit.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS LIB. II.

Et in eundem commentarius, Adriano Turnebo auctore.

ATTICVS.

SED Vísne, quoniam & satis iam ambulatum est, & tibi aliud dicendi initium sumẽdum est, locum mutemus? & in insula, quę est in Fibreno (nã opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedẽtes? MARCVS. Sane quidem. nam illo loco libentissime soleo vti, siue quid mecum ipse cogito, siue aliquid scribo aut lego. A. Equidẽ qui nũc potissimũ huc venerim, satiari non queo: magnificásque villas, & pauimenta marmorea, & laqueata tecta cõtemno. ductus verò aquarum quos isti nilos & euripos vocant, quis non, cum hæc videat, irriserit? Itaque vt tu paulo ante de lege & de iure disserens, ad naturam referebas omnia: sic in his ipsis rebus, quæ ad requietem animi delectationémque quæruntur, natura dominatur. quare admirabar (nihil enim his in locis, nisi saxa & montes cogitabam: ídque vt facerem, & orationibus inducebar tuis, & versibus) sed mirabar, vt dixi, te tam valde hoc loco delectari: nunc contra miror, te, cùm Roma ab-

ſis, vſquã potius eſſe. M. Ego vero, cum licet plureis dies abeſſe, præſertim hoc tempore anni, & amœnitatem & ſalubritatem hanc ſequor: raro autem licet. Sed nimirũ me alia quoq; cauſa delectat, quæ te non attingit ita. A. Quæ tandem iſta cauſa eſt? M. Quia ſi verũ dicimus, hæc eſt mea, & huius fratris mei germana patria. hinc enim orti ſtirpe antiquiſsima ſumus: hic gens, hic ſacra, hic maiorum multa veſtigia. Quid plura? hãc vides villã, vt nũc quidẽ eſt lautius ędificatã patris noſtri ſtudio: qui cũ eſſet infirma valetudine, hic fere ætatẽ egit in literis: ſed hoc ipſo in loco cũ au' viueret, & antiquo more parua eſſet villa, vt illa Curiana in Sabinis, me ſcito eſſe natum. Quare ineſt neſcio quid, & latet in animo ac ſenſu meo, quo me plus hic loc' fortaſſe delectet: ſiquidẽ etiã ille ſapiẽtiſsim' vir Ithacã vt videret, immortalitatẽ ſcribitur repudiaſſe.

IN Fibreno) Arpinatem Ciceronis fundũ duo fluuij alluebant, Fibrenus & Liris, eámque amœniſsimam reddebant & ſaluberrimã. meminit vtriuſque Silius lib. 8.

Ac qui Fibreno miſcentem flumina Lirim
Sulphureum, tacitiſque vadis ad littora lapſum
Accolit Arpinas accita pube Venafro.

Potiſsimum) Adulta æſtate, quo tempore omnia alijs in locis areſcunt, cum hic vernent, & lęta pubeant omnia, his irrigua fluminibus. Magnificáſque vil.) Vt Luculli, Hortẽſij, Philippi, magnifico & egregio opere extructas, & vt Saluſtius ait, vrbium in morẽ ædificatas. Laqueata tecta) Eleganti lacunari ornata tecta, quod pingebatur inaurabatúrque. Horatiũs, Non ebur neque aureũ mea renidet in domo lacunar: & Lucretius, Nec cytharę reboant laqueata auratáque templa. Nilos & euripos) Luxuriam quorundam, vt Luculli, Hortẽſij, Philippi, notat & inceſsit, qui ĩ villas aquę duct' maximis impenſis perduxerant. Nili autem & euripi erant aquę ductus & aluei opere magnifico, qui aquam fluuiorũ in morẽ deductã

conciperent exundantem: quódq; fluuiorum & freti angusti, quale Euboicum erat, similitudinem haberent, ideo delicati illi splendidis nominibus nilos & euripos vocarant. De euripo sic Auso. Quid memorem pario contectum marmore fontem Euripi feruere freto. Plin. lib. 8. Primus eum & quinque crocodilos Romæ ædilitatis suę ludis, M. Scaurus temporario euripo ostendit. Et Spartianus in Heliogabalo, euripis vino plenis nauales circenses exhibuit. Et de nilo Cicero in epist. ad Q. Fratrem, De arcano, Cęsaris opus est, vel me hercule etiam elegantioris alicuius: imagines enim istæ & palæstra & piscina & nilus multorū philotimorum est, non diphilorum. nilos igitur & euripos negat Fibreno & Lifi cōparandos esse. Nisi saxa &) Totus enim ille tractus erat asperior. Cic. ad Attic. Nam Arpinum quid ego te inuitē τρηχεῖ', ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος, οὔτι ἔγωγε ἧς γαίης δύναμαι γλυκερώτερον ἄλλο ἰδέσθαι. Et versibus) Vt Mario poemate tuo. Plures dies) Nā Arpinum longiuscule Roma aberat. Hoc temp.) Æstate. Amœnitatem & sal.) Cic. in epist. ad Q. Fratrem, Ego ex magnis caloribus, non enim meminimus maiores, in Arpinati summa cum amœnitate fluminis me refeci ludorum diebus. Quia si verū dicimus) Municipes pro germanis Romanis non habebantur: itaq; Salustius, Ciceronē inquilinū ciuē appellat, accitū & paulo ante insitum vrbi: & de Aruspicū respōsis sic scribit. Quia cū ab hoc eodē impurissimo parricida rogarer, cuius essem ciuitatis. Germa) Vera, in qua geniti sumus: nam Roma cōmunis patria est municipū.

Orti stirpe antiq.) Ferunt Ciceronem Arpini natum matre Eluia, patre Equestris ordinis, ex regio Volscorum genere. Nam in Volscis Tullius nobilissime regnarat: cū tamē Tullum Silius nominat, cum ait,

Tullius æratas raptabat in agmina turmas
Regia progenies, & Tullo sanguis ab alto,
Indole proli quanta iuuenis, quantúmque daturus
Ausonię populis ventura in secula ciuem,
Ille super Gangem, super exauditus & Indos
Implebit terras voce, & furialia bella
Fulmine compescet linguæ, nec deinde relinquet
Par decus eloquij cuiquam sperare nepotum.

Gēs) Hinc ort⁹ nostri generis, hicq; gētiles nostri Cicerones. Sacra) Nā familię sua priuata sacra habebāt. Cic. quid sacra Clodię gētis, cur intereūt quod in te est? Lauti⁹) Malim lati⁹: sequitur enim cū antiquo more parua esset villa. Illa Curi.) Curius Dētatus, vt ait Colu. domitis Sabinis, accepta, quæ viritim diuidebātur, captiui agri septem iugera, non minus industriè coluit, quàm fortiter armis quæsiuerat. Et alio in loco, Curium prodit prospero ductu parta victoria, ob eximiam virtutem deferente populo premij nomine quinquaginta soli iugera supra triumphalem consularémq; fortunam putauisse. Plin. Nouo

comenſis tamen hunc quaterna dena populo iugera diuiſiſſe,& toti dem ſibi conſtituiſſe ſcribit:deinde quingētis ob merita publicè do natum fuiſſe. Cæterū hæc Curij villa,de qua loquitur, iuxta Catonis agros fuit,quā ſæpenumero Cato inuiſebat,& agelli modulū ædicu larúmque frugalitatem ac tenuitatem mirabatur, vt Plutarchus ſcri bit:quod & Cicero declarat in lib.de Senect. Ergo in hac vita M.Cu rius cum de Samnitibus,de Sabinis,de Pyrrho triumphaſſet,conſum pſit extremum tempus ętatis:cuius quidem villam ego contēplans: abeſt enim non longe à mea:admirari ſatis non poſſum vel hominis ipſius cōtinentiam,vel temporum diſciplinam. Itacham vt vid.) Cic.lib.1.de Orat.Cuius rei tanta vis ac natura eſt, vt Ithacam illā in aſperrimis ſaxulis tanquam nidulum affixam, ſapientiſsimus vir im mortalitati anteponeret. Homerus Odyſſ. ᾱ.

Αἰεὶ δὲ μαλακοῖσι καὶ αἱμυλίοισι λόγοισι
Θέλγει, ὅπως Ἰθάκης ἐπιλήσεται· αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς
Ἱέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρώσκοντα νοῆσαι
Ἧς γαίης, θανέειν ἱμείρεται.
Mollibus at ſemper dictis & lenibus ambit
Demulcens,Ithaces ſit vt immemor:ille ſed vſque
Vel modo de patria ſalientem cernere terra
Vt fumum poſsit,exoptat morte paciſci.

A.Ego vero tibi iſtam iuſtam cauſam puto,cur huc libentius venias,atque hunc locū diligas.quin ipſe vere dicam,ſum ipſi villę amicior modo fact⁹, atque huic omni ſolo, in quo tu ortus & ꝓcreatus es:mouemur enim,neſcio quo pacto,locis ipſis,in quibus eorum quos diligimus aut admiramur,adſunt veſtigia.Me quidem ipſæ illæ noſtræ Athenæ non tam operibus magnificis, exquiſitíſque antiquorū artibus delectant,quàm recordatione ſummorum virorum,vbi quiſque habitare,vbi ſedere, vbi diſputare ſit ſolitus: ſtudioſéque eorum etiam ſepulchra contemplor. Quare iſtum, vbi tu es natus,plus amabo poſthac locum. M. Gaudeo igitur me incunabula penè mea tibi oſtédiſſe. A.Et qui-

dem me cognoſſe admodũ gaudeo. Sed illud tamẽ quale eſt quod paulo ante dixiſti, hũc locum (idẽ ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriã eſſe veſtram? nũquid vos duas habetis patrias? anne eſt vna illa patria communis? niſi forte ſapienti illi Catoni fuit patria non Roma, ſed Tuſculũ. M. Ego mehercule & illi & omnib⁹ municipibus duas eſſe cenſeo patrias: vnam naturæ, alterã ciuitatis: vt ille Cato, cum eſſet Tuſculi natus, in populi Rom. ciuitatẽ ſuſceptus eſt. ita cum ortu Tuſculanus eſſet, ciuitate Romanus, habuit alterã loci patriam, alterã iuris: vt veſtri Attici, priuſquã Theſe⁹ eos demigrare ex agris, & in ἄςυ quod appellatur, omneis cõferre ſe iuſsit, & Sunij erãt ijdẽ & Attici: ſic nos & eã patriã ducim⁹, vbi nati, & illã, qua excepti ſumus. Sed neceſſe eſt charitate eã præſtare, qua Reip. nomẽ vniuerſæ ciuitatis eſt: ꝓ qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua noſtra omnia ponere, & quaſi cõſecrare debemus. Dulcis autẽ nõ multo ſecus eſt ea quę genuit, quàm illa quæ excepit. Itaq; ego hãc meam eſſe patriam prorſus nunquam negabo, dum illa ſit maior, & hæc in ea contineatur, quæ ius habet ciuitatis, & vnam illam ciuitatem putat.

MOVEMVR enim) Cic. lib. 5. de Finibus, Naturáne nobis hoc inquit, datum dicam, an errore quodam, vt cum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperim⁹ multum eſſe verſatos, magis moueamur quàm ſi eorum ipſorum aut facta audiamus, aut ſcriptum aliquod legamus? velut ego nunc moueor, & deinceps quę ſequuntur. Operibus) Qualia erant propylæa illa à Pericle extructa, hecatompedon & alia. Exquiſitiſq;) Vt tabulis pictis, ſignis & ſtatuis, quæ omnia perſcribuntur diligentiſsime à Pauſania. Incunabula) Cunæ, culcitræ ſunt infantium: incunabula lectuli in quib⁹

reponuntur. Plautus, Opus est cunis, incunabulis. Ea forma dicũtur, qua digitabulum, ignitabulum, natabulum. Hunc locum) Sensus est: cum ais hanc villam, quę in agro Arpinati est, patriam esse tuam, scilicet municipium Arpinum, cuius est hic ager, tuam patriam fateris. Atqui non Arpinum patria est tibi, sed Roma. Patria comm.) Romã omnes municipes, qui in ciuitatem recepti erant, & ius ciuitatis habebant, patriam communẽ vocabant. Modestinus, Roma cõmunis patria nostra est. Municipibus) Vlpianus ad municipalem, Municipes esse dicit, muneris participes, receptos in ciuitatem, vt munera nobiscum facerẽt: abusiue suæ cuiusque ciuitatis ciues. Festus ait, municipia tandem omnia ciuitate donata esse. Ita municipes ciues Romani erant. Vnam naturæ) Municipium in quo sunt nati. Alteram iuris) Romam, in quam sunt suscepti communicata municipijs ciuitate. Theseus eos demigrare.) Plutarchus in vitã Thesæi. μετὰ δὲ τὴν Αἰγέως τελευτὴν, μέγα καὶ θαυμαστὸν ἔργον εἰς νοῦν βαλόμενος, συνῴκισε τοὺς τὴν ἀττικὴν κατοικοῦντας, εἰς ἓν ἄστυ, καὶ μιᾶς πόλεως ἕνα δῆμον ἀπέφηνε, τέως σποράδας ὄντας καὶ δυσανακλήτους πρὸς τὸ κοινὸν πάντων συμφέρον. Id est, Post autẽ Ægei fatum, immensum & mirandũ opus animo capessẽs, Atticæ incolas, qui adhuc sparsim habitabant, vixque ad conuentus communis vtilitatis conuocabantur, in vnam vrbem conduxit, & vnius ciuitatis vnum populum effecit. Et Thucydides, lib. 2 ἐπειδὴ δὲ Θησεὺς ἐβασίλευσε, γενόμενος μετὰ τοῦ ξυνετοῦ καὶ δυνατὸς, τά τε ἄλλα διεκόσμησε τὴν χώραν, καὶ καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τά τε βουλευτήρια καὶ τὰς ἀρχὰς, ἐς τὴν νῦν πόλιν οὖσαν, ἓν βουλευτήριον ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον, ξυνῴκισε πάντας, Id est, Post vbi Theseus regnum adeptus est, vir prudẽs iuxta & potens, cum cæteris in rebus regionem excoluit, & digessit, tum vero solutis aliorũ oppidorũ cõciliabulis & magistratibus, in eam, quæ nunc est, vrbẽ, instituta curia & prytaneo, omnes coegit. Enimuero Accius quoque Athenas quadrurbem vocauit, quod ex quatuor vrbibus, Braurone, Eleusine, Piræo, Sunio, in vnum domicilia tulere. Strabo autem scribit, Κέκροπα πρῶτον εἰς δωδεκάδα πόλεις ξυνοικίσαι τὸ πλῆθος, ὧν ὀνόματα, Κεκροπία, Τετράπολις, Επακρία, Δεκέλεια, Ελευσὶς, Αφίδνα, λέγουσι δὲ καὶ πληθυντικῶς Αφίδνας, Θόρικος, Βραυρὼν, Κύθηρος, Σφῆττος, Κηφισία, Φάληρος. πάλιν δ᾽ ὕστερον εἰς μίαν πόλιν συναγαγεῖν λέγεται τὴν νῦν τὰς δώδεκα Θησεύς. Id est, Crecopem primum in duodecim vrbes multitudinem ad habitandum contulisse: quarum nomina, Cecropia, Tetrapolis, Epacria, Decelea, Eleusis, Aphydna, dicunt etiam pluraliter Aphydnas, Thoricus, Braurõ, Cytherus, Sphettus, Ciphesia, Phalerus. Postea autẽ in vnã vrbẽ, quę nũc est, ferunt Theseũ duodecim illas cõtulisse. Antequã igitur Theseus multitudinẽ vnum in locum contulit, qui Sunii nascebatur & Sunius & Atticus censebatur, omnésque adeo qui in Attica orti erant: verũ postea tantum Atticus habebatur, qui Athenis erat natus. In ἄστυ)

Id eſt, Athenas. Terentius in palliata comœdia, An in aſtu venit. Et quaſi cõſecrare) Sũptum ab illis, qui bona ſua fortunáſque Diis conſecrabant, quod lege ſua Cicero emendat: in qua cauet ne quis agrum conſecret, & vt auri, argenti, eboris ſacrãdi modus ſit. Sic, vt apud Liuium eſt, nõnullorum cum bonis caput etiã conſecrabatur. Liuius lib. 3. Caput eius Ioui ſacrum eſſet, familia ad ædem Cereris liberi liberæque venum irent.

A. Recte igitur Magnus ille noſter, me audiente, poſuit in iudicio, cum pro Ambio tecum ſimul diceret, Rempublicam noſtram iuſtiſsimas huic municipio gratias agere poſſe, quod ex eo duo ſui conſeruatores extitiſſent: vt iam videar adduci, hanc quoque quæ te procreauit, eſſe patriam tuam. Sed ventum in inſulam eſt, hac vero nihil eſt amœni⁹. vt enim hoc quaſi roſtro finditur Fibrenus, & diuiſus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapidéque dilapſus, cito in vnum confluit, & tantum complectitur, quod ſatis ſit modicæ palęſtræ, loci: quo effecto, tanquam id habuerit operis ac muneris, vt hanc nobis efficeret ſedem ad diſputãdum, ſtatim pręcipitat in Lirem, & quaſi in familiam patritiam venerit, amittit nomẽ obſcurius, Liremq; multo gelidiorẽ facit. nec enim vllum hoc frigidius flumen attigi, cum ad multa acceſſerim, vt vix pede tẽtare id poſsim, quod in Phædro Platonis facit Socrates. M. Eſt vero ita: ſed tamen huic amœnitati, quam ex Quinto ſæpe audio, Thebanus Epirotes tuus ille nihil, opinor, conceſſerit. QVINTVS. Eſt ita vt dicis. caue enim putes Attici noſtri Amalthio plataníſque illis quicquam eſſe præclarius. Sed ſi videtur, conſidamus hic in vmbra, atque

ad eam partem ſermonis, ex qua egreſsi ſumus, reuertamur. M. Præclare exigis, Quinte: at ego effugiſſe arbitrabar, & tibi horum nihil deberi poteſt. Q. Ordire igitur: nã hunc tibi totum dicamus dië.

POSVIT) Id eſt, dixit. infra, Et quod in omnibus ſepultis nunc communiter ponitur, vt humati dicantur: id eſt, quod in omnibus dicere ſolemus. Pro Ambio) Sic veteres libri: alij ſe legiſſe in ſcriptis exemplaribus pro Balbo, qui ab vtroque defenſus eſt, affirmãt. Poſſet etiam forte legi, pro Gabinio, quem ab vtroque defenſum cõſtat: leuiſque mutatio & traiectio foret. Occaſio enim tum fuit Pompeio laudandi Ciceronis, quod inimicitias quas cum Gabinio grauiſsimas exercuerat, depoſuiſſet. non deeſt qui Oppio legat. Cõſeruatores) Marius & Cicero. Modicę palęſtræ) Græcorum more palæſtras in villis Romani Ciceronis ætate habere cœperunt. Varro, Nec putant ſe habere villam niſi multis vocabulis retineãt Græcis: quin vocent particulatim loca προκοιτῶνα, παλαίστραν, ἀποδυτήριον, περίστυλον, ὀρνιθῶνα, περιστερεῶνα, ὀπωροθήκην. In familiam pat.) Qui in adoptionem arrogabatur, familiæ prioris nomen relinquebat, & à patris naturalis poteſtate in adoptiui manum & nomen tranſibat. Sic T. Pomponius Atticus à Cæcilio auunculo adoptatus, T. Cæcilius Pomponianus Atticus eſt vocatus. Cic. ad Atticũ, De Eutychide gratum, qui vetere pręnomine nouo nomine T. erit Cæcilius: ſed in claris tamẽ poſtea priſtinũ nomen plerũq; rurſus inualeſcebat: ſic T. Pomponius poſtea vocatus eſt, non T. Cęcilius. Nomen obſc.) Nam poſt confluentem non iam Fibrenus, ſed Liris tantum dicitur.

Thebanus) Thebanus nomẽ erat fundi Attici in Epiro in quo gymnaſiũ erat Amalthęũ. Facit Socrates) Socrates in Phædro Platonis, in fontẽ, qui iuxta Ilyſſũ erat, pede immiſſo, frigus aquę tactu explorat. Emathio) Sic in omnib^9^ codicib^9^, nec vt arbitror emẽdate: ſed Amalthęa, aut Amalthęo legẽdũ. Sic enĩ vocabatur amœniſsimũ in Põponij villa gymnaſium, ab Amalthæa capra. Sic in Tuſculano Ciceronis gymnaſia duo erant, Lyceũ & Academia. Cic. lib. 1. ad Atticum, Ego enim te arbitror, cæſis apud Amalthęam tuã victimis, ſtatim eſſe ad Sicyonem oppugnandũ ꝑfectum. Rurſus in eodẽ lib. Epigrammatis tuis, quæ in Amalthęo poſuiſti contenti erimus. Et paulo poſt, Velim ad me ſcribas, cuiuſmodi ſit ἀμαλθεῖον tuum, quo ornatu, qua τοποθεσίᾳ, & quæ poemata, quáſque hiſtorias de ἀμαλθείᾳ habes, ad me mittas. Nihil deberi) Repræſentanda tibi eſt huius nominis ſolutio. non enim tibi deberi vis. Cic. ad Atticum, Itaque oratio iuuentuti noſtræ deberi non poteſt: quam tibi, etiam ſi non deſideras, tamen mittam cito.

M. Ab

M. Ab Ioue Musarum primordia, sicut in Aratio carmine orsi sum⁹. Q. Quorsum istuc? M. Quia nunc itidem ab eodẽ, & à cęteris Diis immortalib⁹ sunt nobis agendi capiẽda primordia. Q. Optimè verò, frater, & fieri sic decet. M. Videam⁹ igitur rursus pri⁹ quàm aggrediamur ad leges singulas, vim naturámque legis: ne, cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis: ignoremúsque vim sermonis eius, quo iura nobis definienda sint. Q. Sane quidem hercle, & est ista recta docẽdi via. M. Hanc igitur video sapientissimorum fuisse sententiam, legém neque hominum ingeniis excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum: sed eternum quiddam, quod vniuersum mundum regeret, imperandi prohibendíq; sapientia. Ita principem legem illam & vltimam, mentẽ esse dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut vetãtis Dei: ex qua illa lex, quam Dij humano generi dederunt, recte est laudata. est enim ratio ménsq; sapientis ad iubendum, & ad deterrẽdum idonea. Q. Aliquoties iam iste locus à te tactus est: sed antequàm ad populares leges venias, vim istius cœlestis legis explana, si placet, ne æstus nos consuetudinis absorbeat, & ad sermonis morem vsitati trahat. M. A paruis enim Quinte, didicimus, SI IN IVS VOCET ATQVE EAT eiusmodi alias leges nominare. Sed vero intelligi sic oportet, & hæc & alia iussa ac vetita populorũ, vim non habere ad recte facta vocãdi, & à peccatis auocãdi, quę vis non

modo ſenior eſt, quàm ætas populorum & ciuitatum, ſed æqualis illius cœlum atque terras tuentis & regentis Dei. Neque enim eſſe mens diuina ſine ratione poteſt: nec ratio diuina nõ hanc vim in rectis prauíſque ſanciendis habet. Nec quia nuſquã erat ſcriptum, vt contra omnes hoſtium copias in ponte vnus adſiſteret, à tergóq; pontem interſcindi iuberet, idcirco minus Cloclitem illum rem geſſiſſe tantam, fortitudinis lege atque imperio putabimus. Nec ſi regnante L. Tarquinio nulla erat Romæ ſcripta lex de ſtupris, idcirco nõ contra illam legem ſempiternã Sex. Tarquinius, vim Lucretiæ Tricipitini filiæ attulit. Erat enim ratio profecta à rerum natura, & ad recte faciendum impellens, & à delicto auocans: quæ non tum deniq; incipit lex eſſe, cùm ſcripta eſt, ſed tum cum orta eſt. orta eſt autem ſimul cum mente diuina. Quamobrem lex vera atque princeps, apta ad iubendum & ad vetãdum, ratio eſt recta ſummi Iouis. Q. Aſſentior, frater, vt quod eſt rectum, verum quoque ſit: neq; cũ literis, quibus ſcita ſcribũtur, oriatur aut occidat.

A B Ioue Muſ.) Quod Virgilius dixit, Ab Ioue principium Muſæ. Cicero autẽ Arati Solenſis φαινόμενα in Latinum trãſtulit: quorũ principium eſt. Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν ἄρρητον. id eſt, ab Ioue incipiamus, quem nũquam mittamus indictum & tacitum. Veteres porro omnibus rebus agendis deos pręfari ſolebant. Plato, θεὸν δὴ πρὸς τὴν τῆς πόλεως κατασκευὴν ἐπικαλώμεθα· ὁ δ' ἀκούσειέ τε καὶ ὑπακούσας, ἵλεως εὐμενής τε ἡμῖν ἔλθοι, συνδιακοσμήσων τήν τε πόλιν, καὶ τοὺς νόμους. Deũ ad ciuitatis coſtitutionẽ inuocemus: ille vero nos audiat, exoratúſq; propitius ac beneuolus adſit, vnà nobiſcum ciuitatem ac leges conſtituturus. Recta docendi) Vt omnis inſtitutio à definitione ꝓficiſcatur. Sapientiſsimorum) Philoſophorum, Stoicorũ pręſertim: ſic libro primo doctiſsimos homines dicebat. Neq; hominum) Vt

Legiſlatorum. Ita principem legem)Duas,vt initio diximus,leges
ponit,Diuinam & Humanam.vnam in mente numinis ſummi, alte
ram in mente ſapientis. Dij humano)Dederunt enim hominib⁹
rationem quæ adulta & perfecta lex eſt. Laudata) Quæ meritam
comparat humanæ legi commendationem:nam legis humanæ laus
ex diuina redundat. Atenim in Officijs eas commiſcere & eaſdẽ pu
tare videtur?cum ait, Atque hoc multo magis exigit ipſa naturæ ra
tio,quæ eſt lex diuina & humana:cui qui parere velit,omnes autem
parebunt,qui ſecundum naturam viuere volent,nunquam commit
tet vt alienũ appetat:& id quod alteri detraxerit ſibi aſſumat. quod
ideo fecit,quoniam eadem vtriuſque voluntas eſt, & eadem ſenten-
tia,cùm humana à diuina proficiſcatur. Populares leg.)Interdum
enim populariter loquetur, & legem eam appellabit vt vulgus,quæ
ſcripto aliquid ſancit iubendo aut vetando. Ne æſtus)Vt æſtu nõ-
nunquam in mari nauigia ſorbẽtur in abruptũ, aut etiã de recto cur
ſu auferuntur.Inde enim tranſlatum id eſt,ne conſuetudo nos fallat
popularium legum. A paruis Q.)Nam pueri olim Romę duodecim
tabulas diſcebãt Infra, Diſcebamus enim pueri duodecim vt carmẽ
neceſſariũ,quas iam nemo diſcit. SI IN IVS EAT)Verſiculus
eſt ex aliqua duodecim tabularum lege. Id ex Rhetoricis ad Herẽni
um intelligi poteſt,vbi ſic ſcribitur,Lege ius eſt id quod populi iuſſu
ſancitum eſt,quod genus vt in ius eas cum voceris.Simile eſt item al
terius duodecim tabularum legis initium apud Gellium,Si in ius vo
cat,ſi morb⁹ æuitáſue vitium eſſet,qui in ius vocabit iumentum da
to,ſi nolet,arceram ne ſternito. Regentis Dei)Quem ſummum Io
uem Stoici appellant,ſolúmque deorum omnium eſſe immortalem
putãt,alijs omnibus in exuſtione pereuntibus.eius autem mentẽ &
rationẽ legem eſſe aiũt. Nec quia)Tam late lex patet quàm omnia
officia & recte facta.itaq; per omnes pertinet virtutes. Adſiſteret)
Staret,ſe comminus eis opponeret. Coclitem illum)Hiſtoria nar
ratur à Liuio lib.2.ab vrbe condita. Sex.Tarquinius)Liuius ab vr
be.cõd.lib.1. Rerum natura)Naturam omniũ auctorem & parentẽ
ratione & via Stoici progredi cenſent:eámque deum ipſum eſſe exi
ſtimãt.Ergo hic naturam vocat ſummi numinis rationem cui parẽt
ſola terrarum,cui reliqui obediunt cœlites,& in quem,vt ſupra dixi
de Chryſippi ſententia & Cleanthis,conſumuntur in exuſtione pere
untes.Sic naturam lib.1.dixit.Lex eſt ſumma ratio inſita in natura.
Eam autem Stoicorum eſſe ſententiam, naturámq;eis deum eſſe ex
Plutarcho & Cicerone agnoſcas licet.Nam quod de deo Plutarch⁹,
id de natura Cicero ſcripſit. Plutarchus , οἱ Στωϊκοὶ κοινότερον θεὸν ἀποφαί-
νονται, πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον Cic. de Natura deorum,Zeno igitur natu
ram ita definit,vt eam dicat ignem eſſe artificioſum,ad gignendum
progredientem via. Verum quoque)Vere legis nomen & poteſta-

tem obtineat,non autem iuſſa & vetita populorum.

M.Ergo vt illa diuina mens,ſumma lex eſt, itē cum in homine eſt perfectum in mente ſapientis. Quæ ſunt autem varie, & ad tempus deſcripta populis,fauore magis quàm re,legum nomen tenēt. Omnem enim legem,quæ quidem recte lex appellari poſsit,eſſe laudabilem, quibuſdam talibus argumentis docent.Conſtat profecto ad ſalutē ciuium, ciuitatúmque incolumitatem, vitámq; hominum & quietam & beatā,inuentas eſſe leges:eósq; qui primū eiuſmodi ſcita ſanxerint,populis oſtendiſſe ſe ea ſcripturos atque laturos, quibus illi adſcriptis ſuſceptísq; homines honeſti beatíque viuerent.quæ cum ita compoſita ſanctáque eſſent, eas leges videlicet nominarēt.Ex quo intelligi par eſt eos qui pernicioſa& iniuſta populis iuſſa deſcripſerint,cum contra fecerint quàm polliciti ꝓfeſsíque ſint,quiduis potius tuliſſe quàm leges: vt perſpicuum eſſe poſsit,in ipſo nomine legis interpretando ineſſe vim & ſententiā iuſti & iuris legēdi. Quæro igitur à te,Quinte,ſicut illi ſolēt,Quo ſi ciuitas careat, ob eam ipſam cauſam quòd eo careat, pro nihilo habenda ſit, id éſtne numerādum in bonis? Q.Ac maximis quidē. M.Lege autem carens ciuitas,eſt ne ob ipsū habēda nullo loco? Q.Dici aliter nō poteſt. M.Neceſſe eſt igitur legē haberi in reb⁹ optimis. Q.Prorſus aſſentior.M.Quid quod multa pernicioſe, multa peſtifere ſciſcūtur in populis, quæ non magis legis nomen attingunt, quàm ſi la

tores aliqua concessu suo sanxerint? nam neque medicorũ præcepta dici vere possent, si quæ inscij imperitíque pro salutaribus mortifera conscripserint: neq; in populo lex, cuicuimodi fuerit illa, etiam si perniciosum aliquid popul⁹ acceperit. Ergo est lex iustorum iniustorúmque distinctio, ad illã antiquissimam & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum dirigun tur, quæ supplicio improbos afficiunt, defendunt ac tuẽtur bonos. Q. Præclare intelligo: nec vero iã aliam esse vllam legẽ puto non modo habendam, sed ne appellandam quidem.

I T E M cum) Itidem in mente sapientis vera & summa lex est, cum in homine est perfectum id est, cum ad absolutionem & perfectionem homines peruenerunt, in quibus inchoata sunt ista, vt in sapiente perfecta quemadmodum in Ioue. Existimant autem eandem in homine & deo rationem & virtutem esse Stoici. Proculus in Timęum, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς στοᾶς καὶ τὴν αὐτὴν ἀρετὴν τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων εἰρήκασι, πολὺ δέοντες τῆς τοῦ Πλάτωνος ὁσιότητος τῶν ζηλωτῶν, καὶ τῆς Σωκρατικῆς μετριότητος. Idem eis à Plutarcho obijcitur. ἀρετῇ τε γὰρ οὐχ ὑπερέχειν τὸν Δία τοῦ Δίωνος, ὠφελεῖσθαί τε ὁμοίως ὑπ' ἀλλήλων τὸν Δία καὶ τὸν Δίωνα. Ad tempus) Pro temporis conditione. Fauore) Suffragio & assensu. Constat profe.) Laudabiles esse leges ex fine docet, vt si à laude recedatur, iam leges non sint nominandę. Videlicet nomin.) Voluit Legislator vt sua iussa & scita à ciuibus leges nominarentur. Nomine legis) Si notationem verbi sequamur, intelligemus sentẽtiam inesse iuris legendi, i. deligẽdi, vt in lege delectus, quemadmodum dixit libro primo, insit. Illi solẽt) Stoici: ab ijs enim ista de summa lege ꝓpe sumpsit omnia. Nam neq; medic.) Hoc ex dialogo Platonis de leg. sumptũ est. Cuicuimodi) Id est cuiuscunq; modi, quod ꝓ cuiuscuiusmodi id est cuiuscunque modi à Cicerone vsurpatum in oratione pro Roscio annotat Priscianus, Vereor enim, cuicuimodi es Rosci, ne ita hunc videar seruare, vt tibi non pepercerim. Expressa naturam) Simulachrum antiquissimę & in rerum natura, id est deo, insitę legis hominũ lex est. Ad quam dirig.) Illæ hominum leges ad antiquissimam expressæ sunt, quæ bonos premio, malos pœna afficiunt: sin minus, ad eam non sunt expressæ.

M. Igitur Tutias & Apuleias leges nullas putas? Q. Ego vero ne Liuias quidẽ. M. Et rectè, quæ præsertim vno versiculo senatus, puncto tẽporis sublatę sint: lex autẽ illa, cuius vim explicaui, neq; tolli, neque abrogari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis videlicet quę nunquam abrogentur? M. Certe, si modo acceptæ à duob⁹ vobis erunt. sed vt vir doctissimus fecit Plato atque idem grauissimus philosophorum omnium, qui princeps de Repub. conscripsit, idémq; separatim de legibus eius, id mihi credo esse faciendum, vt prius quàm ipsam legem recitem, de eius legis laude dicã. quod idem & Zaleucum & Charondam fecisse video: cum quidem illi non studij & delectationis, sed Reipublicæ causa leges ciuitatibus suis scripserint: quos imitatus Plato, videlicet hoc quoque legis putauit esse, persuadere aliquid, non omnia vi ac minis cogere. Q. Quid quod Zaleucũ istum negat vllũ fuisse Timęus? M. At Theophrast⁹ auctor haud deterior, mea quidẽ sententia, melior: eũ multi nominant, cõmemorant verò ipsius ciues, nostri clientes Locri: sed siue fuit, siue non fuit, nihil ad rẽ: loquimur quod traditum est. Sit igitur hoc iam principio persuasũ ciuibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores Deos: eáq; quæ gerantur, eorum geri vi, ditione atque numine: eosdémque optime de genere hominum mereri: & qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri: piorúmq; & impiorum habere

rationem. His enim rebus imbutæ mentes haud ſane abhorrebunt ab vtili & à vera ſententia. Quid eſt enim verius, quàm neminem eſſe oportere tam ſtulte arrogantem, vt in ſe rationem & mẽtem putet ineſſe, in cœlo mundóque non putet? aut vt ea quæ vix ſumma ingenij ratione comprehẽdat, nulla ratione moueri putet?

IGITVR Tutias) Sulpitias fortaſſe legendum. Sulpitius enim Tribunus pleb. de imperio contra Mithridatem Mario mandãdo legem tulit. Lucias legerem, frumentariámque Luc. Philippi legem intelligerem, quam facile antiquari paſſus eſt, aliáſque nonnullas, ſi à prænominibus leges nominarentur. Quiſpiam fortaſſe Mutias legendum cenſeat. Lex enim Mutia in oratione pro Cornelio à Cicerone vituperatur. Eius verba ſunt, Legem Liciniam & Mutiam de ciuibus regundis video conſtare inter omnes, quam duo Coss. omnium quos vidimus ſapientiſsimi tuliſſent, nõn modo inutilem, ſed & pernicioſam ei Rpublicæ fuiſſe. Apuleiæ leges erant, quas Apuleius Saturninus Trib. pleb. de agris populo viritim diuidendis tulit. Ne Liuias quidem) M. Liuius Druſus Trib. pl. fautor primũ Senatus, ſocios & populos Italicos ad Senatus cauſam defendendã ſpe ciuitatis Romanæ ſollicitauit. Agrarias deinde leges per vim, & frumentarias offenſo Senatu, ac poſtremo iudicialem legẽ tulit. Itaq; Philippus Cos. obtinuit à Senatu, vt omnes eius leges vno Senatuſcõſulto tollerentur. Decretum eſt enim contra auſpicia eſſe latas. Verſiculo) Quum pronunciatum eſt contra auſpicia referente Philippo Cos. latas videri. Zaleucum) Qui Locris leges ſcripſit, vt Charondas Catanenſibus. Quos imitatus Pl.) Plato fere omnibus legibus exordium, quo legis æquitatem ſuadet, præponit. Sic enim ipſe legũ 4. vocat. Timæus) Timæus hiſtoricus acerbiſsimus in omnes conuitiator fuit. Ariſtotelem omni genere contumeliæ vexauit, eóque progreſſus veſaniæ eſt maledicendo vt pro Timæo, à reprehendendo Epitimæus diceretur. Is acriter Theophraſtum reprehenderat, quod Locrorum legiſlatorem Zaleucum fuiſſe ſcripſiſſet: quẽ nullum omnino fuiſſe contendebat. Cic. lib. 6. ad Att. Quis Zaleucũ leges Locris conſcripſiſſe non dixit? Num igitur iacet Theophraſtus ſi id à Timæo tuo familiari reprehenſum eſt? Sed Theophraſti ſentẽtiam & auctoritatem pluris quam Timæi facit. Sit igitur iam) In eandem fere ſententiã proœmium quoddam legum Zaleuci hodiéq; apud Stobæum reperitur, τοὺς κατοικοῦντας τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν, πάντας

προσῆπον πεπεῖσθαι, καὶ νομίζειν θεοὺς εἶναι, καὶ ἀναβλέποντας εἰς οὐρανὸν, καὶ τὸν κόσμον καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς διακόσμησιν καὶ τάξιν. Quando autem procemium Charondæ meminit, apud Stobęũ etiam procemium eius extat, cuius sentẽtia huc facit, τοὺς βουλευομένους καὶ πρᾶττοντάς τι, ἀπὸ θεῶν ἄρχεσθαι χρή. τὸ γὰρ ἄριστον ὥς φησιν ἡ παροιμία φασὶ, τὸν θεὸν ἡγεῖσθαι αἴτιον πάντων τούτων. Vi, dit.) i. potestate. Sic lib. 1. Deorum immortaliũ vi, natura, ratione, potestate, mẽte, numine, siue quod aliud verbum est, quo planius significem quod volo. Vult ciuibus persuasum esse, non solum deos esse, verumetiam eorum numine omnia geri: eósque hominibus consulere, quod ꝓuidentię est, hæc autem lib. 1. attigit. Quid in se admitt.) Deos non ignorare quid agamus, sed omnium nostrarum actionũ testes & arbitros esse.

In cœlo mundoque) Probat deum esse argumento Stoicorum. Nam si in homine inest ratio, multo magis in mundo: ratio autem illa & mens deus est. eámque mentem Posidonius Stoicus per omnes mũdi partes peruadere & pertinere existimabat. Stoicorum autem argumenta quibus deum probant, & lib. 2. de Diuinat. Balbus apud Ciceronem copiose complexus est: & Cicero quoque breuiter multa ꝓ Milone: Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim cœlestem existimat numénve diuinum, quem neq; imperij vestri magnitudo, neq; sol ille, nec cœli & signorum motus, nec vicissitudines rerum atq; ordines mouent, neque id quod maximũ est, maiorum sapiẽtia, qui sacra, qui ceremonias, qui auspicia & ipsi sanctissime coluerunt, & nobis suis posteris prodiderunt. Est, est profecto illa vis, neq; in his corporibus, neq; in hac imbecillitate nostra inest quiddam quod vigeat & sentiat, & non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro motu.

Quem vero astrorum ordines, quem dierum noctiúmque vicissitudines, quem mensium temperatio, quémque ea quæ gignuntur nobis ad fruendũ, non gratum esse cogunt, hunc hominem omnino numerari quî decet. Cúmq; omnia quæ rationẽ habent, præstẽt ijs quæ sint rationis expertia, nefásq; sit dicere vllam rem præstare naturæ omnium rerum, rationem inesse in ea confitendum est. Vtiles esse autẽ has opiniones quis neget? cum intelligat quàm multa firmentur iure iurando, quantæ salutis sint fœderũ religiones, quàm multos diuini supplicij

plicij metus à ſcelere reuocarit, quámq; ſancta ſit ſocietas ciuium inter ipſos, Dijs immortalibus interpoſitis tum iudicibus, tum teſtibus. Habes legis prœmium: ſic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo vero, frater, & in hoc admodum delector, quod in alijs rebus aliíſque ſententijs verſaris atque ille. nihil enim tã diſsimile eſt, quàm vel ea quæ ante dixiſti, vel hoc ipſum legis exordium: vnum illud mihi videris imitari, orationis genus. M. Vellem fortaſſe. quis enim id poteſt, aut vnquam poterit imitari? Nam ſentẽtias interpretari perfacile eſt: quod quidem ego facerem, niſi plane eſſe vellem meus. quid enim negocij eſt, eadem prope verbis iiſdem cõuerſa dicere? Q. Prorſus aſſentior: verum vt modo tute dixiſti, te eſſe malo tuũ. Sed iam exprome, ſi placet, iſtas leges de religione.

ASTRORVM ord.) Quibus ex rebus & deum eſſe intelligimus, & eius ditione & prouidentia omnia geri, nobiſq; optime conſuli. Gratum eſſe) Ex memoria beneficiorum aduerſus deos pium & religioſum. Cumq́ue omnia) Hoc etiam argumentum à Balbo libr. 2. de Natura deorum refertur. Naturæ omnium) Id eſt, mũdo & vniuerſitati. Quantæ ſal.) Quàm ſalutares ſint: ſic loquitur Saluſtius ſæpe: vt in oratione Lepidi, At ille eò proceſſit, vt nihil glorioſum niſi tutum, & omnia retinendæ dominationis honeſta exiſtimet. Et in oratione Philippi, Exercitum opprimendæ libertatis habet. Et in Catilinar. Poſt vbi imperium Regium, quod initio conſeruandæ libertatis atque augendæ Reip. fuerat, in quibus tamen Græco more cauſa deſiderari videtur. Tam diſsimile) Non iniuria: ſunt enim iſta à Stoicis omnia, tametſi diſsimulat vt ſuus videatur.

M. Expromam equidem vt potero. Et quoniam & locus, & ſermo familiaris eſt, legum leges voce proponam. Q. Quid nam id eſt? M. Sunt certa legũ

verba, Quinte, neq; ita prisca vt in veteribus ex ijs sacratis legibus: & tamen quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora quàm hic sermo est. Eum morem igitur cum breuitate (si potero) consequar. Leges autem à me edentur non perfectę, nam esset infinitum: sed ipsæ summę rerum atque sententię.

Q. Ita verò necesse est. quare audiamus.

ET locus &) Quoniam & in villa mea, & cum familiarib° dispu to hisce de rebus familiariter. quãquã hic prisca verba solẽnia erãt. C. Si trib. pl. verbis nõ min° priscis & pene solẽnib°. &c. Ex iis) In iis quę ex numero legũ veteres sũt & sacratę. Legẽdũ aliquãdo putaui, saxis, aliquãdo oscis. Sic enĩ appellatas fuisse leges sacratas, Festus ait: nũc neutrũ placet. In veterib° sacrat.) Quidã eas dicũt, quas plebs iurata in sacro mõte sciuit. Liu. lib. 2. ab vrb. cõd. Sũt qui duos tãtũ in sacro mõte creatos Tribunos esse dicant: ibiq; sacratã legẽ latam per secessionẽ plebis. Quidã eas, quibus sancitũ est, vt si quis aduersus eas fecerit, sacer alicui deorum sit. erãtq ue de plebis libertate. Proinde sacrosancta quædã in ea lege potestas erat, vt eã violari nefas omnino esset, idq; capite expiaretur. Volsci vt maiori animo bellũ capesserẽt, omnisq; vacatio tolleretur, lege sacrata delectũ habuerũt. Liui. lib. 4. Nec vltra terror belli est dilat°, lege sacrata, quę maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat delectu habito. Sacrabatur autem lex quibusdam iurisiurandi execrationibus.

M. Ad Diuos adeunto castè: pietatem adhibento: opes amouento. Qui secus faxit Deus ipse vindex erit. Separatim nemo habessit deos, néue nouos: sed ne aduenas, nisi publicè adscitos, priuatim colunto. Constructa à patribus delubra in vrbibus habento: lucos in agris habento: & larum sedes, ritus familiæ, patrúmq; seruãto. Diuos, & ollos qui cœlestes semper habiti, colũto: & ollos quos endo cœlo merita vocauerint, Herculẽ, Liberũ, AEsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum: Ast olla propter quæ datur homini ascensus in cœlum, mẽtem, virtutem, pietatem, fidem: earúmque laudũ

delubra ſunto. Nec vlla vitiorum ſacra ſolennia obeunto.

ADEVNTO caſte)Caſtimoniam corporis & animi lex requirit, ſed in corpore potius obſeruabatur. Ita ad ſacrificiũ pura ſacerdotum veſtimenta eſſe oportebat .i. non obſita, non fulgurita, non funeſta, non habentia maculam. Sic aqua corpus abluebant & denarias interdum ceremonias obſeruabant, & tricenarias, decémque continuis diebus vel triginta certis quibuſdam rebus abſtinebant: ſic ſecubabant: & caſtimoniam in poculis & vaſis quadam ſuperſtitione obſeruabant. Collumella, His autem omnibus placuit eũ, qui rerum harum officium ſuſceperit, caſtum eſſe cõtinentémque oportere: quoniam totũ in eo ſit, ne contractentur vaſcula vel cibi, niſi aut ab impube, aut abſtinentiſsimo rebus venereis. Pietatem adhib.) Religionem, compoſitum ius fáſque animi ſanctóſque receſſus Mentis. Habeſsit)i. habuerit. Alij quondã in Lararijs nouos ſibi deos priuatim conſecrabant & colebant, vt Æmylius Alburnum: quidã alienigenas aſciſcebãt & venerabantur: vt ſi quis Sabazium aut Alabadum. Vtrunq; lex vetat: quia confuſionem habet religionũ, ſi quis ſuos vel nouos vel alienigenas deos colat. Huius rei ſic in Apologetico meminit Tertul. Vetus erat decretum, ne quis deus ab imperatore conſecraretur, niſi à Senatu probaretur, vt Æmilius de deo ſuo Alburno. Sic Tiberius de CHRISTO ad Senatũ cum ſuffragij pręrogatiua retulit: nec impetrauit. Conſtructa à patr.)Nefariũ cenſet, quod quidam populi, vt Perſę exiſtimauerũt eſſe veriſsimũ, deos quorum mundus templum eſſet, delubris non eſſe includendos. Lucos)Siluę erant ſere in conſpectu villæ fundique incęduę dijs conſecratę, quas ferro temerare nefas erat. Plinius de Arborib⁹, Hæc fuere numinum templa, priſcóq; ritu ſimplicia rura etiam nunc deo pręcellentem arborem dicant: nec magis auro fulgentia atque ebore ſimulacra, quàm lucos & in ijs ſilentia ipſa adoramus. Larum ſed.) Lares ſignificat familiares & penates. Plaut. Dij penates meũm parẽtum, familiæ Lar pater. Nam penates etiã erant ciuitatis & Lares. Lararium autem eorum ſedes dicebatur: cum ſedes ſit vbi ſedet ſignũ ſtatutúmq; eſt, vt hoc rurſus libro, Vexati noſtri Lares familiares, in eorum ſedibus exædificatum templum licentiæ. Ritus)Quo ritu & ceremonia Laribus ſacra facere familia ſolita eſt, & in ijs ſacris quę priuata dicebantur. Qui cœleſtes ſemper)Eos intelligit qui diui ſemper fuerunt, non per ἀποθέωσιν facti ſunt: cuiuſmodi qui Conſentes & Selecti vocantur, & maiorum tanquam gentium dij. Quanquam Lactantius omnes gentiliũ deos homines fuiſſe veriſsime ꝓbat: eóſq; vel ob potentiam, vel ob vtilitaté, quam mortalibus præſtiterunt, deos eſſe factos. quod etiam in 2. de Nat. deorum ait Cicer. Et ollos)Cicero 2. de Natura deorum, Suſcepit autem vita hominũ

& consuetudo communis, vt beneficijs excellentes viros in cœlum fama ac voluntate tollerent: hinc Hercules, Castor & Pollux, hinc Æsculapius, hinc & Liber, &c. Hos indigetes antiqui vocabant.

Endo cœlo) Endo pro in, veteres vsurpabant: sic endoitium pro initio, & endoploranto pro implorãto, & endo procinctu, pro in procinctu dicebant. Ast olla) Ast aduersantis non est, verum copulantis. Earum autem laudum omnium Romæ delubra erant. Pietatẽ) Pietati ædes ab Acilio consecrata est, eo loco, vbi quondam mulier habitauit, quæ patrem inclusum carcere mammis suis clam aluit. Nec vlla) Nucula, vetus scriptura est, quo forte modo veteres locuti sunt: cum ab ijs etiam ningulus pro nullus dictum esse annotetur.

Ferijs iurgia amouento, eásq; in famulis, operibus patratis, habento. Itaq; vt ita cadat in annuis anfractibus descriptum esto. Certásq; fruges, certásque baccas sacerdotes publicè libãto, hoc certis sacrificijs ac diebus. Itémque alios ad dies vbertatem lactis fœturæque seruanto. Id quod ne cõmitti possit, ad eam rem ratione cursus annuos sacerdotes finiunto. Quæq; quoique Diuo decoræ, gratæque sint hostiæ, prouidento. Diuísque alijs sacerdotes, omnibus pontifices, singulis flamines sunto.

FERIIS iurgia) Plato lib. 12. legum, cum dixisset, μηδένα κακηγορείτω μηδείς, Id est, nequis cui conuitium dicito: subdit, ἄνευ δὲ χάριν, ἐν μ῀ ἱεροῖς τὸ παράπαν οὐδεὶς τοιοῦτον φθέγξηται μηδέποτε μηδέν, μηδὲ ἐν ταῖς δημοτελέσι θυσίαις, μηδ' αὖ ἐν ἄθλοις, μηδ' ἐν ἀγορᾷ, μηδ' ἐν δικαστηρίῳ, μηδ' ἐν ξυλλόγῳ κοινῷ μηδενί. i. Quas ob res prorsus in teplo nullus quicquã huiusce modi vnquam obloquatur, nec in publicis item sacris, nec rursus in ludis, aut foro rerum venalium, aut iure, aut denique in publico cõuentu. Sed & Cic. ita se lib. 1. de Diuinat. explicat, Rebúsque diuinis, quæ publicè fierent, vt fauerent linguis, imperabatur: inque ferijs imperandis, vt litibus & iurgijs se abstinerent quod ad omina pertinet. Et Ouidius,

Prospera lux oritur, linguis animísque fauete.
Nunc dicenda bono sunt bona verba die.
Lite vacent aures, insanáque protinus absint
Iurgia, differ opus liuida turba tuum.

In famulis)Familiā seruorum feriari sinant absolutis operibus rusticis: vt Compitalibus, cum rem diuinam in compito aut foco faciebant: vt Saturnalibus: vt cum daps pollucebatur vtraque semente. habet eas in famulis, qui famulis indulget ferias: simile est lessum funeris ergo habere. Itaq; vt) Ita describantur in fastis feriæ, & obseruētur, vt anniuersario tēpore & stato recurrāt, & ad rusticorū operū perfectionem cōferantur. Annuis anfractib.) In anni curriculis & fastis. Sic in 6. de Rep. Nā cū ætas tua septenos octies solis anfractus reditusq; conuerterit id est, annos. Certásque frug) Antiqui certis frugibus in sacrificijs vtebātur, vt fere adoreo farre, ex quo libū persæpe, struem, aut molā conficiebant: quæ etiam tanquā θεσύματα in quibusdam sacris erant. Adde quod Plin. scribit, Numam instituisse deos fruge colere & mola salsa supplicare, atq; far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset: idque vno modo consecutum, statuendo non esse aptum ad rem diuinam, nisi tostum: & eum fornacalia instituisse farris torrēdi ferias. Quin Ioui Prodigiali mola salsa ex farre, & thure solum litabatur. Pro libāto veteres libri liberanto habēt: & infra, liberamēta ꝓ libamenta, vt significet à sacerdotibus fruges prouideri, & liberari ad certas ferias. Alios ad) Ad alias ferias, in quibus lacte vel lactentibus hostiis opus est. Vbertatē) Nam lacte Cereri libabatur. Virg. Cui tu lacte fauos, & molli dilue Baccho. Nec fœtus ilico sacris idoneus erat, verum ouis die septimo, suis decimo. Vnde sacres, inquit Varro, vocabantur. Hoc autem lex præcipit, vt suo tempore sacrificijs eorum copia suppetat. Id quod ne) In quo ne peccari posit, vtque istarum rerum suppetat vbertas. Id committi dicitur, in quo delinquitur. sic sacrum commissum, cū in religionē & sacra peccatum est. Rationem) Ratione puto legendū Tollatur, inquit, licentia intercalationis, & rite annua spatia definiantur: aut rationem more antiquo dixerit pro ratione, vt ętatem, & apud Plautum in veteribus libris, præterea pacem aduenio. Quæque quoique Diuo) Singulis diis suæ quōdā erant hostiæ, Cereri porca, Baccho caper, Neptuno taurus: nec aliena hostia deus placabatur. Idcirco Ioui tauro, verre, ariete facere non licebat. Decoræ) .i. dignę, idoneæ. Plaut. in Rudēte, Tum hoc mihi indecore, iniq;, immodeste datis dij. Diuisque aliis alii sac.) Nā Pōtifex omnibus religionibus ac ceremonijs publicis priuatísque, necnon sacris ac rebus omnino diuinis pręest. Flamen autē vnius dei est sacerdos, vt Dialis, Vulcanalis, Quirinalis. Erant præterea alij sacerdotes nec Flamines, nec Pontifices, vt Salij, & alij. Ordo autem is erat sacerdotū, vt omniū maximus rex esset, deinde Dialis, post hunc Martialis, mox Quirinalis, quinto loco Pontifex Max., qui iudex & arbiter habebatur rerū diuinarū & humanarū. Hic quidam, quod nō ꝓbo, legēdum cē-

ſent, Diuiſque ollis: vt & ſupra: Itémque ollos ad dies.

Virginésq; Veſtales in vrbe cuſtodiũto ignem foci publici ſempiternum. Quóq; hæc priuatim & publicè modo ritúque fiant, diſcũto ignari à publicis ſacerdotibus. Eorum autẽ duo genera ſunto: vnum, quod præſit ceremonijs, & ſacris: alterũ quod interpretetur fatidicorum & vatum effata incognita, quom ſenatus populúſque aſciuerit.

Interpretes autem Iouis optimi maximi publici Augures ſignis & auſpicijs poſtea vidento: diſciplinam tenento. Sacerdotes vineta virgetáque & ſalutem populi auguranto: quíque agẽt rem duelli, quíque popularẽ, auſpicium præmonento: ollíque obtemperanto. Diuorúmque iras prouidento, iíſque apparento: cœlíque fulgura regionibus ratis temperãto: Vrbémque agros & templa liberata & effata habento. Quæque Augur iniuſta, nefaſta, vitioſa, diráue defixerit, irrita infectáq; ſunto. Quíque non paruerit, capital eſto.

IGNEM foci) Focus domiciliorum ſacer eſt Veſtę, & in eo res diuina Laribus plerunque fiebat: eodem modo ciuitatem ſuum habere focũ voluerũt, in quo perpetuus ignis à virginibus ſeruaretur. Infra, Cúmq; Veſta quaſi focum vrbis, vt Græco nomine eſt appellata, quod nos prope idem Grę eum interpretatum nomen habem*, complexa ſit. Quóque hæc priuatim) Ne quis ſine ſacerdotibus religioni publicæ priuatæque ſatisfacere ſe poſſe putet: itaque ſacrificandi ritum ignarus diſcat. Eorum autem duo) Alij ſacerdotes placandis diis præſunt, vt Pontifices: alii prædictionibus interpretandis, quas effata vocat, vt Decemuiri, qui quoties Senatus decreuerat libros Sibyllinos adibant, & Sibyllę effata interpretabãtur. Sunt etiam effata, nouiſsimę preces Augurum, quas poſt fines auſpiciorũ effabantur. Interpretes au.) Vt Decemuiri effata Sibyllæ, ita Iouis ſententiam interpretantur Augures, quos lib.3. Ioui conſiliarios & adminiſtros eſſe datos ait. Iupiter autẽ auſpicia mittit & ſigna. Cic.

de Diuinat. Requirens Iupiter ne corniecem à ſqua,coruum à dextra canere iuſsiſſet. Poſtea) Deinde etiam augures ex ſignis diſciplinę ſuę videant & augurẽtur.ſimile eſt illud,Tu domi videbis. Diſciplin.)Auguralem ſcientiam,quæ Ciceronis ætate exoleuerat,nulláque in collegio Augurum erat. Sacerdotes)Sententia eſt, Sacerdotes augurio capto diuos exorẽt,vt nouelleta & virgulta,vitésq; fauſte ſuccreſcant,à deiſque ſalutem augurio precibuſque populo impetrent.Sic Cato in lib.de re Ruſtica,Mars pater precor te,vti morbos viſos inuiſósque,viduertatem vaſtitudinémq;,calamitates intẽperiáſque prohibeſsis,defendas,auerruncéſque: vti tu fruges,frumẽta,vineta,virgultáque grandire, benéque euenire ſinas. Salutis autẽ auguriũ erat huiuſmodi,vt ſi deus annueret,populo ſalutẽ peterent. Perinde ac ſi nefas eſſet, ſalutẽ petere, niſi explorata per auguria numinis voluntate.Meminit in hiſtoriis Dion. Suetonius in Auguſto, Nonnulla etiam ex antiquis ceremoniis paulatim abolita reſtituit, vt Salutis augurium,Diale flaminium.Feſtus,Quia augurum decretũ eſt,quod in ſalutis augurio Prætores maiores & minores appellantur:non ad ætatem,ſed ad vim imperij pertinere.Cic.Tibi P.Claudius Augur conſuli nunciauit,addubitato Salutis augurio,bellũ domeſticũ triſte ac turbulentum fore. Quique agent) Qui quid domi militiæq; acturi erant ante auſpicabãtur. Auſpiciũ) Eos ante doceant Augures qualia ſint auſpicia.Diuorúmque iras)Prouidento nũ irati dij ſint:vt neque domi,neque militiæ,quicquam agendum ſit, auerſo numine. Apparento) Id eſt parento,vt nihil geratur deo irato:ſic ſupra aſciuerit,pro ſciuerit,more priſco. Cœlique fulg.) Tuſcorum literæ in ſedecim partes cœlum diuiſere,ex quibus octo ab exortu ſiniſtras dixere:totidẽ è regione, dextras. ab illis ꝓſpera, ab his infauſta fulgura mittuntur.Ad Augures autẽ de quib⁹ hic agitur,id etiã pertinet, non ſolum ad Aruſpices.Cic.lib.3.de Leg de augure,cœliſque partes ſibi definitas eſſe traditas.In templis etiam augurum partes ſunt quatuor,ſiniſtra ab oriente,dextra ab occaſu,antica ad meridiem,poſtica ad ſeptentrionem. Ratis) Definitis & certis. Vrbémque & agros) Quod in vrbe & agris templa finire poſsint ad auſpicandum,de quib⁹ ſic Varro:In arce enim ſic:Teſca à me ita ſunto, quoad ego ea velim,cum nũcupauero, olla tera, arbor,quiſquis eſt,quam me ſentio dixiſſe,templum tectũ quauis eſto in ſiniſtrum.deinde ſubijcit,in hoc templo faciundo arbores conſtitui fines apparet,& intra eas regiones,qua oculi conſpiciant. Templa liberata &)Templa regiones ſunt aut agri,certo carmine ab Augure lituo finiti & notati,conſecratíque,vnde in omnes cœli partes ad augurium captandum liber erat aſpectus.Liberata,inquit Feſtus, antiqui pro effata, i. locuta,dixere:hic tantum pro liberis & paten

tibus accipi poteſt.Feſt. Pomp.item minora templa eſſe ait,cum ab auguribus loca aliqua tabulis aut linteis,ne vno amplius hoſtio pateant;certis verbis definita ſunt.In templis autem liber quoquo uerſum aſpectus erat, vt interdum augures ea quorũ altitudo auſpicijs obeſſet,demoliri iuberent. Ideóque ſummiſsiorem alijs ædem Honoris C.Mari⁹ fecit,ne ſi forte officeret publicis auſpicijs, Augures eã demoliri cogerent. De effatis ſic Varro,Hinc effata dicũtur,quòd Augures finem auſpiciorum cœleſtium extra vrbẽ agris ſunt effati. Quęq; Aug.)Omnia iſta verba,hoc loco fere id declarãt quod vitio & contra auſpicia factum eſt. Iniuſta eo modo accipio, vt in libris de Diuinatione , non fuiſſe iuſtum comitiorum rogatorẽ ſcribitur. Nefaſta,inauſpicata: à nefaſtis diebus qui erant non ſolũ contrarij faſtis,verumetiam religioſi & omine aliquo infames.In quo tamen reprehendit conſuetudinem Gellius. Vitioſa,quę contra auſpicia,in quo vitium ponitur. Cic. de Diuinat. Claſſes magnas perdiderunt quòd vitio nauigaſſent. vitio autẽ ſilentiũ opponitur in auſpicijs. Dira, deteſtãda, abominãdaà dirarum obnũciatione ducto verbo, quibus nihil magis horrebant. Defixerit) Verbum male ominoſum dirúmque,quod,vt opinor, à ſagis quibuſdam ductum eſt,carmine & veneficio, vel nomina hominũ vel ſpeciem defigentium ad noxam.Ouid. Sagaque Phœnicea defixit nomina cera, Et medium tenues in iecur vrget aues.Seneca de beneficijs,Execraris enim illũ, & caput ſanctum dira imprecatio ne defigis. Irrita infectáq;) Vitiatur enim & tollitur quod contra auſpicia factum Augur cenſuit.Libri ſcripti hic infeſta non infecta habẽt. Capital) Vetuſte.Plautus, Nunquam ædepol fugiet,tametſi capital fecerit.

Fœderum,pacis,belli, induciarum, oratorum, feciales iudices ſunto. Bella diſceptanto. prodigia, portenta,ad Hetruſcos & Haruſpices,ſi ſenatus iuſſit, deferunto: Hetruriaque principes diſciplinam doceto. Quibus diuis creuerint, procuranto:ijdémque fulgura atque obſtita pianto.

Nocturna mulierum ſacrificia ne ſunto,præter olla quæ pro populo ritè fient. Néue quem initianto,niſi vt aſſolet,Cereri,Græco ſacro. Sacrum commiſſum,quod neque expiari poterit,impiè cõmiſſum eſto:quod expiari poterit,publici ſacerdo

tes

tes expianto.

FECIALES indices) Collegium fecialium his rebus quas lex memorat præerat, vt Liuius & Dionysius explicant. Libri scripti, Iudices ne sunto, habēt, mendose fortasse, cum ita suum ius fecialibus adimatur, & bellorum disceptatio tantū eis relinquatur. Bella disceptanto) Ius fecialium esse ait Dionysius, etiam disceptare iustóne & pio bello res repeti possint. Prodigia, portenta) Nam sæpenumero vel accersebātur Aruspices portentorum causa, vel ad eosdeferebantur. Scriptus liber, ad Hetruscos & Haruspices, habet: vt præter Hetruscos alios etiā Romę fuisse intelligamus. Iussit aūt est iusserit. vt apud Maronem, Cætera qua iusso. Simile est illud Ennij apud Ciceronem, O Tite si quid ego adiuro, id est, adiuuero. Hetruria principes) Cic. lib. 1. de Diuin. Hetruria autem de cœlo tacta scientissime animaduertit, eadémque interpretatur quid quibusque ostendatur monstris atq; portentis. quocirca bene apud maiores nostros Senatus, tum cum florebat imperiū, decreuit, vt de principū filijs sex, singulis Hetruriæ populis in disciplinam traderentur. Valerius tamen ait, decem principum filios dari solitos Hetrurię populis, ad percipiendam sacrorum disciplinam. Sunt autem duodecim Hetruscorum populi, quorū principes Lucumones vocabātur olim. Sensus tamen est huius loci, vt quibus de rebus consulti fuerint Hetrusci, ex disciplina sua doceant principes, id est, Senatum: vt libro primo, principum decreta dixit. Creuerint) Id est, decreuerint, constituerint. Varro de lingua Latina, Apud Plautum, Cum ego antea te amaui, & mihi amicam esse creui: valet constitui. Itaque heres, cum constituit se heredem esse, dicitur cernere, & eum id fecerit, creuisse. Apud eundem, Ita omnibus relictis mihi frequentem operam dedistis: valet assiduam. Itaque qui adest, adsiduus: ferre quē oportet, is frequēs appellari solet. Itaque illud eædem muliereulæ dicunt, isto quidem nos pretio facile est tibi frequentare vtilésque habere, ita lepide ac nitide in prādio accepisti: apparet dicere, facile est tibi curare vt adsimus, eum tam bene nos accipias. Hæc omnia adscripsi vt Varroni lacero & mutilo hic opem ferrem, in quo ex Cistellaria sic locū hunc restituendum esse existimo. Obstita) Obstitum Cloatius & Ælius stylo esse aiunt violatum tactúmque de cœlo. Cincius eum qui deo deæque obstiterit .i. qui viderit quod videri nefas est. est & obstitū obliquum & mendosum. Lucret. Omnia mendose fieri atq; obstita necesse est. Sic Festus legit, nō vt in excusis libris, obstipa. Pianto) Expianto & procuranto. Varro Si imprudēs fecit, piaculari hostia facta piatur. Præter olla) Præter sacrificium Bonæ deæ quod noctu pro populo fiebat. Cic. Credo enim te audiuisse cum apud Cæsarem ꝓ populo fieret, venisse eo muliebri vestitu virum. Hoc autē

L

ſacrum Damium dicebatur, ex contrario, quòd minime eſſet δημόσιον id eſt publicum, & Bona Dea δαμία, & eius ſacerdos δαμιάς. Publica porro ſacra pro populo, pagis, curiis fiunt: priuata pro ſingulis hominibus, familijs, gentibus. Initianto niſi) Non vt in Græcia noctu, ſed interdiu. Tolluntur autem initia Samothracum, bacchanalium, & alia hac lege. Initia vocantur ab initijs vitę, inuentis à Cerere legibus & frugibus, cum antè ferino ritu homines vitam ſibi propagarent. Græco ſacro) Græca ſacra, inquit Feſtus, Cereris feſta ſunt ex Græcia tranſlata, quæ ob inuentionem Proſerpinę matronę colebant. Cic. pro Cornel. Balbo, Sacra Cereris Iudices, ſumma maiores noſtri religione confici ceremoniáque voluerunt: quę cum eſſent adſumpta de Græci, & per Græcas ſunt ſemper curata ſacerdotes, & Gręca omnia appellata. Varro, Et nos dicim9 decẽuiros Gręco ritu ſacra, non Romano facere. Sacrum commiſſum) Peccatur in ſacra diéſque feſtos, prudenter vel imprudenter: prudentia impia eſt nec expiari poteſt: imprudentia expiatur. Varro, Contrarij horũ vocantur nefaſti, per quos dies nefas fari prętorem do dico addico. Itaque nõ poteſt agi, quod neceſſe eſt aliquo vti verbo cũ lege quid peragitur. Quod ſi tum imprudens id verbum emiſit, aut quem manumiſit, ille nihilominus eſt liber, ſed vitio vt magiſtrat9. prętor qui tum fatus eſt, ſi imprudens fecit, piaculari hoſtia facta piatur: ſi prudens dixit, Q. Mutius ambigebat eum expiari vt impium non poſſe. Hunc enim locum ſic apud Varronem lego. Macrobius, Præter mulctam verò affirmabant eum qui talibus diebus imprudens aliquid egiſſet, porco piaculum dare debere: prudentem expiari nõ poſſe Scęuola pontifex aſſeuerabat.

Ludis publicis, quod ſine curriculo & ſine certatione corporum fiat, popularem lætitiam in cantu, & fidibus, & tibijs moderanto, cámq; cum Diuûm honore iungunto. Ex patriis ritibus optima colunto. Præter Idęę matris famulos, cóſque iuſtis diebus, ne quis ſtipem cogito. Sacrum ſacróve cõmẽdatum qui clepſit rapſitque parricida eſto.

Periurij pœna diuina exitium: humana, dedec9. inceſtum pontifices ſupremo ſupplicio ſanciunto.

LVDIS publicis) Ludos publicos more Romano circo & cauea diuidit: qua in re extra curricula circẽſia & pugillationẽ luctationẽ q; quę circi ſunt, ac probat: in theatralibus & ſcenicis ludicris, quę

ſunt caueæ,moderationē adhibendā muſicæ cēſet,ne illius corrupte la animi effœminētur & deprauentur. Legē hanc à Platone ſumpſit.

IDÆÆ matris)Sic appellabatur mater magna,ab Ida monte. Lucretius, Idæam vocitant matrem,Phrygiáſque cateruas Dant comites.Stipem lex ſummouet,quoniam ſuperſtitione animos implet & exhaurit domos. Olim nanque Iſidis ſacerdótes,aliíque diuinatione quadam & ceremonia non exiguum æs colligebant, & prauam religionem inducebant, quod genus homines Æruſcatores fere vocabant: in huiuſmodi homines Plato 10. de Legibus animaduertit. Idæam autem matrem ex Peſsinunte aduectam Naſica hoſpitio excepit. Megalenſibus eius famuli Galli ſtipem cogebant. Huius ſtipis ſic Varro meminit,Id apparet, quod vt alias,tum inſtitutum etiam nunc,diis cum theſauris aſſes dant,ſtipem dicunt. Lucretius eadem de re,Ære atque argento ſternunt iter omnia circum Largifica ſtipe ditantes. Iuſtis diebus) Diebus illis, quibus eſt eis ius cogendæ ſtipis. Sacrum) Lex quoque apud Platonem libro nono in ſacrilegos extat. Parricidam vero ſacrilegum vocat,ad ſceleris amplificationem. Sic in lege Numæ ad deteſtationem homicidij ſcribitur,Si quis hominem liberum ſciens dolo neci duit,parricida eſto. Sic pro domo,Tuliſſe te dicis parricida,fratricida,ſororicida. Sacro.)Nam tēplis ſuas interdū pecunias cōmēdabant. Plautus,Nūc hoc mihi factum optimum eſt, vt te auferam aula in fidei fanum. Clepſit rapſitque)Id eſt,cleperit & rapuerit,vt ſupra iuſsit pro iuſſerit, ſuntq́; ἀρχαϊσμοί. Eiuſdem generis eſt illud Terentij in Eunucho. Quod ſcis neſcis,neq; de Eunucho neque de vitio virginis:hac re omni te turba euoluis,illi gratum feceris,id eſt neſciueris & euolueris. nam ſima le euolues excuſſum eſt. Vetus liber hic cleperit habet,quod melius.

Impius ne audeto placare donis iram Deorum. Caute vota redduntо. Pœna violati iuris eſto. Quocirca ne quis agrum conſecrato. Auri,argenti,eboris ſacrandi modus eſto. Sacra priuata perpetua manēto. Deorum Maniū iura ſancta ſunto. Hos leto datos Diuos habento. Sumptum in ollos luctúmque minuunto.

PLACARE donis) Ne rem diuinam facere auſit. Tum enim venia páxque deorum expoſcitur,& propitii redduntur. Hęc lex ex Platone eſt. Caute vota)vt ſi ludos vouerint aut templa,quod multis bellis factum hiſtoriæ loquūtur. Violati iuris)Violatæ religionis pœna ſit. Sic infra interpretatur hunc locum. Sacra priuata)

Nam Iurisconsulti rationes quasdã interimẽdorum sacrorum inuenerant. Ideo id sancit. Cic. pro Murę na, Sacra interire illi noluerũt: horum ingenio senes ad coemptiones faciendas interimendorum sacrorũ causa reperti sunt. Deorum Ma.) Augustin. lib. 9. de Ciuitate Dei, Platonicos ait, animos hominum dęmonas esse arbitrari, & ex hominibus fieri Lares, si meriti sunt boni: Lemures seu Laruas, si mali: Manes autẽ deos dici, cum incertũ est, bonorum eos seu malorum esse meritorũ. Hic tamẽ deos Manes, animos humanos corpore liberatos appellat, vt sepulchris inscribebatur. D.M. Nam veterum opinio mortuorum animos consecrauit, eísque parentauit denicalibus ferijs, quas nũc lex & sepulturę iura sancit. Leto datos). i. morte obita. Nam, ollus leto datus est, antiqui pro, ille mortem obiit, vsurpabant. Varro, Alterum apparet in funeribus indictiuis cum dicitur, ollus leto datus est, quod Græcus dicit λήθῃ. id est, obliuioni.

A. Conclusa quidem est à te magna lex sane quã breui: &, vt mihi quidem videtur, non multum discrepat ista constitutio religionum à legibus Numæ, nostrísque moribus. M. An censes, cum in illis de Republ. libris persuadere videatur Aphricanus, omnium Rerumpublicarum nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimæ Reipublicæ leges dare consentaneas? A. Imo prorsus ita censeo. M. Ergo adeo expectatæ leges, quæ genus illud optimum Reipublicæ contineant: & si quæ forte à me hodie rogabuntur, quæ nõ sint in nostra Republic. nec fuerint, tamen erant fere in more maiorum, qui tum, vt lex, valebat. A. Suade igitur si placet, istam ipsam legẽ, vt ego, vti rogas, possim dicere. M. An tandem, Attice, non es dicturus aliter? A. Prorsus maiorem quidem rem nullam sciscam aliter. In minoribus, si voles, remittã hoc tibi. atque mea quidem sententia est. M. At ne longum fiat, videte. A. Vtinam quidem. quid

enim agere malumus?

NVMÆ) Qui religionem & ceremonias Romanæ Reip. con stituerat. Illis de Republ.) Sic item Aphricanus. lib. 1. de Rep. vt ci tatum reperi. Exponam quoque ad exemplum nostræ Reip. accommodabóque ad eam, si potero, omnem illam orationem, quæ est mi hi habenda de optimo ciuitatis statu. Rogabuntur) Quasi ad po pulum legem ferat. Nam id est rogare, ex eo quod populi sententia rogabatur. Suade) Vt leges quæ ferebantur suadebantur: sic legẽ Maniliam Cicero suasit. Vti rogas) In suffragio ferendo rem probanti tabella dabatur, cui inscriptum erat, Vti rogas. Cicero ad Att. Operæ Clodianæ pontes occuparant, tabellæ ministrabantur, ita vt nulla daretur Vti rogas. Liu. Ab hac oratione in suffragiũ misit: vti rogarat, bellum iusserunt. Possim dicere) Dicit non orator tantum, sed etiam qui in suffragium mittitur. Asconius, Iubet is qui fert legem dicere, quod verbum nõ hoc significat, quod in communi consuetudine erat, de eo loco vbi lex fertur: sed vt in suã quisque tribum descendat, in qua est suffragium laturus. Remittam) Istum tibi laborem suadendi in minoribus remittam.

M. Castè iubet lex adire ad Deos, animo videlicet in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis, sed hoc oportet intelligi, cũ multum anim' corpori pręstet, obseruetúrq; vt casta corpora adhibeãtur, multo esse in animis id seruandũ magis. nã incestũ vel aspersione aquæ, vel dierũ numero tollitur: animi labes, nec diuturnitate vanescere, nec manibus vllis elui potest. Quod autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet: significat ꝓbitatem gratam esse Deo, sumptum esse remouendũ. Quid est enim, cum paupertatem diuitijs etiam inter homines esse æqualem velimus, cur eam sumptu ad sacra adhibito, deorum aditu arceamus? pręsertim cum ipsi Deo nihil minus gratum futurũ sit, quàm non omnibus patêre ad se placandum & colendũ viãm. Quod autẽ non iudex, sed Deus ipse vindex

conſtituitur, præſentis pœnæ metu religio confirmari videtur. Suóſque deos aut nouos, aut alienigenas coli, cōfuſionem habet religionum, & igno tas ceremonias, non à ſacerdotibus, nō à patribus acceptos. Deos ita placet coli, ſi huic legi paruerint ipſi.

NAM inceſtum) Inceſtum eſt, quod caſtū non eſt, &, vt Seruiꝰ ait, omnis polutio. Vir. Preterea iacet exanimū tibi corpꝰ amici (Heu neſcis) totámque inceſtat funere claſſem.

Illud tantum ſcriptum eſſe putem ne fœda loqueretur. Aſperſione aquæ) Huc illud Perſij pertinet, Et noctem flumine purgas. Et Tranquilli in Auguſto, Paulóque poſt egreſſum, illam expergefactā quaſi à cōcubitu mariti purificaſſe ſe. Antiqui autē ſuperis ſacra facturi, ablutione corporis ſe purgabant: inferis vero, aſperſione. Quin vt caſtius operarentur, aliquot ante diebus ſecubabant: & ſi ante libidine polluti erāt, aliquot dierum caſtimonia, corporis labē elui credebant. Manibus) Quantumuis te manibus eluas. Quidam hic amnibus legunt, quibus ſuffragatur illud Maronis, Donec me flumine viuo abluero. Quod autem) Tanta in ſacrificando priſcorū frugalitas fuit, vt ſamiis & capeduneulis fictilibus libarent. Quin Romulus lacte ſemper, non vino libauit. Et L. Papyriꝰ aduerſus Samnites dimicaturus, votum fecit, ſi viciſſet, tantum Ioui pocillū vini. Merito ergo lex à ſacris opes remouet, ne à ſacrificiis pauperes reiiciantur: ſed vt vel lacte vel mola ſalſa litēt tenuiores: ac nulli ſit vitio, deos colere quoquo modo poſsit. Suóſque) Priuatos & proprios, qui non colantur publicè. Acceptos) Suos colere, non quos Senatus & ſacerdotes approbarint. Paruerint) Ciues legem meam probarint. Legi fortaſſe poſſet, paruerītis.

Patrum delubra eſſe in vrbibus cēſeo, nec ſequor Magos Perſarum, quibus auctoribus Xerxes inflāmaſſe templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent eſſe patentia ac libera: quorúmque hic mundus omnis templum eſſet & domus. melius Græci atq; noſtri, qui vt augerent pietatē in Deos, eaſdē illos vrbes quas nos incolere voluerunt. affert enim hæc opinio

religionem vtilem ciuitatibus. ſiquidem & illud bene dictum eſt à Pythagora doctiſsimo viro, Tũ maxime & pietatem & religionem verſari in animis, cum rebus diuinis operam daremus. Et quod Thales, qui ſapientiſsimus in ſeptem fuit, Homines exiſtimare oportere, omnia quæ cernerent, Deorum eſſe plena. fore enim omnes caſtiores, veluti q; in fanis eſſent, maxime religioſos. Eſt enim quadam opinione ſpecies deorum in oculis, non ſolum in mentibus. Eandémque rationem luci habent in agris. Neque ea quæ à maioribus prodita eſt, cum dominis, tum famulis poſita in fundi villæque conſpectu religio Larum repudianda eſt. Iam ritus familiæ patrúmque ſeruari, id eſt, quoniam antiquitas ꝓximè accedit ad Deos, à Diis quaſi traditam religionem tueri.

MAGOS Perſarum) Hac de re conſulendus Herodotus eſt. Magi vero apud Perſas, philoſophi ſunt ac ſacerdotes, quorum auctor Zoroaſtres fuit. Perſæ porro nec aras, nec ſimulacra, nec delubra ædificabant: ſed celſiſsimis quibuſque in iugis victimas immolabant. Templa Greciæ) Id Æſchylus in Perſis conqueritur.

οἳ γῆν μολόντες Ἑλλάδ᾽ οὐ θεῶν βρέτη
ᾐδοῦντο συλαῖ, οὐδὲ πιμπράναι νεώς.
βωμοὶ δ᾽ ἄιστοι δαιμόνων θ᾽ ἱδρύματα,
πρόρριζα φύρδην ἐξανέστραπται βάθρων.

A Pythagora) Hanc Pythagoræ ſententiam Plutarchus in libello de ſuperſtitione ſic refert, καὶ ὅλως ἀποδείκνυσι τὸν Πυθαγόρου λόγον φλύαρον εἰπόντος, ὅτι βέλτιστοι γινόμεθα πρὸς τοὺς θεοὺς βαδίζοντες. Omninóq; Pythagoræ ſententiam ineptam oſtendit, cenſentis tum demũ nos optimos eſſe cum rebus diuinis operã daremus. Et in libro de Defectu oraculorũ ὥστε κατὰ κράτος ἐξελέγχεσθαι τὸν Πυθαγόρειον εἰπόντα, βελτίστους γίνεσθαι ἑαυτῶν ἀνθρώπους, ὅταν πρὸς τοὺς θεοὺς βαδίζωσι. vt modis omnibus Pythagoras conuincatur, qui pietatem in hominibus maxime verſari dixit, cum ad deos accederent. Et quod Thales) Scilicet dixit. Hanc Thaletis opinionem ſic explicat Themiſtius in librum primum de Animo, ἔτι δὲ

καὶ ἑτέρα τις δόξα παρὰ τὰς εἰρημένας περὶ ψυχῆς, ἐν παντὶ τῷ ὄντι μεμῖχθαι λέγουσα τὴν ψυχήν, καὶ διὰ παντὸς διήκειν τοῦ κόσμου, καὶ πᾶν αὐτοῦ μέρεσιν ἔμψυχον εἶναι. διὰ γὰρ ταύτην τὴν δόξαν καὶ Θαλῆς ᾠήθη πάντα πλήρη θεῶν εἶναι. τοιοῦτον δέ ἐστι καὶ τὸ μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί. i Eſt & alia quædã de animo præter eas quas memorauimus opinio, quę omnibus naturis immixtum eſſe animum tradit, pérque mundum omnem pertinere, cuius partes omnes animatæ ſint: quæ quidem Thalem impulit, vt exiſtimaret, omnia deorum plena eſſe. Eiuſdem generis eſt & illud, Iupiter omne replet triuium, fora cuncta referta sunt Ioue. Eandem rationem) Quam delubra in vrbibus, vt augeatur pietas in deos. Religio Larum) Parum in veteri, ſed Larum ex lege emendaui, cum patrũ vitioſe legeretur. Cõpitalibus autẽ rem diuinã Laribus faciebant, quibus tot pilę quot capita ſeruorũ erant, & tot effigies quot eſſent liberi in familia, à patribusfamilias poni ſolebant. Cato de Villico, Rem diuinam, niſi compitalibus in compito, aut in foco ne faciat. Ritus familiæ) In ſacrificijs priuatis & compitalitijs.

Quod autem ex hominum genere conſecratos ſicut Herculem & cæteros, coli lex iubet, indicat omnium quidem animos immortales eſſe, ſed fortium bonorúmque diuinos. Bene verò, quod mẽs, pietas, virtus, fides, cõſecratur manu. quarum omnium Romæ dedicata publicè templa ſunt: vt illa qui habeant, habent autem omnes boni, Deos ipſos in animis ſuis collocatos putent. Nam illud vitioſũ Athenis, quòd Cylonio ſcelere expiato, Epimenide Crete ſuadente, fecerunt Contumeliæ fanum & Impudentiæ. Virtutes enim non vitia conſecrare decet: aráq; vetus ſtat in Palatio Febris: & altera Exquilijs Malæ Fortunæ, deteſtatque, omnia eiuſmodi repudianda ſunt. Quod ſi fingenda nomina vice poetæ, at potius vincẽdi, atq; potiũdi ſtataſſandi cognomina, quę Statoris, & Inuicti Iouis rerúmq; expetẽdarum nomina, vt Salutis, Honoris, Opis, Victoriæ. quoniámque expectatione

rerum

rerum bonarum erigitur animus, recte etiam Spes à Calatino consecrata est. Fortunáque sit vel huiusce diei, nã valet in omnes dies: vel Respiciens, ad opem ferẽdam: vel Fors, in quo incerti casus significantur magis: vel Primigenia à gignendo comes.

BENE vero, quod) Cic. lib. 2. de natura Deorum, Tum autem res ipsa, in qua vis inest maior aliqua sic appellatur, vt ea ipsa vis nominetur deus, vt Fides, vt Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime à M. Æmilio Scauro: ante autem ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris à M. Marcello renouatũ, quod multis ante annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, vt sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomẽ inuenit. Attilius autem Glabrio Pietati ædem construxit. Consecratur manu) Vel quod in consecratione templorum manu postis tenebatur. Liuius lib. 2. de dedicatione Capitolini templi, Postem iam tenenti consuli fœdã inter precationem deûm nuncium incutiunt. Cic. ꝓ domo, Postem teneri oportere in dedicatione templi videor audisse: vel quòd templa manu ponebantur: cuiusmodi illud Maronis est, Tot congesta manu præruptis oppida saxis. Nam illud vitiosum) Ante hæc verba quiddam deesse perspicuum est, quod ex Lactantio patet. Is enim libri prim. capit. 20. sic ait, Magnum Cicero, audaxque consilium suscepisse Græciam dicit, quod Cupidinum & Amorũ simulacra in gymnasijs consecrasset. adulatus est videlicet Attico, & hominẽ irrisit familiarem. Deinde subdit, Virtutes enim oportere non vitia consecrari. Quæ manifestum est ex hoc Ciceronis loco citari. Cylonio scelere) Historiam ita scribit Thucydides lib. 1. Cylon quidam Atheniensis fuit vir Olympionices, vetusta nobilitate, magnáq; potentia. ipsi Delphis oraculum cõsulenti respondit deus, vti maximis Iouis feriis Athenarum arcem occuparet. Is postquam olympia quę in Peloponneso celebrantur, aduenere, arcem inuasit. Quod vbi cognitum est, Athenienses ex agris populariter in eos ad opem vrbi ferendam concurrerunt, ac sedentes iuxta obsederunt. Cęterum qui cum Cylone obsessi erãt, & ab annona & ab aqua misere conflictabantur. Cylon igitur eiúsq; frater clam fugam faciunt: reliqui ad arã quæ in arce erat, supplices consident: quos sedibus extractos Atheniensium custodes, vt in æde iamiamq; animam acturos viderunt, ne quid sceleris admitterent, extra abductos obtruncarunt. sed & quosdam qui ad Eumenidũ aras consederant, in transitu iugularũt. Inde piaculares deęq; sacri ipsi posteríq; eorũ vocati sunt. Igitur & Athenienses illos exegerunt, & Lacedęmoniꝰ postea Cleomenes cũ Athe

nienſibus per ſeditionem, viuóſque non ſolum pepulere, ſed & ſublata mortuorum oſſa abiecere. Cæterum Epimenides Athenas ſcelere Cylonio expiauit. 44. Olympiade. Huius rei ſic meminit primo leg. Plato, τῇδε γὰρ ἴσως ἀκήκοας, ὡς Ἐπιμενίδης γέγονεν ἀνὴρ θεῖος, ὃς ἦν ἡμῖν οἰκεῖος· ἐλθὼν δὲ πρὸ τῶν περσικῶν δέκα ἔτεσι πρότερον παρ' ὑμᾶς, κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ μαντείαν, θυσίας ἐθύσατό τινας, ἃς ὁ θεὸς ἀνεῖλεν, &c. Sic etenim forte inaudiſti, Epimenidem, qui ex noſtra familia fuit, virum fuiſſe diuinum. eum verò decem ante res perſicas annis, ad vos profectum, ex dei oraculo ſacra quædam obiiſſe. Fuiſſe porro apud Athenienſes Contumeliæ & Impudentiæ aras, Zenobius in prouerbio, Dea Impudentia, ſic declarat, φησὶ Θεόφραστος ἐν τῷ περὶ νόμων, ὕβρεως καὶ ἀναιδείας παρὰ τοῖς ἀθηναίοις εἶναι βωμούς. id eſt, Theophraſtus in lib. de leg. apud Athenienſes Contumeliæ & Impudentiæ aras eſſe prodit. Luſtrauit autem non ſolũ Athenas, verumetiam alias multas vrbes Epimenides, ſi Pauſaniæ fides habẽda eſt. Aráque vetus) Romani non virtutes ſolum, verumetiam vitia colebant, dum illa placata volunt. Plinius lib. 2. Ideóq; etiam publicè Febris fanum in Palatio dicatum eſt: Orbonę (ea dea orbis liberis præeſt, vt Arnobius ait) ad ędem Larium ara: & Malę fortunæ Exquilijs. Cic. lib. 2. de Nat. deorum. Quo ex genere Cupidinis & Voluptatis & Libentinę Veneris vocabula conſecrata ſunt vitioſarum rerũ, neque naturalium. Deteſtátque) Ea vetus ſcriptura eſt. fortaſſe legendum eſt, In æde ſtat, aut de teſta, ſi forte ea fuit ara teſtacea. Nam in loco tam vitioſo aliud comminiſci non poſſum. Quidam delendum putant vt irreptitium: quod tamen temere faciẽdum non cenſeam. Stataſſandi) Hic cõiectore OEdipo opus fuerit, qui ſphingi interpres fuit. Nam quis vnquam fando hoc verbi audiuit? Equidẽ legendum cenſeã, Caſta ſunt diis, vel, Stata ſunt diis, vt nomina illis decora intelligamus, quæ à potiundo vel vincendo ducuntur. A potiundo, vt Iupiter omnipotens, bellipotens, maris potens. Nam poſſe, & potiri eandem prope vim habent. Cognomináq;) Statori Ioui ædem vouit Romulus. auctor Liuius. Non tantum autem Stator Iupiter à Romanis colebatur, ſed etiam Statilio, vt Seneca ſcribit. Iupiter inuictus Romę colebatur. Ouid. lib. 6. Faſt. Huiuſce di.) Catullus, vt Plutarc. in Mario ſcribit, bello Cimbrico ædem vouit Fortunę huiuſce diei. Eius verba ſũt, εὔξατο δὲ καὶ Κάτλος ὁμοίως ἀνασχὼν τὰς χεῖρας καθιερώσειν τὴν τύχην τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Vouit Catull⁹ etiam ſublatis manibus ſe conſecraturum Fortunam illius diei. Vel Reſpiciens) Reſpicientis fortunæ ædes Romæ fuit iuxta templum Iouis victoris. Reſpiciens dicitur, quæ nos reſpicit, vt opem ferat. Ad reſpicientem fortunã venuſte ſic in Captiuis alluſit Plaut. Æ. Reſpice. ER. Fortuna quod tibi nec facit, nec faciet, hoc me iubes Fors) Fortis fortunæ ædes fuit trans Tyberim, vt Donatus ait, eiuſq; diẽ

festum colebant, qui sine arte viuebant: ei etiā grates agebant, quib⁹ aliquid successerat. Terentius, O Fortuna, O Fors fortuna. Columell. Et celebres Fortis fortunæ dicite laudes. Eo igitur vocabulo significatur magna vis fortunæ & incerti casus. Plutar. τὴν δὲ θεὸν τῆς ποταμοῦ τύχην ἣν φόρτιν καλοῦσιν ὅπερ ἐστὶν ἰσχυρὰν ἢ ἀριστευτικὴν ἢ ἀνδρείαν, ὡς τὸ νικητικὸν κράτος ἁπάντων ἔχουσαν καὶ τόν γε νεὼν αὐτῆς ἐν τοῖς ὑπὸ Καίσαρος τῷ δήμῳ καταλειφθεῖσι κήποις ᾠκοδόμησαν. Primigenia) Romæ in colle Quirinali ædem fuisse Primigeniæ fortunæ relatum est. Plutar. In Capitolio scribit, Primigeniæ fortunæ à Seruio delubrum consecratum, ἐν Καπιτωλίῳ τὸ τῆς πριμιγενείας λεγομένης, ὃ πρωτογόνου τις ἂν ἑρμηνεύσειεν, ἱδρύσατο σὺν τύχης ἱερόν. A gignen. comes) quæ nos à primo ortu comitatur. sic enim legendum puto ex veteri libro, & Plutarchi interpretatione.

Tum feriarum festorúmque dierum ratio, in liberis quietem habet litium & iurgiorum: in seruis operum & laborum: quas compositio anni conferre debet ad perfectionē operū rusticorum. Quod tempus vt sacrificiorum libamenta seruentur, fœtúsque pecorum, quæ dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est: quod institutū peritè à Numa, posteriorum Pontificum negligentia dissolutum est. Iam illud ex institutis Pontificum & Haruspicum non mutandum est, quibus hostiis immolandum cuique Deo, cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui fœminis. Plures autem Deorum omnium, & singuli singulorū sacerdotes, & respondendi iuris, & confitendarum religionum facultatem afferunt.

TVM feriarum) Nam festi dies latius quam feriæ patent: cum ludi festi dies sint, non tamen feriæ. Quod tempus) Diligenter habenda ratio intercalandi anni. Intercalatio etenim in sacris ad duo confert: tum vt ferię anniuersario & suo tempore redeant, tum vt libamenta, quæ ferijs quibusque offerenda sunt, suo tempore habeantur. Nam per imperitiam intercalandi, & libidinem Pontificum æstiuæ interdum feriæ, hyemales fiebant: & hybernę, æstiuæ: nec tū propria reperiri libamenta poterant. Qua de re consulito Macrobium

lib.I.cap.13.& 14.Anno autẽ nondum correcto à Iulio Cęsare(hæc enĩ ante bellũ ciuile scripta sunt post lib.de Rep.)alternis annis mẽsis intercalaris interponebatur,vt lunæ cursus qui menses metiebatur,cum sole congrueret. Libamenta)Vetus liber liberamenta habet,vt liberata et seposita intelligamus,vt supra,publicè liberãto:libamenta tamen & libanto malim. A Numa) Nam Valerius Antias Numam primum auctorem intercalationis fuisse sacrorum causa ait.Iunius Seruium regem:Tuditanus decemuiros. Astipulatur Cicero Antiati,vt Liuius. Atque omnium primum ad cursum lunæ in 12.menses describit annum:quem quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet,desúntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe,intercalares mensibus interponendo ita dispensauit,vt vigesimo quarto quoq; anno ad metam eãdem solis,vnde orsi essent,plenis annorum omnium spatiis dies cõgruerent. Cui maioribus) Vt Neptuno taurus ,maior hostia immolatur: Robigo,lactens catellus:Matri deum,porca:Libero patri,hircus.Suouetaurilia lactentia apud Catonem fiunt.Arnobius, quæ est enim causa(requiram vt eadem rursus) vt ille tauris deus, hœdis alius honoretur aut ouibus,hic lactentibus porculis,alter intonsis agnis,hic virginibus buculis, capris ille cornutis, hic sterilibus vacculis, at ille ingentibus scrophis, bic albẽtibus,ille atris,alter fœminei generis,alter vero animantibus masculinis?maior hostia lactẽti opponitur quę adoleuit,vt homines maiores & minores ab ætate dici solent. Cui maribus)Arnobius ait,maribus mares hostias,fœminis fœminas immolatas fuisse. Respondendi iuris) Iuris Pontificij respondendi munus ad Pontifices solos pertinebat: iidem etiam de iure ciuili respondebant,nec soli tantum.

Cúmque Vesta quasi focum vrbis,vt Gręco nomine est appellata,quod nos propè idem Græcum interpretatum nomẽ tenemus,complexa sit, ei colendę virgines pręsint,vt aduigiletur facilius ad custodiam ignis: & sentiant mulierès in natura fœminarum, omnem castitatem peti. Quod sequitur verò,nõ solum ad religionem pertinet,sed etiam ad ciuitatis statum, vt sine his qui sacris publicè præsunt, religioni priuatæ satisfacere nõ possint.Continet enim Remp. consilio &auctoritate optimatum semper populũ indigerę.Descriptióq;

ſacerdotum nullum iuſtæ religionis gen' prætermittit. nam ſunt ad placandos Deos alij conſtituti qui ſacris præſunt ſolẽnibus: ad interpretanda alii prædicta vatum, neque multorum, ne eſſet infinitum: neque vt ea ipſa quæ ſuſcepta publicè eſſent, quiſquam extra collegium noſſet.

CVMQVE Veſta) Veſta à Græcis ἱστία dicitur: quæ dictio ἐσχά-ρα quoque, id eſt focum ſignificat. Idem fere Cic. lib. 2. de Nat. deo. Nam Veſtæ nomen à Græcis: ea eſt enim quę ab illis ἱστία dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet. Itaque in ea dea quæ eſt rerum cuſtos intimarum, omnis & precatio & ſacrificatio extrema eſt. Continet enim Remp.) Statum ciuitatis id maxime continet. Pontifices autem ex optimatibus ſunt & principibus ciuitatis, cum ex ſenatoribus creentur. Interpretanda alij præd.) Vt Decemuiri libris Sibyllinis præfecti. Neque multorum) Multa ſunt etenim vaticinandi genera, quæ nunquam pop. Rom. probauit: vt Chiromantia, Lecanomantia, Pyromantia, Geomantia, aliáque huiuſmodi. Prędictiones autem vatum nemo extra collegium verbi gratia Decemuirum nouerat.

Maximum autem & præſtantiſsimum in Rep. ius eſt augurum, & cum auctoritate coniunctum. Neq; vero quia ſum ipſe augur, ita ſentio, ſed quia ſic exiſtimare nos eſt neceſſe. quid enim maius eſt, ſi de iure quęrimus, quàm poſſe à ſummis imperijs & ſummis poteſtatibus comitiatus & concilia, vel inſtituta dimittere, vel habita reſcindere? quid grauius, quàm rem ſuſceptam dirimi, ſi vnus augur ALIVM dixerit? quid magnificentius, q̃ poſſe decernere vt magiſtratu ſe abdicẽt conſules? quid religioſius, quàm cum populo, cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? quid leges non iure rogatas tollere? vt etiam decreto collegij, vt Liuias conſilio Philippi conſulis & auguris? nihil domi,

nihil militiæ per magistratus gestum sine eorum auctoritate posse cuiquam probari?

Sum augur) Cicero ab exilio reuersus, nominatione Hortensij in augurum collegium cooptatus fuit. Comitiatus) Verbo prisco comitia. Messala apud Gellium, Cos. ab omnibus magistratibus & comitiatum & concionem auocare potest: prætor & comitiatũ & cõcionem vsquequaque auocare potest, nisi à Cos. Concilia) Lælius Felix apud Gellium sic ait, Is qui non vniuersum populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere debet. In omnibus autem concilijs & comitijs augur præsto erat magistratui, omniáq; ista auguratò fiebant. Varro, Augur consuli adest tum cum exercitus imperatur ac præit, quid eum oporteat dicere: cõsul auguri imperare solet, vt inlicium vocet, non accenso aut præconi. Alium dixerit) Subaudi diem. Augur dirimebat comitia alio die nuncians. Itaque hic libentius, A L I O D I E legerim. Cicero 2 Philipp. Confecto negocio bonus augur, Læliũ diceres, Alio die, inquit. rursus, Si nihil est, cum augur his verbis nunciat, quibus nunciasti, confitere te, cum Alio die dixeris, sobrium non fuisse. Simile videri potest illud Plauti in Penul. Et res serias omnes extollo ex hoc die in alium diem. Se abdicent) Cicero lib. 2. de nat. Deor. de Tiberio. Graccho, Post autem è prouincia literas ad collegium misit, se cum legeret libros, recordatum esse vitio sibi captum tabernaculum fuisse in hortos Scipionis: quod cum pomœriũ postea intrasset habendi senatus causa, in redeũdo, cum idem pomœrium transisset, auspicari esset oblitus. itaque vitio creatos Consules esse. Augures rem ad senatum: senatus vt abdicarent Coss. abdicauerunt. Agendi) Nam augurato id fiebat. Vel etiam) Hic pro, etiam, nomen alicuius legis, quæ decreto collegij augurũ abrogata fuerit, reponendũ videtur. Haud scio an Sulpitiam optime legamus: vel etiam coniunctio sit, intelligamúsq; collegij decreto etiam leges tolli. Liuias) Philipp⁹ Cos. inimicus Liu. Druso, obtinuit à Senatu, vt leges eius omnes vno S.C. tollerentur: decretum est enim contra auspicia esse latas, neq; iis teneri populum. Asconius auctor. Nihil domi) In vrbe. pro militiæ, vetus liber habet, familiæ, quod mihi non probatur.

A. Age, iam ista video fateórque esse magna: sed est in collegio vestro inter Marcellum & Appium optimos augures magna dissensio. Nam eorum ego in libros incidi, cùm alteri placeat auspicia ista ad vtilitatem esse Reip. cõposita, alteri di-

ſciplina veſtra quaſi diuinare videatur poſſe. hac tu de re quæro quid ſentias. M. Egóne? diuinationem quam Græci μαντικὴν appellant, eſſe cenſeo, & huius hanc ipſam partem quæ eſt in auibus cæteríſque ſignis diſciplinę noſtræ: quòd cùm ſummos deos eſſe concedamus, eorúmque mente mũdum regi, & eorundem benignitatem hominũ conſulere generi, & poſſe nobis ſigna rerum futurarum oſtendere, nõ video cur eſſe diuinationem negem. Sunt autẽ ea quæ poſui, ex quibus id quod volumus efficitur & cogitur. Iam vero permultorum exẽplorum & noſtra plena eſt Reſp. & omnia regna, omnésque populi, cunctæque gentes, augurum prædictis multa incredibiliter vera cecidiſſe. Neque enim Polyidi, neque Melampodis, neque Mopſi, neque Amphiarai, neque Chalcantis, neq; Heleni tantum nomen fuiſſet: neque tot nationes id ad hoc tẽpus retinuiſſent, Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximéque Piſidarum, niſi vetuſtas ea certa eſſe docuiſſet. Nec verò Romulus noſter auſpicatò vrbem cõdidiſſet: neq; Accij Nauij nomẽ memoria floreret tam diu, niſi hi omnes multa ad veritatem admirabilia dixiſſent. ſed dubium non eſt, quin hæc diſciplina & ars augurum euanuerit iã & vetuſtate & negligentia. Ita neque illi aſſentior, qui hanc ſcientiam negat vnquam in noſtro collegio fuiſſe: neque illi, qui eſſe etiam nũc putat. Quæ mihi videtur apud maiores fuiſſe duplex, vt ad Reip. tempus nonnunquam, ad agendi

consilium sæpissime pertineret. A. Credo hercle ita esse, istíq; rationi potissimùm assentior, sed red de cætera. M. Reddam verò, & si potero breui.

Inter Marcell. &) Appius Pulcher de Augurali disciplina ad Cice ronem scripserat. Cice. in epistolis, quod egomet multis argumẽtis iam antea iudicaram, maximéque illo libro Augurali, quem ad me amantissime scriptum suauissimum misisti. Eum cum augurij consultissimus esset, collegę irridebãt, Pisidámq; & Soranum augurẽ esse dicebant: hic cũ Marcello in auguratu Collega Ciceronis fuit. Cic. lib. 2. de Diuin. Equidem assentior C. Marcello potius, quàm Appio Claudio, qui ambo mei collegæ fuerũt: existimóque ius augurum & si diuinationis opinione principio constitutũ sit, tamen postea Rei pub. causa reseruatum ac retentum. Marcellus etiam de augurali di sciplina scripserat, vt ex hoc loco apparet. Alteri) Marcello, qui nullam credebat vnquam diuinandi sciẽtiam in collegio augurum fuisse: veruntamen magnas eo in collegio vtilitates Reipub. constitutas esse, obiecta religionis opinione popularibus, & obnũtiatione dirẽptis sæpe comitiis. Alteri disc.) Appio, videatur inesse discipli na diuinãdi in auguralibus signis & auspiciis. Cęterísq; sig.) Signa obseruabãtur, è cœlo, ex auibus, tripudiis, quadrupedib⁹, & diris. Di uinationis autẽ diuisionem, quandoquidẽ huc pertinet, ex lib. 1. de Diuina. repetes. Quod cum) Argumenta Stoica quibus diuinatio ꝓbatur, ea à Cicerone in libris de Diuina. prolixius explicantur.

Neq; enim Pol.) quidã Polletis hic legũt, qui sequi Suidã videntur, qui Polleta quendam scripsisse ἐνόδιον οἰώνισμα quasi tu viatorium augurium dicas, prodit. Et rursum quendã eiusdẽ nominis, qui οἰωνοσκοπικά, id est, auguralia conscripserit. Ciceronem tamen Polyidi scripsisse contenderim, etiam suffragante veteri libro. Huius siquidẽ Homerus, vt optimi vatis, Iliad. ν. meminit,

Ην δέ τις Εὐχήνωρ Πολυΐδου μάντιος υἱός,
Αφνειός τ' ἀγαθός τε, κορινθόθι οἰκία ναίων,
Ος ῥ' εὖ εἰδὼς κῆρ' ὀλοὴν ἐπὶ νηὸς ἔβαινε.
Πολλάκι γὰρ οἱ ἔειπε γέρων ἀγαθὸς Πολύϊδος,
Νούσῳ ὑπ' ἀργαλέῃ φθίσθαι οἷς ἐν μεγάροισιν,
Η μετ' ἀχαιῶν νηυσὶν ὑπὸ τρώεσσι δαμῆναι.

Quidam erat Euchenor Polydio vate creatus,
Strenuus ac diues, qui Ephyræ possederat ædes.
Tristifici is gnarus fati conscenderat ęquor:
Sæpe sagax nam dixit ei senior Polyidus,
Vel fore vti morbis occumbat in ædibus æger,
Vel cadat ad Danaum Troiano Marte carinas.

Enim.

Enimuero huius vt hoc libro, sic in 1. de Diuinat. Cicero etiã meminit: Quid Polyidum Corinthium? nonne Homerus & aliis multa, & filio ad Troiam proficiscenti mortem prædixisse commemorat? Et Lucianus, ἀλλὰ τὸ μέρος τοῦτο πᾶν λήθῃ παραδέδωκας οὐδαμῶς τῆς ποιήσεως ἢ Κάλχαντα, ἢ τὸν Τήλεφον, ἢ τὸν Πολύϊδον ἢ τὸν Φινέα μεμιμημένος. Verum hanc quidẽ totam partem obliuioni tradidisti, in nullo poeseos loco vel Calchãtem, vel Telephum, vel Polyidum, vel Phineum imitatus. Melampod.) Melampus vaticinij prudentiss. fuit. Hinc Parœmia, Symbolum Melampode vel Pollete eget. Nam hi in coniectandis futuris sagacissimi fuerunt. Mopsi) Mopsus vates egregi⁹, Ampyci ex Chloride filius, vt ait interpres Apollonii: à quo prouerbium, Mopso certior. Hunc & Amphilochum Argiuorum reges fuisse scribit Cic. lib. 1. de Diuin. Amphiarus, Calchas & Helenus omnibus noti sunt. Arabum, Phrygum) Cice. lib. 1. de Diuinat. Phryges autem & Pisidæ & Cilices & Arabum natio, auium significationibus plurimum obtemperant: quod idem factitatum in Vmbria scimus. Hi omnes populi, pręter Arabes, inter se in Asia finitimi sunt. Lycaones autem vocat Lycios. Nec vero Romul.) Extant hodiéque versus Ennij in primo de Diuinatione, quibus augurium Romuli in condẽda vrbe describitur

Curantes magna cum cura, concupientes
Regni, dant operam simul auspicio augurióque.
Hinc Remus auspicio se deuouet, atque secundam
Solus autem seruat: at Romulus pulcher in alto
Quærit Auentino seruans genus altiuolantum.
Certabant vrbem Romámne Remámne vocarent:
Omnis cura viris vter esset induperator.

Accij Nauij) Ex veteri libro Attij Nauij malo. Huius & Liuius libr. primo, & Cicero de Diuinatione meminerunt. Itaque neque il.) Marcellus negabat diuinãdi scientiam in augurum collegio vnquã fuisse: Appius etiam ętate sua esse affirmabat, cum tamẽ exoleuisset, & ignoraretur. Ad tempus) Nam ad tempus Reipu. semper comparatum augurum collegium existimabat Marcellus, non ad agendi consilium, quòd seruando de cœlo ostentísque dies vitiare, & concilia, & comitia dirimere solerent ex Reipub. vsu, & religionẽ animis obijcere. Nã sic temp⁹ à Cicerone sæpe vsurpatur: vt ꝓ domo, Neq; ille tot suspicionibus certorum hominũ & scelere exulceratus, quæ meũ tempus postularet, satis prolixe mihi polliceretur. Item, Qui cũ me non repentinum aliquod meum tempus, sed veteres multo ante suscepti & prouisi labores. Agendi consilium) Verumetiam ad explorandam signis voluntatẽ deorum in rebus agendis, consilióq; ex scientia augurali, & diuinatione imperiis & potestatibus dando.

Sequitur enim de iure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo, & deponendo, ius vt plurimum valeret & fides: horúmq; vt publici interpretes essēt, lege sancim⁹. Iam de haruspicum religione, de expiationibus & procurationibus, satis supérque in ipsa lege dictum puto. A. Assentior, quoniā omnis hæc in religione versatur oratio. M. At verò quod sequitur, quo modo, aut tu assētiare, aut ego reprehendam, sanè quæro, Tite. A. Quid tandem id est? M. De nocturnis sacrificijs mulierum. A. Ego verò assentior, excepto pręsertim in ipsa lege, solenni sacrificio ac publico. M. Quid ergo aget Iacchus Eumolpidæque nostri, & augusta illa mysteria, si quidem sacra nocturna tollimus? non enim pop. Ro. sed omnibus bonis, firmísque populis leges dam⁹. A. Excipis, credo, illa, quibus ipsi initiati sumus. M. Ego vero excipiam. nam mihi cum multa eximia diuináq; videntur Athenæ tuæ peperisse, atq; in vita hominū attulisse, tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti immaníq; vita exculti ad humanitatem & mitigati sumus, initiáque vt appellantur, ita re vera principia vitæ cognouimus. Neque solum cùm lætitia viuendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriēdi. Quid autem mihi displiceat, in nocentes poetæ indicāt Comici. qua licentia Romę data, quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quò ne imprudentiam quidem oculorum adiici fas fuit. A. Tu vero istam Romæ legem ro-

gato, nobis noſtras ne ademeris. M. Ad noſtra igitur reuertor, quibus profectò diligentiſsime ſanciendum eſt, vt mulierum famam multorum oculis lux clara cuſtodiat, initientúrq; eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. Quo in genere ſeueritatem maiorũ Senatus vetus auctoritas de bacchanalibus, & cõſulũ exercitu adhibito, quæſtio animaduerſióq; declarat. Atque omnia nocturna, ne nos duriores forte videamur, in media Græcia Diagondas Thebanus lege perpetua ſuſtulit. nouos verò Deos, & in his colendis nocturnas peruigilationes ſic Ariſtophanes facetiſsimus poeta veteris comœdiæ vexat, vt apud eum Sabazi⁹, & quidam alij Dij de peregrinis iudicati è ciuitate eiiciantur. Publicus autem ſacerdos imprudentiã conſilio expiatam metu liberet: audaciam in admittendis religionibus fœdam atque impiam iudicet.

SEQVITVR de iure) Ius fecialium ſignificat ab Anco conſtitutum, vt vult Liuius, cum iam tamen à Numa ante collegium fecialium inſtitutum eſſet, ſi Dionyſio credimus. Aruſpicum) In impetrandis conſulendiſque rebus per exta, diiſque placandis interpretandiſque prodigijs. Expiationem) De piacularibus ſacris & hoſtijs quando erratũ, aut peccatum eſt, aut violatũ quid, aut pollutũ.

De procuratione) De procurandis ſacrificio aliquo monſtris. ad monſtra enim procuratio pertinet. In religione) Cui parendum potius quàm contradicendum eſt: quod alioqui ab Epicureo nõ admodum religioſo dicitur. Excepto ſacrificio) Bonæ deæ, quod pro populo fiebat à Veſtalibus. Iacchus Eumolpidæque) Eumolpus Eleuſinius Muſei poetæ filius, Orphei diſcipulus, verſificator fuit. Hic initiandi ritum inuenit, & de ſacris Cereris & myſteriis conſcripſit. Ab eo Eumolpidę, myſteriorum illorum ſacerdotes vocantur. Per Iacchum vero initia intelligit, in quibus etiam Iacchus, id eſt, Liber colebatur. Cic. lib. 2. de Natu. deorum, Hunc dico Liberum Semele natum: non eum, quem noſtri maiores auguſtè ſanctéque Liberum cum Cerere & Libera conſecrauerunt. quod quale ſit, ex my-

steriis intelligi potest: erátq; initiatorum vox ἴακχ' ὦ ἴακχε. Nostri) Sic liber scriptus. quod si ꝓbatur, etiam Cicero initiatus fuit: quod suspicari quis ex prima Tusculana posset, vbi ait, Reminiscere, quoniam es initiatus, quæ tradantur mysteriis, tum deniq; quam hoc latè pateat intelliges. Nam quę tradãtur mysteriis nisi initiatus scire nõ potuisset: & Romæ initiari Cereri sol-bant, non tamen noctu. Alij emendãt vestri. Illis myster.) Θεσμοφόρια sunt Cereris legiferæ sacra, quæ Latini Cereris initia dicunt, in memoriam legum & frugum à Cerere inuentarum. Callimachus,

Κάλλιον ὡς πολίεσσιν ἑαδότα τέθμια δῶκε,
Κάλλιον ὡς καλάμην τε καὶ ἱερὰ δράγματα πρῶτα
Ἀσταχύων ἀπέκοψε.

Ex immani) Quia ante frumenta legésque à Cerere inuentas, in quorum memoriam celebrabantur, homines ritu ferarum degebant. Cum spe mel.) Credebãt enim Athenienses melius esse initiatis apud inferos: reliquos autẽ in ceno volutari, vt ex Aristophanis ranis intelligi potest, & ex Diog. Laert. sic scribente, ἀξιούντων Ἀθηναίων μυηθῆναι αὐτὸν, καὶ λεγόντων, ὡς ἐν ᾅδου προεδρίας οἱ μεμυημένοι τυγχάνουσι· γελοῖον, ἔφη, εἰ Ἀγησίλαος μὲν καὶ Ἐπαμινώνδας ἐν τῷ βορβόρῳ διάξουσιν, οἱ πλεῖς δέ τινες μεμυημένοι ἐν ταῖς μακάρων νήσοις ἔσονται. Id est, cum postularent Athenienses vt initiaretur, dicerentque apud inferos initiatis loci prerogatiuam esse: ridiculum inquit, dictu, Agesilaum & Epaminondam in ceno agitaturos esse, homines autem tenues, nescio quos, initiatos in beatorum insulis futuros. Poetæ indicant) Quorum sæpe comœdiæ argumenta habent stupratarum Cereris peruigilationibus puellarũ. Plautus Aulular. Qui illam stuprauit nocte Cereris vigiliis. Quia licentia) Clodium notat, qui in opertũ Bonę Deę ingressus est, quod homini non licebat. Adiici fas) Opinio erat oculos amitti ab iis qui ea sacra vidissent. Cic. de Aruspicum respõsis, Aut quòd oculos vt opinio illius religionis est, non perdidisti. Nobis) Atheniensibus. Initientúrque) Interdiu, non vt Athenis, noctu. Bacchanalibus) Sp. Postumio & Martio Philippo Coss. Bacchanalia sacrum Græcum & nocturnum, scelerúmque omnium seminarium, inuestigata, ac multorum pœna sublata sunt. auctor Liuius belli Maced. lib. 9. Perpetua) Citra exceptionem. Nos autem excepimus sacrum Bonæ Deæ. Peruigilationes) Id est, nocturna sacra, vigilias. Ad huiusmodi sacra sic Plautus allusit in Curgulione, Quid tu? Venerín' peruigilare te vouisti Phædrome? Sabazius) Comœdia quam Cicero citat, nunc nõ extat. Cęterũ Sabazius à Barbaris Liber pater dicitur, à σαβάζειν quod est bacchari. Ad hęc σάβοι, loca ei dicata, Fanaticique ei⁹ sacerdotes nuncupabãtur. De Sabazio sic Cic. lib. 3. de Nat. deo. scribit, Tertium Dionysium Captio patre, eúmque regem Asiæ prę-

fuiſſe dicunt, cui Sabazea ſunt inſtituta. Eſt & Arabibus ſuus Sabis cui decimas thuris dicant. Non deerat Sabinis ſuus quoque Deus Sabus. Silius,

pars ſanctum voce canebant
Auctorem generis, pars laudes ore canebant
Sabe tuas, &c.

Publicus) Id eſt, ſacrum commiſſum, quod expiari poſsit expiet, vt ſi quid in ſacra admiſſum ſit imprudentia. In admittend.) Si quis peregrina ſacra induxerit, infandáſque religiones, vt impius habeatur, nec vnquam à ſacerdote expietur. Fœdam) Iulius quoq; Paulus Sentent. 5. Qui nonas, inquit, & vſu, vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum mouentur, honeſtiores deportantur, humiliores capite puniuntur.

Iam ludi publici quoniam ſunt cauea, circóq; diuiſi, ſint corporum certationes curſu, & pugillatione, luctatione, curriculíſq; equorum vſq; ad certam victoriam circo cōſtitutis: cauea, cantu, voce, ac fidibus & tibiis, dum modo ea moderata ſint, vt lege præſcribitur. Aſſentior enim Platoni, nihil tā facile in animos teneros atq; molles influere, quā varios canēdi ſonos: quorū dici vix poteſt, quanta ſit vis in vtranque partem. nanque & incitat languentes, & languefacit excitatos: & tum remittit animos, tum contrahit. Ciuitatúmque hoc multarum in Græcia interfuit, antiquum vocum conſeruare modum. quarum mores lapſi ad mollitiē, pariter ſunt immutati cum cātibus: aut hac dulcedine corrupteláque deprauati, vt quidam putant: aut cùm ſeueritas eorum ob alia vitia cecidiſſet, tū fuit in auribus animíſque mutatis etiam huic mutationi locus. Quamobrem ille quidem ſapientiſſimus vir Græciæ longéque doctiſsimus, valde hanc labem veretur. Negat enim mutari poſſe

musicas leges sine immutatione legum publicarũ: ego autem nec tam valde id timendum, nec plane contemnendũ puto. Illa quidem quæ solebāt quō dam compleri seueritate iucunda Liuianis & Nęuianis modis, nunc vt eadem exultent, ceruices oculósque pariter cum modorum flexionibus torqueāt. Grauiter olim ista vindicabat vetus illa Gręcia longe prouidens, quàm sensim pernicies illapsa ciuium animos malis studiis, malísq; doctrinis repente totas ciuitates euerteret. Siquidem illa seuera Lacedæmon neruos iussit quos plures q̃ septem haberet, in Timothei fidibus demi. Deinceps in lege est, vt de ritibus patriis colantur optimi. de quo cum consulerent Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent, oraculum editum est, eas quæ essent in more maiorũ. Quò cum iterum venissent, maiorúmque morem dixissent sæpe esse mutatum, quæsisséntque quem morem potissimũ sequerentur è variis: respondit, optimum. Et profecto ita est, vt id habendum sit antiquissimum, & Deo proximum, quod sit optimum. Stipem sustulimus, nisi eam quam ad paucos dies propriam Idææ matris excepimus. implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Sacrilego pœna est, neque ei soli, qui sacrum abstulerit: sed etiam ei, qui sacro commendatum. quod & nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia depo suisse apud Solos in delubro pecuniā dicitur. Atheniensis Clisthenes Iunoni Samiæ, ciuis egregius,

cum rebus timeret suis, filiarum dotes credidit. Sed iam de periuriis, de incesto nihil sane hoc quidem loco disputandum est,

IAM ludi publi.) Ludi more Romano vel in theatro, cuius ea pars est cauea, vnde populus spectat. Lucretius,

Nanque ibi consessum caueas subter, & omnem
Scenalem speciem patrum matrúmque deorúmque
Inficiunt.

vel in circo fiebant. Verum lex Scenicos ac Musicos adhibito modo quodam temperat: musicámq; vt Plato, cum Diuorum honore iungit. Curriculisq; equor.) In circo gymnici committantur ludi. Cauea) In theatro scenici & musici. Assentior enim Plat.) Plato in lib. de Rep. & de leg. adeo prolixe de Musica disputat, vt in ea putet maxima Rerumpubl. momenta verti: cúmque iuuenes gymnastica & musica erudiri primum velit, illam corporis esse, hanc animi ponit: ac cuius hæc cunque modi fuerit, perinde iuuenum etiam mores futuros. Ita hanc legem à Platone sumptam intelligimus: cuius tamen nimiam hac in re diligentiã & cautionem leuiter reprehendit lib. 3. cum ait, Idq; haud paulo est verius, quàm quod Platoni nostro placet, qui musicorum cantibus ait mutatis, mutari ciuitatum status. Molles) Dulces & iucundos Nonius hic interpretatur, si cui forte eius sententia probari potest. Mores lapsi) Nam in ciuitatibus pro ratione morum, varij quoque musices modi exorti sunt. Hinc melos Æolium, simplex est: Asium, varium: Lydium, querulum: Ionium, floridum & molle: Phrygiũ, religiosum: Dorium, bellicosum. Simplicem autem probat musicã Plato & antiquã: nihilq; in ea innouari permittit. Negat enim) Plato lib. 4. de Rep. refert Damonẽ dixisse, Musicæ modos in Rep. mutari non posse, quin ꝓtinus maximarũ legũ sequatur immutatio. Videri autẽ posset quãdo νόμοι & populi scita & musicos modos significãt, quas hic leges musicas Cic. vocat, persuasum id fuisse Platoni ex societate & cõmunione vocabuli. Id autẽ veredũ magis Platoni q̃ Ciceroni fuit, cum quanta ex modis mollibus & delicatis labes & corruptela in animis Grecorum facta esset, Plato videret: Romę autem studia musicæ nunquam viguissent. Liuianis & Næuianis) Vt Plato Ægyptios laudat, apud quos neque pictura, neq; choreæ, nec Musica immutabatur, sed Isidis poemata semper canebantur: sic Cice. quoque modos antiquos probat, quales à Liuio Andronico & Næuio, antiquis poetis cõpositi erãt. Ii enim cãtica scripserãt, quę in ludis publicis & supplicationib⁹ quãdoq; cani solebant. De Andronico sic Liui. lib. 7. Liui⁹ post aliquot ãnos, qui ab Satyris aus⁹ est primus argumento fabulã serere, idem scilicet, id quod omnes tũ erant,

ſuorum carminum actor, dicitur, cùm ſæpius reuocatus vocem obtudiſſet, venia petita, puerum ad canẽdum ante tibicinem cùm ſtatuiſſet, canticum egiſſe aliquãto magis vigente motu, quia nihil vocis vſus impediebat. Et lib. 1. belli Macedonici, Carmen ſicut patrũ memoria Liuius, ita tum condidit P. Licinius Tegula. Eadem exultent) Eadem ſaltent. Cum modorum) Geſtus agant, capútque flectant, cum cantici flexionibus. In Timothei) Timotheus Mileſius fidicen, decimam & vndecimam chordã Lyræ adiecit, & priſcã Muſicam mollitie effœminauit. Vixit Euripidis & Philippi Macedonis ætate. Athenæus libro Dipnoſoph. decimo quarto, paulo diuerſius hanc hiſtoriam refert: nimirum Timotheum Mileſium pleriſque organo magade neruorũ conſtructione, quàm deceret, numeroſiore vti viſum: eúmque idcirco apud Lacedæmonios in iudicium vocatum, quòd priſcam muſicam labefactaret: cúmque quidam ſuperuacaneas eius chordas abſcindere pararet, oſtendiſſe quendã illic Apolloniſcum, cui eadem cõſtructione, parſque neruorum numero lyra eſſet: eúmque ita dimiſſum. Produnt etiam Ephoros Terpandrum multaſſe, quòd in cithara præter neceſsitatẽ, vnam chordam intendiſſet: ſed & eius cytharam ad rei memoriam, in paxillo ſuſpenſam fuiſſe. Idem etiam Phryni factum ab Ephoris eſſe Plutarchus auctor eſt in libello περὶ προκοπῆς. Apollinem Pythium) Id non Athenienſibus tantum, verum etiam multis frequenter Pythiam reſpondiſſe tradit Xenophon in commentarijs, τὰ μὲν τοίνυν πρὸς τοὺς θεοὺς φανερὸς ἦν καὶ ποιῶν καὶ λέγων, ᾗπερ ἡ πυθία ἀποκρίνεται, τοῖς ἐρωτῶσι πῶς δεῖ ποιεῖν ἢ περὶ θυσίας, ἢ περὶ προγόνων θεραπείας, ἢ περὶ ἄλλου τινὸς τῶν τοιούτων. ἡ γὰρ πυθία νόμῳ πόλεως ποιοῦντας εὐσεβῶς ἂν ποιεῖν. Pietatem aduerſus deos palam & re, & verbis eam præ ſe ferebat, quam Pythia reſpondere ſolet interrogantibus, qua potiſsimum ceremonia & ritu vel ſacra facere, vel maiores colere cõueniat, vel aliud aliquid ſimile agere. Respondet enim Pythia, Si ritu & inſtituto ciuitatis faciant, piè facturos eſſe. Ab eadem mente eſt illud Heſiodi,

Ὥς κε πόλις ῥέζῃσι. νόμος ἀρχαῖος ἄριστος.

Apud Solem) In fano Solis: alij legunt Solos: Nam ita Ciliciæ vrbs iuxta Iſſum vocatur. Solebant autem veteres ſuas templis diuitias committere: quaſi & religione, & deûm fide ſeruarentur. Herodian⁹ cùm Romę templum Pacis, Commodo regnante arſiſſet, multos ex opulentis egenos eſſe factos refert. In eos autem qui rem ſacro commendatam abſtuliſſent, cum ſacrilegij pœna olim cõſtituta eſſet, Antoninus poſtea voluit, vt duntaxat furti pœna animaduerteretur. Athenienſis Cliſthe.) Huius Cliſthenis meminit Herodot. lib 5. quẽ Athenis eiectum cum piacularibus fuiſſe à Cleomene prodit. Meminit & Ariſtoteles 3. Politicon. Ab eo Remp. expulſis tyrannis, optime conſtitutam fuiſſe ſcribit Iſocrates in Areopagitico. Iunoni

Samiæ) Religiosissime Sami colebatur Iuno. Maro, Posthabita coluisse Samo. De æde Iunonis quę Sami Dorica erat, Theodorus volumen ediderat.

Donis impij ne placare audeant Deos, Platonē audiāt: qui vetantur dubitare qua sit mēte futurus Deus, cum vir nemo bonus ab improbo se donari velit. Diligentia votorum satis in lege dicta est, ac voti sponsio, qua obligamur Deo. Pœna verò violatæ religionis, iustam recusationem non habet. Quid ego hic sceleratorum vtar exemplis, quorū plenæ Tragœdiæ? quæ ante oculos sunt, ea potius attingantur. Etsi hæc commemoratio, vereor, ne supra hominis fortunam esse videatur: tamē quoniam sermo mihi est apud vos, nihil reticebo: volámque hoc, quod loquar, Diis immortalibus gratum potius videri quàm graue. Omnia tum perditorum ciuium scelere discessu meo religionū iura polluta sunt: vexati nostri lares familiares, in eorū sedibus exædificatum templum Licentiæ: pulsus à delubris is qui illa seruarat. circunspicite celeriter animo (nihil enim attinet quenquam nominari) qui sint rerum exitus consecuti. Nos qui illam custodem vrbis, omnibus ereptis nostris rebus ac perditis, violari ab impiis passi nō sumus, cámque ex nostra domo, in ipsius patris domum detulimus, iudicia Senatus, Italiæ, gentium denique omnium conseruatæ patriæ consecuti sumus. quo quid accidere potuit homini præclarius? Quorum scelere religiones tum prostratæ afflictæq; sunt, partim ex illis distracti ac dissipati iacent: qui verò ex iis

& horum ſcelerum principes fuerant, & præter cæteros in omni religione impij, non ſolum vita cruciati, atque dedecore, verum etiam ſepultura, & iuſtis exequiarum caruerunt. Q. Equidem iſta agnoſco frater, & meritas diis gratias ago: ſed nimis ſæpe ſecus aliquãto videmus euadere. M. Non enim Quinte, recte exiſtimam⁹ quę pœna diuina ſit: nos opinionibus vulgi rapimur in errorē, nec vera cernim⁹: morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offenſione iudicij, hominum miſerias ponderamus, quæ fateor humana eſſe, & multis bonis viris accidiſſe. Sceleris eſt pœna triſtis, & præter eos euentus qui ſequuntur, per ſe ipſa maxima eſt. Vidimus, qui niſi odiſſent patriam, nunquam nobis inimici fuiſſent, ardētes cùm cupiditate, tũ metu, tum conſcientia: quid agerēt omnes modo timentes, viciſsim contemnētes religiones, iudicia prærupta ab ijſdem, corrupta hominum nō Deorum? Reprimam iam & non inſequar longius, eóq; minus, quo plus pœnarum habeo, quàm petiui. tantũ ponam erui duplicem pœnam eſſe diuinam, quod conſtaret ex vexandis viuorum animis, & ea fama mortuorum, vt eorum exitium & iudicio viuorũ & gaudio comprobetur.

NE placare) Rem diuinam diis facere: nam ſacris placamus deos, & eorum pacem expoſcimus. Platonem audiant) Plato lib. 4. de Leg. τοῖς δὲ κακοῖς τἀναντία πέφυκεν· ἀκάθαρτος γὰρ τὴν ψυχὴν ὅγε κακός, καθαρὸς δ᾽ ὁ γ᾽ ἐναντίος· παρὰ δὲ μιαροῦ δῶρα οὔτ᾽ ἄνδρ᾽ ἀγαθὸν, οὔτε θεὸν ἐστὶ ποτὲ τό γε ὀρθὸν δέχεσθαι. Id eſt, Improbo autem contra accidit impurus ſiquidem eſt animo improbus: purus cōtrarius. ab improbo autem & impio nec virum bonum, nec deum vnquam ſe donari velle ęquum eſt. Hic

igitur sacrificia impiorum improbat, atque adeo eos à sacris arcet.

Diligentia) Vt caute & diligenter vota redderent, quorũ rei effẽt ex sponsione qua se deo obligassent. Violatæ relig.) Nam violati iuris pœnam constituit in lege, id est, vt hic interpretatur, violatæ religionis, quando lex tota de religionis iure concepta est. Nec tamen sontibus qui pœnas hominum iudicijs non dederint, impune scelus in deos fore docet, cum fraudis & impietatis cruciatu semper vexentur. Plenæ Tragœd.) Aiax Oileus ob temeratum fanum Mineruæ pœnas luit morte, & Aiax Telamonius ad Troiam militaturus deorum spreto auxilio impiam superbiam capitalem sensit. Supra hominis) Quod in sua causa violatam esse religionem à Clodio dicit, vt se prope deum faciat. Apud deos) Apud eos libri veteres habent: sed mihi placet Æmari Ranconeti viri clarissimi emẽdatio, vt apud vos legatur, quemadmodum supra dixit, quoniam & sermo & locus familiaris est. Gratum) Deprecatur deorum inuidiam, quæ insolentes sequi solet. Iura polluta) Istud oratorie dicit. Nec enim Clodius tam impiè in omnes religiones commisit. Lares familiar.) Sunt enim etiam Lares publici. Exædificatũ) Nõ tantum inchoatum est, verum etiam absolutum. Plautus Trinumo. Qui exædificaret suam inchoatam ignauiam. Templum Licen.) Plutarc. in Cicerone, ὁ δὲ Κλώδιος ἐξελάσας τὸν Κικέρωνα, κατέπρησε μὲν αὐτοῦ τὰς ἐπαύλεις, κατέπρησε δὲ τὴν οἰκίαν, καὶ τῷ τόπῳ ναὸν ἐλευθερίας ἐπῳκοδόμησε. At Clodius Ciceronis, quem exterminarat, & villas inflammauit, & ædes incendit, illicque Libertati templum construxit: cuius deæ nomen licentię vocabulo hic fœdat, vt pro Domo, Tu in ciuis domo simulachrũ nõ Libertatis publicę, sed Licentiæ collocasti. Illam custodẽ vrb.) Ex his quæ Plutarchus scripsit, locus est hic declarãdus, ταῦτα ἔδοξε Κικέρωνι, καὶ τὸ μὲν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ὃ πολὺν χρόνον ἔχων ἐπὶ τῆς οἰκίας ἱδρυμένον ἐτίμα διαφερόντως, εἰς Καπιτώλιον κομίσας ἀνέθηκεν ἐπιγράψας, Ἀθηνᾷ Ῥώμης φύλακι. Id est, Ea Ciceroni probabantur: ac protinus Mineruæ simulachrum quod iandiu domi locatum supra modum colebat, in Capitolium delatum dicauit, subscripsitq́; Mineruę Romę custodi. Palladis enim consilio & ope conseruatam à se vrbem oppressa Catilinæ coniuratione sæpe Cicero dixerat: idque in poematis etiam celebrarat, deæq́; se charum scripserat. Sallustius, Quem Minerua artes omnes edocuit: Iupiter Opt. Max. in consilium deorum admisit. Custodis vrbis Mineruæ, sic ad Atti. meminit, Tamen illa quã scribis custos vrbis, me præclare inscriptionis memorem esse cogeret. Patris domum) In templum Iouis Capitolini. Iudicia) Cũ ab exilio reuocati sumus. Prostratæ) Iura religionum polluta, vexati nostri Lares familiares. Distracti) A suis disiuncti gregalibus suáque coniurata societate. Vita cruciati) Quos sua vita suíque

mores cruciarint & vlti sint. Iustis exequia.) Id ob Clodij cadauer ait, quod sine imaginibus, exequiijs, pompa, laudatione, semiustulatum, dilaniandum prope canibus relictum est: vt in orati. pro Milone docet. Opinionibus) Morte, dolore corporis, offensione iudicij miserias estimantis. Offensione) Condemnatione. Humana) In homines expetere solere. Eos euentus) Offensiones iudiciorum, mortem, cruciatum, damna. Quid agerent omn.) Quidquid increpuerat pertimescentes, & ab omnibus sibi metuētes: modo vicissim mutata mente ne deos quidem formidantes: tanta in iis mentis perturbatio & consternatio erat. Iudicia) Iudicium de violata religione Bonæ Deæ significat, quo corruptis iudicibus Clodius absolutus fuerat. Hic legendum existimo, corruptela hominum non deorum. Corrupit enim homines Clodius, non deos, cùm angore conscientiæ, fraudis cruciatu, cupiditatis & metus perturbatione, quæ pœna diuina est, semper vexatus sit. Pœna merui) Legendum censeo, tantum ponam erui .i. tantum dicam educi & colligi duplicē pœnam esse diuinā. Vexandis) Quod & in viuis animi crucientur conscientia maleficiorum & furiis: & apud inferos pœnas eos pendere fama sit. Eorum exitium) Vt iudicēt & gaudeant viui, perditos & sceleratos exitiis omnibus & meritis pœnis à diis affici.

Agri autem ne consecretur, Platoni prorsus assentior, qui, si modo interpretari potuero, his fere verbis vtitur: Terra igitur, vt focus domiciliorum, sacra Deorum omnium est. quocirca ne quis iterū idem consecrato. Aurum autem & argentum in vrbibus, & priuatim & in fanis inuidiosa res est. Tum ebur ex inani corpore extractum, haud satis castum donum deo. Iam æs & ferrum duelli instrumenta, non fani. Ligneum autem quodque voluerit, vno è ligno dedicato: itémque lapideum, in delubris communibus. Textile ne operosius quàm mulieris opus menstruum. Color autem albus præcipue decorus Deo est, cum in cæteris, tum maxime in textili. Tincta verò absint, nisi à bellicis insignibus. Diuinissima autem dona

aues & formæ ab vno pictore vno absolutæ die. Itémque cætera huius exempli dona sunto. Hæc illi placent: sed ego cætera non tam restrictè præfinio, vel hominũ vitijs, vel subsidijs temporũ vict⁹. Terræ cultum segniorem suspicor fore, si ad eam tuendam ferróque subijciendam, superstitionis aliquid accesserit.

VT focus domiciliorum.) Sic ex veteribus libris & ex Platone emẽdaui, cũ ante legeretur sacrũ domiciliũ. Nã focus sacer est Larib⁹ & Vestæ. Platonis verba sunt lib. 12. de Leg. γῆ μὲν οὖν ἑστία τε οἰκήσεως ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν. Inuidiosa res) Quæ ad inuidendum finitimos impellit populos, & ad bellum spe prædę nõnunquam inferendum. Apud Platonem in alijs vrbibus legitur. Ebur) Ex quo pulcherrima fieri solebant in Gręcia simulachra deorum & fanorum ornamẽta. Ex inani) Ex inanimo corpore elephantis: id enim hic est inane. Castum) Quicquid enim ex cadauere est funestũ & inquinatum censebant: sic ne lana quidem Pythagoras vestiebatur. Iam æs) Aliena igitur à fanis sunt, in quibus deorum pacem petimus. Ligneum) Signum è materia parabili & prompta, qualis lignea & lapidea.

Quodque) Ex Platone, quod qui legendum est. Albus) Albus enim color faustus est, infecta omnia non sunt pura. Tum in textili) Vt in tela quæ dicabitur, aut panno. Bellicis) Nam pingi solebant clypei varijs argumentis, & signa militaria. Et formæ) ἀγάλματα Plato. formis igitur appellat imagines in tabulis pictis. Exempli) Huiusmodi sint. Sed ego cætera) Assentior Platoni, terram nõ esse consecrandam: cætera de quibus cauet non tam restricte præfinio. Vel temporum) Cum harum rerum hodie maior copia suppetat, maiórque pecuniæ vis quam ætate Platonis, vt facilior sit comparatio. Ferróque subiiciendam) Vomere arandam & ligone pastinandam. Nam si receptum sit, terram sacram esse, eam ferro violare non audebunt nisi ante susceptis sacris piacularibus. Sic Athenienses in sepulturis solum frugibus expiatum viuis rddebant. Iam agri sacri non colebantur, & Amphictyones grauissime Locros mulctarunt, quòd agrum sacrum coluissent.

A. Habeo ista: nunc de sacris perpetuis, & de manium iure restat. M. O miram memoriam Pomponi tuam! at mihi ista exciderant. A. Ita credo, sed

tamen hoc magis eas res & memini, & expecto, quod & ad Pontificium ius, & ad ciuile pertinent. M. Vera & apertissima sunt istis de rebus & respōsa & scripta multa: & ego in hoc omni sermone nostro quod ad cunque legis genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo quoad potero, eius ipsius generis ius ciuile nostrū: sed ita, locus vt ipse notus sit, ex quo ducatur quæque ars iuris: & vt non difficile sit, qui paulum modo ingenio possit moueri, quæcunque noua causa consultatióve acciderit, eius tenere ius, cum scias à quo sit capite repetendum. Sed Iurisconsulti, siue erroris obijciendi causa, quo plura & difficiliora scire videantur: siue quod similius veri est, ignoratione docendi (nam non solum scire aliquid artis est, sed quædam ars etiam docēdi) sæpe quod positum est in vna cognitione, id in infinita dispertiuntur: velut in hoc ipso genere, quàm magnum illud Scæuolæ faciunt Pontifices ambo, & iidem iuris peritissimi? Sæpe inquit Publii filius, ex patre audiui, Pontificem bonum neminem esse, nisi qui ius ciuile cognosset. Totúmne? quid ita? quid enim ad Pontificem de iure parietum, aut aquarum, aut vllo omnino? ergo quod cum religione coniūctum est. id autem quātulū est? de sacris credo, de votis, de feriis, de sepulchris, & si quid eiusmodi est. Cur igitur hæc tanta facim⁹, cum cætera perparua sint? De sacris autem, qui locus patet latius, hæc sit vna sententia, vt conseruentur, & deinceps familijs prodantur: &, vt in

lege posui,perpetua sint sacra. Hoc posito,hęc iura Pontificum auctoritate consecuta sunt,vt,ne morte patrisfamilias sacrorum memoria occideret,iis essent ea adiūcta, ad quos eiusdem morte pecunia venerit. Hoc vno posito,quod est ad cognitionem disciplinæ satis,innumerabilia nascuntur, quibus implentur Iurisconsultorum libri. quærūtur enim qui astringātur sacris. Hæredum causa iustissima est. nulla est enim persona quæ ad vicem eius, qui è vita emigrarit,propius accedat. Deinde qui morte testamentóve eius tantundem capiat, quantum omnes hæredes: id quoque ordine. est enim ad id quod propositum est accommodatum. Tertio loco,si nemo sit hæres, qui de bonis, quæ ei[9] fuerint cum moritur vsuceperit plurimum. Quarto,si nemo sit, qui vllā rē ceperit,de creditoribus eius qui plurimū seruet. Extrema illa persona est, vt is qui ei qui mortuus sit,pecuniam debuerit,nemínique eam soluerit, proinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Hæc nos à Scæuola didicimus,non ita descripta ab antiquis. Nam illi quidem his verbis docebant:tribus modis sacris astringi,hęreditate, aut si maiorem partem pecuniæ capiat, aut si maior pars pecuniæ legata est,si inde quippiam ceperit. Sed Pontificem sequamur. Videtis igitur omnia pendere ex vno illo, quod Pontifices pecuniā sacris coniūgi volunt:iisdémque ferias, & ceremonias adscribendas putant.

A D Pontificium.) Pontificium ius ad religionem pertinet. Ius ciuile ad res & rationes singulorum. In omni sermone) In hac tota

de Legibus disputatione. Ciuile nostrum) Romanum. Sed ita) Nec tamen vt Iurisconsulti id verbose faciam, sed eatenus vt intelligi possit, quo ex capite, & ex qua vniuersa sententia vis iuris qua de re cunq; agetur, accersi debeat: vt in sacris priuatis caput erit, vt ijs ea sint adiūcta ad quos morte patrisfamilias pecunia peruenerit.

Quæq; ars) queq; pars fortasse legēdum est, quę quidem sentētia est clarissimi viri Æmari Ranconeti. Qui domo ing.) Hæc vetus scriptura est, sed legendū censeā, qui modo ingenio possit moueri. Sumptum est ab animi agitatione, ex quo tardos appellamus parum ingeniosos. Cice. libr. 1. de Orat. Nam & animi atque ingenij celeres quidam motus esse debent. Causa) Causę in foro tractantur ab oratoribus: cōsultationes à Iurisconsultis explicantur. Capite) A qua sententia, & à quo loco. Ignoratione doc.) Ignoratione Dialectices confuse docebant, vt apud eos Iuris ciuilis vsus potius quàm ars esset. Ita ex docendi ratione Seruium Sulpitium multo superioribus præstantiorem fuisse in Bruto docet. In vna cognit.) Iuriscō sultos reprehendit, qui persæpe rem simplicem, & quæ vno capite comprehendi potest, quo hodie etiam tenentur errore, in infinita diuidunt, & per singula, speciésque varias artem docent. Scęuolæ faciunt) Duo Scæuolę fuerūt, Publius Mutius pater, & Quintus Mutius Publij fili⁹, cui Cicero operā dedit. Sæpe inquit, Pub.) Cū facillimum sit ius priuatorum sacrorum, si Pontifices veteres sequaris, adiunctione Iuris ciuilis id est à Scæuolis conturbantem & ꝓpe labefactantem. Ex quo conficit non esse magnopere necessarium ius ciuile Pontifici, cū tamen sine iure ciuili Scęuolę negarent huic loco satisfieri posse. Coniunctū est) Fortasse iuris illius ciuilis cognitio necessaria fuerit Pontificibus, quod cum sacris coniunctum est. Cū cætera, Pręter sacra, vota, ferias, sepulchra. Perparua) His enim locis de votis, de feriis, de sepulchris, Scęuolę necessarium ius ciuile in sacrorum priuatorum tractatione enumerarant, ac magna illa fecerāt, cum tamen non sint obscura. De sacris) De sacris priuatis hoc loco differit, quæ pecuniam sequebantur, nec hominum morte interibant, sed hęredib⁹ ijsue ad quos pecunia peruenisset, adiuncta erāt. Ad ea sacra pertinere illud Plauti ai bitror, in Captiuis, Sine sacris hęreditatem sum adeptus offertissimam. Et in Trinumo, Cœna hęc annona est, sine sacris hæreditas. Qui locus pat.) Quam vel vota, vel sepulchra, vel ferię. Pecunia venerit) Pecunia hic bona tam mouentia, quàm soli significat, vt apud Iurisconsultos. Hoc posi.) Id enim vt opinor, etiam positum in legib⁹ duodecim Tabularum fuerat, cū secutam deinde Pontificum auctoritatem dicat. Quæruntur en.) A Iurisconsultis. Sic supra, in bonis & veteribus libris qui verantur dubitare qua sit mente futurus deus: alij quęrunt hic legendum censent. Hæredum) Iustissimum est hæredes astringi sacris. Ad vicē)

Ad locum & munus, vt eadem prope persona videatur. Testamen to) Legato. Licebat autem ex duodecim tabul. quantum quis vellet legare. Id quoque ord.) Id quoque recte à Iurisconsultis dicitur. Is qui) Agnati ad quos hęreditas ab intestato peruenerit. Vsuce perit) Hoc enim vsucapionis est, non hæreditatis, cum testamēto hę res scriptus non sit nec nuncupatus. De creditoribus) Si obærati cuiusdam, qui sacro obnoxius sit, bona creditorib⁹ addicta fuerint, qui ex bonis plurimum habuerit, sacris adstringetur. Proinde ha beatur) Id est, sacris obnoxius sit. A Scæuola) Q. Scæuola Publ. filio. Ab antiquis) Pontificibus, vt Coruncano. Pontificem seq.) Q. Scæuolam, qui se propter iuris ciuilis scientiam melius ista explicare censet quàm Pontifices veteres, quibus ignorantiam iuris ci uilis obijcit. Pontifices) Nam supra dixit, Hóc posito hæc iura Pontificum auctoritate cōsecuta sunt, vt, ne morte patrisfamilias sa crorū memoria occideret, iis essent ea adiuncta ad quos eiusdē mor te pecunia venerit. In lege enim tantū erat cautum, vt sacra priuata perpetua manerent.

Atque etiam dant hoc Scæuolæ, quod est partitio, vt si in testamento deducta scripta non sit, ipsique minus ceperint, quàm omnibus hæredibus relinquatur, sacris ne alligētur. In donatione, hoc idem secus interpretantur. Et quòd pater familias in eius donatione, qui in ipsius potestate esset, approbauit, ratum est: quod eo insciente factum est, si id is non approbat, ratum non est. His propositis quæstiunculæ multæ nascuntur, quas qui non intelligat, si ad caput referat, per se ipse facile perspiciat. Veluti si minus quis cepisset, ne sacris alligaretur, ac post de eius hęredibus aliquis exegisset pro sua parte, id quod ab eo cuius ipse hæres esset, prętermissum fuisset: eáq; pecunia nō minor esset, facta, cum superiore exactione, quàm hæredibus omnibus esset relicta, qui eam pecuniam exegisset solum, sine cohæredibus, sacris alligari.

ETIAM dant)De suo afferunt,ab antiquis non traditum Pont.

Quod est partitio.) Quod ex partitionibus eorum est,docentiũ non vniuersa nec perpetua sententia,quib⁹ modis quis liberari posset molestia sacrorum. Æmarus Ranconetus, hic legendum censet partitionis caput,vt mox infra. Deducta scripta non)Hæc veterũ librorum est scriptura quam sequor, & deductam hic deductionem interpretor : sic remissam pro remissione dicit Diu⁹ Cyprianus,& missam eodem modo in re diuina,ꝑ missione vsurpam⁹.Nam quod Ite missa est,pronuntiamus,id est quod à Græcis dicebatur ἄφεσις λαῶς :sic intritam etiam dicebant. Iurisconsulti autem veteres non solum calumnia quadam & calliditate, rationem liberandæ sacris pecuniæ excogitarant,verum etiam interimendorum sacrorum.Cice. pro Muræna, Sacra interire illi noluerunt : horum ingenio senes ad coemptiones faciẽdas interimendorũ sacrorum causa reperti sunt. Hoc autem loco quiddam deesse suspicor,cum ex sequentib⁹ sensus sit,vt centum nummos deducant, si in testamento scripta sit ea deductio(quãdo,vt opinor,ex ingenio Iurisconsultorum iam id solebat addi testamẽtis, cum aliquem sacris nolebat astrictum esse testator) alterum subsidium est, si deductio in testamento non sit scripta, vt minus capiat qui liberari velit,quàm relictũ sit omnibus hęredibus.

In donatione) In qua nec deductionem solennem centum nummorum, nec si minus capias,prodesse putant. Quod paterfamil.) Filius familias sine patris voluntate donare non potest, qua cessante,inhibetur donatio:ac ne cuilibet quidem,etsi liberam peculij administrationem habeat,peculium donare potest. In eius esset potest.)Filius familias in potestate patris est, & eius etiam liberi. Si ad caput referat)Sic veteres libri.leues quędam quęstiunculę ponũtur,quas si intelligas etiam si caput vnde earum ius oritur nescias, tamen per te sine Iuriscõsultorũ ope non facile diluas.Iurisconsulti autem partitionẽ potiusquam caput ponere solent,etiam in iisquæ vna cõsultatione & cognitione continentur.alia scriptura est,quas qui non intelligat si ad caput:quam lectionem malim sequi. Caput vocat sententiam perpetuam,ex qua ius pẽdet, vt sacrum semper pecuniam sequi. Veluti si quis)Vt si paterfamilias hæredibus trientem vnum,legatario duos trientes reliquisset:legatarius autem non totum legatum,ne sacris alligaretur,cepisset:ac deinde is è vita,institutis duobus hæredibus migrasset, quorum vnus rei à testatore prętermissæ ratam portionem exegisset: hic vtique solus absque cohærede sacro alligaretur,quoniam trientem haberet,quantum omnibus hæredibus relictum esset. Superiore exactione) Quàm is cuius hęres fuit,fecerat.

Quinetiam cauent,vt cui plus legatum sit,quàm

ſine religione capere liceat, is per æs & libram hæredes teſtamenti ſoluat: propterea quod eo loco res eſt ita ſoluta hæreditate, quaſi ea pecunia legata non eſſet. Hoc ego loco, multíſque aliis, quæro à vobis, Scæuolę Pōtifices maximi, & homines meo quidē iudicio acutiſsimi, quid ſit, quod ad ius pontificium ciuile adpetatis. Ciuilis enim iuris ſciētia pontificium quodam modo tollitis. Nam ſacra cū pecunia, Pontificum auctoritate, nulla lege coniūcta ſunt. Itaque ſi vos tantummodo Pontifices eſſetis, pōtificalis maneret auctoritas: ſed quod ijdē iuris ciuilis eſtis peritiſsimi, hac ſcientia illa eluditis. Placuit P. Scæuolæ, & Coruncano Pontificibus maximis, itémq; cæteris, eos qui tantundem caperent, quantum omnes hæredes, ſacris alligari. Habeo ius pontificium: quid huc acceſsit ex iure ciuili? partitionis caput, ſcriptum cautè, vt centum nūmi deducerentur. Inuenta eſt ratio, cur pecunia ſacrorū moleſtia liberaretur. Quod ſi hoc, qui teſtamentum faciebat, cauere noluiſſet, admonet Iuriſconſultus hic quidem ipſe Mutius Pontifex idem, vt minus capiat, quàm omnibus hæredibus relinquatur. Super dicebant, quiquid cepiſſet, aſtringi: rurſus ſacris liberātur. Hoc vero nihil ad Pōtificiū ius, & è medio eſt iure ciuili, vt per æs & libram hæredes teſtamenti ſoluāt: & eodem loco res ſit, quaſi ea pecunia legata non eſſet, ſi is cui legatum eſt, ſtipulatus eſt id ipſum quod legatum eſt, vt ea pecunia ex ſtipulatione debeatur, ſitque ea non

CAVENT) Iurisconsultus enim cauere dicitur, cū alicui cōsu lit. Vt cui) Testamentū, vt ait Iustinianus, aut in pace fiebat, quod Calatis comitijs vocabatur: aut cum in prælium essent exituri, quod Procinctum dicebatur: aut per æs & libram. i. emancipationem, nimirum imaginariam venditionem, quæ fiebat præsentibus quinque testibus, libripende, & eo qui familię emptor dicebatur. Itidem adoptio per ęs & libram interdum fiebat: Suetonius in Augusto, Caium & Lucium adoptauit domi per assem & libram emptos à patre Agrippa, tenerósque adhuc ad curam Reipub. admouit. Id etiam in nexu & venditione fiebat, & eadem iuris solennitate omnia ista etiam soluebantur. Sententia igitur est: cum Libera quondam esset legatorum donatio, si legatarius plus accepisset quàm sine sacrorum obligatione capere posset, cum legata ab hærede præstanda sint, soluto per æs & libram hærede, & stipulatione interposita, iam non vt legata, quum ab hęrede nō pręstentur, sed vt stipulata capiet, & sacrorum onere liberabitur. Pontificum auctor.) Nam lex tantum ne sacra intereant cauet, Pontifices ea cum pecunia coniunxerunt: sed cum Scæuolæ pecuniam onere sacrorum liberent solertia & calliditate iuris ciuilis nimirum ius Pontificium euertunt. Hac scien.) Scientia iuris ciuilis ius pontificium eluditis. legi fortasse posset illā quod ad auctoritatem referretur. Coruncano) T. Coruncanus primus Romæ ius profiteri cepit. huius nullum scriptum extabat, sed responsa multa, vt author est Pomponius. Qui tantundem cepe.) Si maior pars pecuniæ legata esset, qui quidpiā inde cepisset: supra dicebat, nunc si tantundem legatum sit, quantum hæredibus relictū omnibus. Partitionis caput) Ex partitione Scęuolarum caput cui paulo ante meminit. Deducerentur) A testatore, qui cautum esse legatario vellet, ne sacris alligaretur. Cauere noluisset) Quod si deductionē centum nummorū scibere in testamento noluisset, ad liberandū legatariū, tamen ei opem Scæuolę ferūt. Super) Legendū est superiores. Pōtifices enim superiores cēsebant si maior pars pecunię legata esset, qui quidpiam cepisset sacris obligari: quę Pontificum auctoritas à Scæuola eluditur. Et è medio iure) Nam ius ciuile in nexis & mancipiis libram & æs adhibebat, quod huc Scæuolæ transferunt.

• doctum hominem sane, cuius fuit Accius perfamiliaris: sed mensem credo extremum anni, vt veteres februarium, sic hic decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare, pietatis adiunctum putabat. Iam tanta religio est sepul-

chrorum, vt extra ſacra & gentem inferri fas negẽt eſſe: ídque apud maiores noſtros A. Torquatus in gente Popilia iudicauit. Nec vero tam Denicales, quæ à nece appellatę ſunt, quia reſidentur mortui, quàm cæterorum cœleſtium quieti dies, feriæ nominarẽtur, niſi maiores eos qui ex hac vita migraſſent, in deorum numero eſſe voluiſſent. eas in eos dies conferre ius, quibus nec ipſius, neque publicæ feriæ ſint: totáque huius iuris compoſitio pontificalis magnam religionem ceremoniámq; declarat. Neque neceſſe eſt ediſſeri à nobis, quis finis funeſtæ familiæ, quod genus ſacrificij Lare vervecibus fiat, quemadmodum os reiectum terrę obtegatur, quęq; in porca contracta iura ſint, quo tempore incipiat ſepulchrum eſſe, & religione teneatur.

NON doctum) Hic deſunt nonnulla de votis, vt ſuſpicor, cum præſertim ita poſuerit, de ſacris, de votis, de ferijs, de ſepulchris: nũc enim de ferijs agit. Doctum homin.) Decimum Brutũ intelligit, qui Accij poetæ perfamiliaris fuit. Cic. pro Archia, Decimus quidẽ Brutus ſummus vir & imperator, Accij amiciſsimi ſui carminibus templorum ac monumentotum aditus exornauit ſuorum. Veteres autẽ extremo anni menſe dijs Manibus parentare ſolebant, qui februari⁹ erat: verum poſteaquam februarius ſecundus anni menſis factus eſt, obtinuit vt eodẽ tamen menſe res diuina eis fieret. Verumtamẽ Brutus inſtituti veteris memor, non februarium, ſed decembrẽ vltimum mẽſem ſequebatur, in deorũ Manium parentationib⁹. Hunc Ciceronis locum, ſic in problem. attingit Plutarchus, διὰ τί τῶν ἄλλων ῥωμαίων ἐν τῷ φεβρουαρίῳ μηνὶ ποιουμένων χοὰς καὶ ἐναγισμοὺς τοῖς τεθνεῶσι, Δέκιμος Βροῦτος ὡς Κικέρων ἱστόρηκεν, ἐν τῷ δεκεμβρίῳ τοῦτο ἐποιεῖτο. Id eſt, Cur cum cæteri Romani februario mortuis parentarent, Decimus Brutus, vt Cice. ſcribit, id Decembri faciebat. Veteres februarium) Qui erat anni vltimus olim menſis, poſtea ſecundus eſt factus. Ouidius,

Qui ſequitur Ianum veteris fuit vltimus anni,
Tu quoque ſacrorum termine finis eras.
Primus erat Iani menſis, quia ianua prima eſt,

Qui facer eſt imis Manibus, imus erat.
Poſtmodo creduntur ſpatio diſtantia longo
Tempora bis quini continuaſſe viri.

Februario autem parentalia & feralia reſidebantur, & ſepulchris e• pulæ inferebantur: eáſque ferias nunc ſignificat Cicero. Ouidius,

Hanc quia iuſta ferunt dixere feralia lucem:
Vltima placandis Manibus illa dies.

Hoſtia autem max.) Verbi gratia iuuenco aut tauro. Virgilius,

Hinc albi Clitumne greges & maxima taurus
Victima.

Manibus litari poteſt ſalſis frugibus & mica ſalis, verumtamen maxima hoſtia parentare pietatis eſſe Brutus putabat. Pietatis adiunctum) Quomodo attributa rerum & perſonarum dicere ſolemus: ita hoc loco adiunctū pietatis dixit. Iam tanta eſt relig.) Quondam gẽtes ac familiæ ſua ſepulchra habebant. Caius lib. 2. Digeſt. Familiaria, inquit, ſepulchra dicuntur, quę quis ſibi familiæq; conſtituit: hæreditaria autem, quæ ſibi hæredibúſque ſuis conſtituit. Extra ſacra) Sua enim familiæ ſacra habebant: ſupra, Hic ſacra, hic gens. Popilia) In popilijs qui à lena cognomento, Lenates dicebantur. Denicales) Sic hunc locum primus omnium quod ſciam, reſtituit Æmarus Ranconetus vir clariſsimus & eruditiſsimus. Denicales, inquit Feſtus, feriæ colebãtur, cum hominis mortui cauſa, familia purgabatur. Gellius, Niſi harunce quę cauſa erit, funus familiare, feriæ Denicales, Calendæque, quæ non eius rei cauſa in eum diem collatæ ſint. Sunt autem hæ feriæ priuatæ, vt feralia & parentalia, de quibus ſupra egimus, publicæ. Nece) Feſtus à verbo Greco νεκρὸν deducit. Quia reſidẽtur) Id eſt quia feriamur mortuis. Reſidere enim feriari eſt, à quiete feriarũ ducto vocabulo. Plaut. Captiuis, Ita venter guttúrque reſidẽt eſuriales ferias. ſed & ſedere idẽ quoque declarat: Varro, Liberalia dicta, quod per totũ oppidum eo die ſedent ſacerdotes Liberi. Quinetiam poſsidere ferias, ab eadẽ eſt origine. Plautus Epidico, Tuas poſsidebit mulier faxo ferias. Quam cęterorum) Tam Denicales ferię appellantur, quàm cœlitum omniũ quieti dies & feſti. Eas in) Sunt enim priuatæ Denicales feriæ nec ſtatæ, quę in eos conferẽdę ſunt dies, quibus nec priuatæ eiuſdem familiæ feriæ ſint, nec vllæ publicæ. Funeſtæ familiæ) Funeſta familia, funere polluta, Virgilius,

Præterea iacet exanimum tibi corpus amici,
Heu neſcis, totámque inceſtat funere claſſem.

Ea certo ſacrificio expiabatur & purgabatur. factis igitur piaculis & humato mortuo, funeſta eſſe deſinit familia. Lare veruecib.) Vet• liber ſacrificare verberibus: vitioſa plane ſcriptura, vt & recepta. Le

gendum aliquando censui, farre & verbenis. Nam farra torrida, in februis fuisse scribit Ouidius. Exuerras autem significare mihi videtur. sic vocabatur purgatio domus, ex qua efferebatur mortuus, quę fiebat per euerriatorem certo genere scoparum adhibito. Videtur tamen scriptum fuisse, sacrificij aræ verberibus fiat. Nam vt Luperci obuios verberabant ad vrbem purgandam, ita quoque ad familię purgationem hac ceremonia sacrum forte fiebat. Os reiectum terræ) Vsto iam cadauere, lectísque ossibus, interdum os excipiebatur, donec domus purgaretur: intereáq; homo inhumatus dicebatur & familia funesta. Varro lib. 4. de lingua Latina, Terra, vt putant, eadē & humus. Ideo Ennium, In terrā cadentes, dicere, cubitis pinsabant humum. Et quod terra sit hum⁹, ideo is humatus mortuus, qui terra obrutus. ab eo, qui Romanus combustus est si in sepulchrū eius obiecta gleba non est, aut si os exceptum ad mortui familiam purgandam, donec in purgando, humo non est opertū, vt Pontifices dicunt, quoad inhumatus sit, familia funesta manet. Quinetiam membrum interdum abscindebatur mortuo, ad quod seruatum iusta fierent reliquo corpore combusto, auctor Fest⁹. Os igitur reiectum id est exceptum, nō cum alijs conditum in vrna. Quæq; in porca cōtracta) Sic legēdū ex veteribus libris. Id est, quibus suscipiēda porca sit, quibus non. Porca autē præsa, purgandæ familiæ causa Cereri immolabatur: sed & præcidanea interdum. cum præsertim dicat Festus, ita porcam vocari quæ Cereri mactabatur ab eo qui mortuo iusta non fecisset, id est, glebam non iniecisset. quia mos erat eis id facere, priusquā nouas fruges gustarēt. Hæc quoq; Varronis verba sunt, quod humatus non sit, hæredi porca pręcidanea suscipienda Telluri & Cereri: aliter familia pura non est. Incipiat sepulchrum) Non ante incipit sepulchrū esse, quàm est iniecta gleba, vt mox dicet, nec ante religione tenetur.

Ac mihi quidem antiquissimum sepulturæ genus illud fuisse videtur, quo apud Xenophontem Cyrus vtitur. Redditur enim terræ corpus, & ita locatum ac situm quasi operimento matris obducitur. eodémque ritu in eo sepulchro, quod ad Fontis aras, regem nostrum Numam conditum accepimus: gentémq; Corneliam vsque ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse vsam. C. Marij

ſitas reliquias apud Anienem diſsipari iuſsit Sylla victor, acerbiore odio incitatus, quã ſi tam ſapiẽs fuiſſet q̃ fuit vehemens: quod haud ſcio, an timẽs, ſuo corpori poſſe accidere, primus è patritijs Cornelijs igni voluit cremari. Declarat etenim Ennius de Aphricano, Hic eſt ille ſitus. Vere: nam Siti dicuntur ii, qui conditi ſunt, nec tamen eorum antè ſepulchrum eſt, quàm iuſta facta, & corpus incẽſum eſt. Et quod nũc communiter in omnibus ſepultis ponitur, vt humati dicantur, id erat propriũ tum in iis quos humus iniecta contegeret: cúmq; morem ius pontificale cõfirmat, nam prius quàm in os iniecta gleba eſt, locus ille, vbi crematum eſt corpus, nihil habet religionis: iniecta gleba tũ & ille humatus eſt, & ſepulchrũ vocatur, ac tum deniq; multa religioſa iura complectitur. Itaq; in eo qui in naui necatus, deinde in mare proiectus eſſet, decreuit P. Mutius, familiam purã, quod os ſupra terram non extare portam hæredi eſſet: contra cenſet habendas triduum ferias, & porco fœmina piaculum pati: ſi in mari mortuus eſſet, eadem præter piaculum & ferias.

APVD Xenophontem Cyrus) *Sic enim apud Xenophontem humari ſe præcipit Cyrus,* τὸ δ' ἐμὸν σῶμα ὦ παῖδες ὅταν τελευτήσω, μήτ' ἐν χρυσῷ, μήτ' ἐν ἀργύρῳ, μηδ' ἐν ἄλλῳ μηδενὶ θῆτε· ἀλλὰ τῇ γῇ ὡς τάχιστα ἀπόδοτε. τί γὰρ τούτου μακαριώτερον τοῦ τῇ γῇ μιχθῆναι, ἣ πάντα μὲν τὰ καλά, πάντα δὲ τἀγαθὰ φύει τε καὶ τρέφει; id eſt, Meum autem corpus, filij, cum è vita migraro, neque in auro, neque in argento, neq; alio quopiam loculo condatis: verũ terræ quamprimum reddatis. quid enim præſtabilius ac beatius, quã cũ humo miſceri, quæ omnia pulchra, omnia bona parit & educat?

Ad Fontis aras) In Ianiculo Numa, Liuio, Plutarcho & Plinio teſtibus, cũ ſuis libris in arcis lapideis ſepultus eſt. Illic ad Fontem aræ quædam, vt opinor, erant. Fortaſſe legi poſſet, Ad Fontes erat. Non enim

enim iam erat ætate Ciceronis, sed multo ante refossum sepulchrũ fuerat à scriba agrum suum in Ianiculo repastinante. sed hæc coniectura est. C.Marij) Plinius, Ipsum cremare apud Romanos nõ fuit veteris instituti: terra condebantur. At postquam longinquis bellis obrutos erui cognouere, tunc institutum. Et tamen multæ familiæ priscos seruauere ritus: sicut in Cornelia nemo ante Syllam Dictatorem traditur crematus: Idq; voluisse, veritum talionem, eruto C.Marij cadauere. Quàm si tam sapiens) Id est, quàm incitatus fuisset, si tam sapiẽs fuisset, quàm fuit vehemens. Suo corpori posset) Malim posse: vt legendũ censet vir clarissimus Æmarus Ranconetus. Varro eodẽ modo dixit, Ambigebat Q. Mutius, eum expiari vt impium non posse. Primus è Patritijs) Erant enim & Cornelij plebeij. Declarat etenim Ennius) Probat Ennij versu, gentẽ Corneliam solitã esse humari, ex Aphricano, quem humo conditum & situm dixit. Vnde Siticines dicebantur, qui apud sitos, id est, vita functos & sepultos canebant, vt Gellius ait. Itaq; quod Cicero subijcit, Nec tamen eorũ ante sepulchrum est, quã iusta facta & corp⁹ incensum est: suspectũ habeo, quando nec incenso corpore adhuc sepulchrum est, & de ijs qui nõ cremabantur differit. Vetus scriptura est, Et corpus cęsus est, altera, Orsus est. forte, conditũ est: aut ætate Ciceronis etiam siti dicebãtur quomodocunq; sepulti, quod potius reor. Hic est ille situs) Epigrãmata scripserat in Aphricanum Ennius: ex vno hoc affertur à Seneca, cui nemo ciuis nec hostis

Quiuit pro factis reddere operęprecium.

Ex hac particula versum absoluerat, vt opinor, Ennius,

Hic est ille situs, cui nemo ciuis nec hostis:

ex altero, in quo Aphricanus ipse loquens inducebatur,

Ab sole exoriente supra Mœotis paludes,
Nemo est, qui factis me exuperare queat.

& illud item ex eodem, vt arbitror,

Si fas cædendo cœlestia scandere cuiquam est,
Mi soli cœli maxima porta patet.

Et quod nunc comm.) Nam sepultus Plinio teste quoquomodo cõditus dicitur: humatus vero, humo contectus: nunc tamen Cice. ait omnes quoquomodo sepultos, humatos communiter dici. Penitus humati) Legendum, ponitur vt humati: quomodocunq; sepulti sint, humati hodie dicuntur, etiam si ante vsti. Priusquam in os iniecta) Os illud intelligit quod ad familiam purgãdam excipiebatur. Iniectio autem glebæ sepulturæ genus est sine vstione, quod terra iniecta fit tam præsente cadauere quam absente. Virgilius,

Eripe me his inuicte malis, aut tu mihi terram Inijce.

Græci χῶμα ἐπιβάλλειν, & χοῦν ἐπαμήσασθαι dicunt. Veteres libri, In eos iniecta. Cum igitur ossi excepto gleba inijciatur, ex eo intelli-

gimus sine vstione olim solita funerari cadauera. Et sepulchrum vocatur) Et gleba vocatur, in veteri libro. Nam ex iniecta gleba hoc genus sepulturæ gleba vocabatur, vt opinor. Itaque in eo) Iustis factis, condito cadauere, & iniecta in os gleba, locus religiosus esse incipit, & familia pura: qui autem cadaueri iusta non fecisset, aut non humasset, porcam suscipere cogebatur, vt diximus. Qui ergo in naui mortuus est, dein in profundum proiectus, cum ille prorsus códitus sit & sepultus, familiam non funestam esse putabat Mutius: alioqui censebat, si non esset in mare proiectus, & denicales ferias tridu um habendas, & porcam immolandam: at eum qui in mari mortuus sit, sepultum censet, porcam tamen & ferias suscipiẽdas putat, quod à viuis funeratus non sit. Hęc igitur Scęuolę decreta confirmãt eos esse sepultos, qui vsti non sint. Nam iniectioni glebæ respondere cẽset Mutius operimentum aquæ. Non extare porcam) Vetus liber non extare portam. Legendum censeo) familiam puram, quod os su pra terram non extra portam, hęredi esse. Nam extra portam excipi ebatur os, ad quod familia purgabatur. in vrbe enim non sepelieban tur. alij non extra porcam hęredi esse legunt. Porco fœmina) Sic lupum fœminã Ennium dixisse scribit Quintilianus.

A. Video quæ sint in Pontificio iure, sed quæro ecquidnam sit in legibus. M. Pauca sanè, Tite, & vti arbitror, non ignota vobis: sed ea non tam ad religionem spectãt, quàm ad ius sepulchrorum. Hominem mortuum, inquit lex in XII, in vrbe ne sepelito, néve vrito. Credo, vel propter ignis periculum. Quod autẽ addit, Néve vrito, indicat non qui vratur sepeliri, sed qui humetur. A. Quid? qui post duodecim in vrbe sepulti sunt clari viri. M. Credo, Tite, fuisse, aut eos quibus hoc ante hãc legem virtutis causa tributũ est, vt Publicolę, vt Tuberto, quod eorũ posteri iure tenueãt: aut eos, si qui hoc, vt Fabritius, virtutis causa soluti legibus cõsecuti sũt. sed in vrbe sepeliri lex vetat: sic decretũ à Pontificũ collegio, nõ esse ius in loco publico fieri sepulchrũ. Nostis extra portã Collinam ędem Honoris,

aram in coloco fuisse memoriæ proditum est. ad eã cũ lamina esset inuenta; & in ea scriptũ, Mina Honoris, ea causa fuit, ædis huius dedicandæ. sed cum multa in eo loco sepulchra fuissẽt, exarata sunt. statuit enim collegiũ, locum publicum non potuisse priuata religione obligari. Iam cætera in XII. minuẽdi sumptus sunt, lamentationésq; funeris, trãslata de Solonis ferè legibus. Hoc plus, inquit, ne facito. Rogum ascia ne polito. Nostis quæ sequuntur. discebamus enim pueri XII, vt carmen necessarium, quas iã nemo discit. Extenuato igitur sumptu tribus riciniis, & vinculis purpuræ, & decẽ tibicinibus, tollit etiam lamẽtationem. Mulieres genas ne radunto: néue lessum funeris ergô habento. Hoc veteres interpretes, Sex. AEli⁹, L. Acilius nõ satis intelligere se dixerunt: sed suspicari, vestimenti aliquod gen⁹ funebris. L. AElius lessum quasi lugubrem eiulationẽ, vt vox ipsa significat: quod eo magis iudico verum esse, quia lex Solonis idipsum vetat. Hæc laudabilia, & locupletibus ferè cum plebe communia, quodquidem maxime è natura est, tolli fortunæ discrimen in morte.

IN legibus) In duodecim tabulis. Ius sepulchrorum) Ne violẽtur, ne vsucapiãtur, & reliqua. Hominem mortuum) Veterũ sepulchra in agris erant, &, Vlpiano teste, D. Adrianus aureorum quadraginta pœnã statuit in eum, qui in ciuitate sepulchrum fecisset, eámq; fisco inferri iussit. Iulius quoq; Paulus lib. Sent. I. ita scribit, Corpus in ciuitatẽ inferri non licet, ne funestentur sacra ciuitatis: & qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur. Hęc autem XII tabu. lex à Solone sumpta est. In vrbe sepulti) Initio quisque in suis ædibus sepeliebatur: hanc ob causam Lares coluerunt. Id deinde lege XII tabul. prohibitum fuit, quę vetuit ne quis in vrbe sepeliretur. Cineres

tamen virorum triumphalium, imperatorum, summorum ducum, virginum Vestalium in foro condi licebat. Plutarchus etiam ius fuisse hominis triumphalis ossa in vrbem inferri, & sepeliri ait: quod idẽ imperatoribus eximiis & viris præstantissimis concessum fuisse: eorúmq; etiam posteros ius idem vsurpasse, vt in foro sepeliretur. Ita sepultum Valerium, & solutũ legibus fuisse Fabricium, eorúmq; posteros id ita tenuisse, vt illato in forum cadaueri facem supponerẽt: deinde efferrent, satis habentes sine inuidia in speciem id sibi vindicare. Publicolæ) Hi ante decemuirorum tempora fuere, qui duodecim tabulas scripserunt. Tuberto) Eum opinor A. Posthumium fuisse, qui ad Lacum Regillum cõtra Latinos prospere pugnauit. Nam Posthumij Tuberti vocabantur. In loco publico) Vt in vrbe. Vlpianus Digest. de religione & sumptu funerum, Si in locum publicis vsibus destinatum intulerit quis mortuum, Prætor in eum iudicium dat, &c. Quod ostendit in loco publico sepelire non licuisse. sepulchra enim iuris priuati sunt. Cum lamina) Nam ex ara & lamina locum esse publicum coniecerunt & sacrum. Nam & lamella ærea assimilis stellę locis inaugurãdis præfigebatur, & subsilles quędam erant lamellæ sacrificijs necessariæ. Mina Honoris) Puto, lamina Honoris. Locum publicum) Locus vbi quis humatus est, religiosus fiebat: at locus publicus priuata religione obligari nõ debet. Minuendi sumptus) Quæ ad minuendum sumptũ pertinent, vt supra, Quantę salutis sint fœderum religiones: aut subaudiendum causa, more Græco. Hoc plus ne facito) Id ad minuendam pompã impensasque funeris in lege XII tabul. positum est. Id est, ne plus in funere quàm quod à me cauetur facias. Hoc plus ne facito rogum, quidam legunt, male, vt opinor. Rogum ascia ne polito) Ascia dolabræ genus poliendis lignis aptum. Ne autem ex politis fiat lignis pyra lex cauet. Alij de sepulchris intelligunt, nec, vt opinor, bene. Nã quibusdam in locis hodiéq; sepulchra sub Ascia dedicata visuntur, hac inscriptione,

VIVI SIBI PONEND. CVRAVER.
ET SVB ASCIA DEDICAVERVNT.

Tribus ricinijs) Ricinium, inquit Festus, omne vestimentum quadratum. Hi qui duodecim interpretati sunt, dixere togam qua mulieres vtebantur, prætextam clauo purpureo. Ricinium autem dictum putat, quod eo vterentur duplici, ab eo quod dimidiam partem retrorsum iaciebãt, à reijciendo. Solon quoque mulieres cum tribus duntaxat vestibus ad pompam funebrem exire voluit: nimirum vt lamẽtatio & sumptus tolleretur. Et vinculis purpu.) Vetus liber, & vincla purpur. puto legendum, Et tunicula purpurea, qua cadauera, vt opinor, cum efferebantur, vestiebantur. Liuius, Purpura viri vtemur,

magistratibus in colonijs municipijsq; togæ prætextæ habendę ius est: nec id vt viui solum habeāt tantum insigne, sed etiam vt cum eo crementur mortui: alioqui vincla fascias intelligemus. Decem tibicinib⁹) In nobiliū olim funeribus tuba, in pauperum & plebeiorū tibia canebant. M. tamen Æmilius Lepidus princeps Senatus, vt sine lintheis, sine purpura & tibicine funus sibi fieret, filijs præcepit. Decem autem in funere plures non erant. Ouidius lib. 6. Fastorum,

Adde quòd ædilis pompa qui funeris irent
Artifices solos iusserat esse decem.

Genas ne radunto) Id est, ne lanianto, ne laceranto. Solon, inquit Plutarchus, ἀμυχὰς κοπτομένων ἀφεῖλεν, i. lacerationes plāgentium sustulit. Plinius. lib. 11. Infra oculos malæ homini tantum, quas prisci genas vocabant, X I I. tab. interdicto radi à fœminis eas vetante. Olim autem ante rogum humanus sanguis effundebatur, vel captiuorum, vt apud Homerum, in rogo Patrocli: vel gladiatorū, vnde Bustuarij gladiatores à Romanis vocati. quorum si copia deesset, fœminę genas lániantes, cruorem effundebant. quod lex vetat, quę ait, Mulier faciem ne carpito. Nam sic à quibusdam verba legis concipiuntur. Néue lessum) Cic. 2. Tuscul. Et hic nimirum est fletus, quem X I I. tabulę in funeribus adhiberi vetuerunt. Lessus autem eiulationem significat, vóxque est fictitia, per onomatopeiam. Plautus, Thetis quoq; etiam lamentando lessum fecit filio. Lessum autem habere, ea dicitur forma, qua ferias habere, habere comitia, vt cū hera familię lamētationē toti imperat. Sex. Æli) X I I tabul. interpres, qui Actiones composuit, & librum populo dedit, qui appellatur ius Ælianum. scripsit & librum Tripertita inscriptum, in quo iuris incunabula docet. Eum Ennius Catū vocat. Acilius) Citatur à Festo vt iuris interpres. In altero manu scripto legitur, Attilius. P. Attilium Pōpon. iuris interpretem nominat. Lælius) Scribendū L. Ælius, cognomēto Stylo & Præconinus, grammaticus optimus, cuius meminit Festus, Trāquillus, Varro. E natura) Id est, secundum naturam.

Cætera itē funebria, quibus luctus augetur, duodecim sustulerunt. Homini, inquit, mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat. Excipit bellicam peregrinámque mortem. Hæc præterea sunt in legibus, de vnctura, quæ seruilis vnctura tollitur, omnísque circumpotatio. quæ & recte tolluntur, neque tollerentur, nisi fuissent. ne sumptuosa respersio, ne longę coronæ, nec accerræ prætereātur.

Illa iam ſignificatio eſt, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quòd coronam virtute partam, & ei qui peperiſſet, & eius parenti, ſine fraude eſſe lex impoſitam iubet. Credóq;, quod erat factitatũ, vt vni plura fierent, lectíq; plures inferrẽtur, id quoq; ne fieret, lege ſanctum eſt: qua in lege cum eſſet, Néue aurum addito, quàm humane excipit altera lex, vt Quoi auro dẽtes vincti eſsẽt, aſt im cũ illo ſepelire vreréve, ſe fraude eſto. Etſimul illud videto te, aliud habitũ eſſe, ſepelire & vrere. Duæ ſunt pręterea leges de ſepulchris: quarũ altera priuatorum ædificijs, altera ipſis ſepulchris cauet. Nã quod Rogum buſtúmve nouum vetat propiꝰ ſexaginta pedes adiici ædes alienas inuito domino, incẽdium veretur acerbum: quod autem forum, id eſt, veſtibulũ ſepulchri buſtúmve vſucapi vetat, tuetur ius ſepulchrorum. Hęc habemus in duodecim, ſane ſecũdum naturam, quæ norma legis eſt: reliqua ſunt in more, funus vt indicatur ſi quid ludorum, domúſq; funeris vtatur accenſo, atque lictoribus, honoratorum virorum laudes in concione memorẽtur, eáſque etiam cantus ad tibicinẽ proſequatur, cui nomen Nęniæ, quo vocabulo etiam Graccho cantus lugubres nominantur.

FVNEBRIA) Vetus liber, Funeribus à quibus. Homini mortuo) Lex præcipit, vt quo in loco quis vſtus fuerit, ibidem ſtatim ſepeliatur, quod Buſtum appellat Feſtus: vt cum alibi vritur, alibi ſepelitur, Vſtrinam. Id autem vetat ne duplicentur impenſæ, ſi vſto cadauere oſſa legantur, deinde alio in loco, & aliis exequiis ſepeliantur. Excipit tamen eos qui vel peregre, vel militię perierunt, ac vſti ſunt: quorum reliquias maiorũ ſepulchris inferri pium eſt. De vnctura)

Tollit vncturam, qua cadauera à pollinctorum familia, ex quo seruilem eam appellat, vngebantur. Circumpotatio) Conuiuium funebre interpretantur, quod Græci περίδειπνον & τάφον vocant, & Latini, vt quidam censent, silicernium. In eo, vt opinor, inuitatio quædā in orbem fiebat obba. Tertulianus, Quo differt ab epulo Iouis silicernium? à Simpulo obba? ab aruspice pollinctor? Ne sumptuosa respersio) Vnguentis pyram aspergebant aliisque liquoribus, vt vino: corpus etiam vngebant. vinum olim quoque respersum dicebatur, quo sepulchrum respergebatur. Lex etiam X I I tabular. inquit Plinius, erat, Vino rogum ne respergito. Festus quoq; ait, X I I tab. cautum fuisse, ne murrhata potio mortuo inijceretur. Longæ coronæ) Quæ sepulchris imponebantur, vt docet Plinius, & in funere ferebantur. Longas lemniscatas & tænias habentes interpretantur. Ego putē longas deorum quorundā ꝓprias fuisse, ideo prohiberi in funere. Aristides, ἐδόκουν στέφανον πέμπειν τῷ θεῷ τῶν μακρῶν, οἷοί εἰσιν ὡς ἴδια τῷ Ἀσκληπιῷ κομίζειν. Videbar coroná mittere deo longam, quales Æsculapio offerut. Acerræ) Acerrę, auctore Pompeio, aræ erāt ante mortuū poni solitę, in quibus odores incendebant: quáquam alii arculā thurariā interpretantur. Illa iam signifi.) Lex quę ciuicam coronā aut naualem imponi permittit, ei qui eam sit virtute meritus, significat satis ornamenta virtutis non ad viuos tantum, sed etiā ad mortuos pertinere. Hanc tamen legem de Coronis ludicro circensium quæsitis Plinius interpretatur, cuius hæc verba sunt, Semper tamen auctoritas vel ludiero quæsitarum fuit. Namque ad certamina in circum per ludos & ipsi descendebant, & seruos suos quoq; mittebant. Inde illa X I I tabul. lex: qui coronam parit, ipse pecuniáue eius, virtutis ergo arguitur: quam serui equíve meruissent, pecunia partam lege diei nemo dubitauit. Quis ergo honos? vt ipsi mortuo, parentibúsq; eius, dum intus posit⁹ esset, forísve ferretur, sine fraude esset imposita. Vt vni plura) Funera plura vni fierent. Lectíque plures) Interdum plures in funere lecti sternebantur, vt maior esset pōpa. Seruius lib. 5. Æneid. ait, quondam populum honoris causa in funere gestasse faces, ac postea funebres lectos. hinc adeo in funere Syllæ sexies mille, in funere Marcelli, quadringētos prælatos in pompa lectos legimus. Quoi auro) Quidam sibi dentes eburneos inserebant, & auro vinciebant. Martialis,

Sic dentata sibi videtur Ægle
Emptis ossibus indicóque cornu.

Ast im) Im, antiquo more eum dicit. Nam planè ineptum est quod quidam hic asticum locum Athenis fuisse comminiscuntur. Se fraude) Antiquo more, pro sine fraude. Se, Pōpeius inquit, ꝓ sine inueniuntur posuisse antiqui. Priuatorum ædific.) Propius quæ rogum aut bustum adijci ꝓpter ignis periculum non licebat. Bustúmve)

Id eſt ſepulchrum. Infra, Si quis buſtum. nam id puto appellari tymbon. Veretur acerbum) Graue & calamitoſum. Quod autē fo.) Eorum, vetus liber. Forum tamē legendum eſt ex Feſto Pompeio. Forum enim, inquit, antiqui appellabant, quod nunc veſtibulum dici ſolet. Lex igitur vetat, ne vel ſepulchrum, vel ſepulchri forum, id eſt veſtibulum, vſucapiatur. Funus vt) Indictiuum funus eſt, quod per præconem indicitur. Erant ſiquidem ſimpludearia funera, quibus neutrum genus intereſſet ludorum: & indictiua, quibus adhibebantur non ſolum ludi, ſed etiam deſultores, quæ maxima erant. Si quid ludorum) Si ludi ſint, vt ad eos populus conueniat. Domúſque funeris) Dominúſque funeris Manutius legit, cui aſſentior. Cic. in Vatinium ſic dominum epuli dixit: Cum tot hominum milia accumberent, cum ipſe epuli dominus Q. Arrius albatus eſſet. Accenſo) Miniſtri ſunt magiſtratuum accenſi, qui populum vocabant. Varro, Qui exercitum imperaturus erit accenſo dicit hoc, Calphurni voca inlicium omnes Quirites huc ad me. accenſus dicit ſic, omnes Quirites inliciū viſite huc ad iudices. Lictoribus) Ad prehendēdum, tenendum, abducendum, plectendum lictoribus vtebantur magiſtrat⁹ qui lictores habebant. conceditur domino funeris lictor, vt in multitudine coercere poſsit inſolentiores & ferociores. Nam qui ludos faciebant propemodum in magiſtratu quodam conſtituti videbātur: hiſque ius prætextæ ferendæ erat, vt magiſtratibus. Cicero in Piſonem, Sex. Clodium qui nunquam antea prætextatus fuiſſet, ludos facere & prætextatum volitare paſſus es. Honoratorum viror.) Laudationes funebres ſignificat, quibus clari & honorati pro roſtris ornabantur in funere: qui etiam honos fœminis iam tribuebatur Ciceronis ætate. Næniæ) Nænia, carmen eſt quod in funere laudādi gratia cantabatur ab hominibus ad tibiam. Horatius, Ceæ retractes munera Næniæ. Eſt & Nænia apud Arnobium, inteſtini porrectio, per quam proluuies editur ſuccis perexſiccata vitalib⁹. Ortum vocabulum eſt, vt ait Feſtus, à dictione νεάτη, id eſt extremū, vel quod νήτη ſit chordarum vltima. Græci cantus lug.) Lugubres cantus à Græcis, ἰάλεμοι vocantur, non Næniæ, quod ſciā, quæ dictio mere Latina eſt. Veteres libri habent Grachos cantus lugubres nominantur. legēdum puto, à Graccho, vt C. Gracchū hoc vſum eſſe verbo ſignificet.

Q. Gaudeo noſtra iura ad naturam accommodari, maiorúmque ſapientia admodum delector. M. Sed credo, Quinte, vt cęteri ſumptus, ſic etiam ſepulchrorum modū recte requiri. quos enim ad ſumptus progreſſa iam iſta res ſit, in C. Figuli ſepulchro

chro vidiſſe. Q. Credo minimam olim iſtius rei fu iſſe cupiditatem, alioqui multa extarẽt ampla ma iorum. M. Noſtræ quidem legis interpretes, quo capite iubentur ſumptus & luctum remouere à Deorum manium iure, intelligunt in primis ſepulchrorum magnificentiam eſſe minuẽdam. Nec hæc à ſapientiſsimis legum ſcriptoribus neglecta ſunt. nam & Athenis iam illo more à Cecrope, vt aiunt, permanſit hoc ius terra humãdi. quam cum proximi fecerant, obductáque terra erat, frugibus obſerebatur: vt ſin⁹ & gremium quaſi matris mortuo tribueretur: ſolum autem frugibus expiatum vt viuis redderetur. Sequebantur epulæ, quas inirent propinqui coronati: apud quas de mortui laude, cum quid veri erat prædicatum: nam mentiri nefas habebatur: ad iuſta coniecta erãt. Poſteaquã vt ſcribit Phalereus, ſũptuoſa fieri funera & lamẽtabilia cœpiſſent, Solonis lege ſublata ſunt. quam legem eiſdem propè verbis noſtri Decemuiri in decimam tabulam coniecerunt. Nam de tribus riciniis & pleraque illa, Solonis ſunt: de lamẽtis verò expreſſa verbis ſunt: Mulieres genas ne radunto, néve leſſum funeris ergo habento.

SED credo) Veterum librorum ſcriptura valde inquinata eſt: ea eſt, Sed recedo, quęro: forte legendũ ex veſtigijs, Sed reliqua cedo, vel, Redde cętera. quęro enim: & mox. M. Recte requiris. Receptata mẽ ſcriptura idoneũ ſenſum habet. C. Figuli) Cuius ſepulchrũ magnificentiſsimũ & ampliſsimũ erat. Legũ ſcriptoribus) Vt à Demetrio Phalereo & à Platone. Solon enim de eo nihil cauerat. Iam illo more) Quo tum regebatur ciuitas nondum ſcriptis legibus. A Cecrope) Cecrops natione Ægyptius Athenas venit, illícque regnauit, biformem fuiſſe in fabulas relatum eſt. Is vt Arnobius ex Anti-

ocho refert, Athenis in Mineruio ſepultus fuit: ac mos humandi ab illo ad Draconem & Solonem qui leges Athenienſibus ſcripſerunt permanſit. Thucydidis tamen ætate cadauera cremabant Athenienſes: ſic enim lib. 2. ſcribit, ἐπὶ πυρὰς γὰρ ἀλλοτρίας, φθάσαντες τοὺς νήσαντας, οἱ μὲν ἐπιθέντες τὸν ἑαυτῶν νεκρὸν ὑφῆπτον. Hoc ius terra) Iſta ratio ſepulturę. ſic emendaui ex libris veterib⁹, cum pro hoc ius, in excuſis eſſet, corp⁹.

Quam cum proximi) Abeſt neſcio quid, rem videlicet aut ſepulturã, niſi quod legas. Obducta) Terra cadauer erat opertum. Obſerebatur) Frugum ſatu expiatum ſolum prophanũ reddebatur, ne qua religio ineſſet. Cum quid) Puto legendum, eum quid veri erat prędicatum. Nam mentiri nefas habebatur. Ad iuſta coniectum erat, id eſt ad iuſta conijciebatur & addebatur. In decimam tabul.) Libri veteres in vndecimam tabulam: duodecim enim erant. Expreſſa verbis) Expreſſa ad verbum iſta, Mulieres genas &c.

De ſepulchris autem nihil eſt apud Solonem amplius, quàm ne quis ea deleat, néve alienũ inferat, pœnáque eſt, ſi quis buſtum (nam id puto appellari τύμβον) aut monimẽtum, inquit, aut columnam violarit, deiecerit, fregerit. Sed poſt aliquanto, ꝓpter has amplitudines ſepulchrorum, quas in Ceramico videmus, lege ſanctũ eſt, ne quis ſepulchrũ faceret operoſius, quàm quod decem homines effecerint triduo: neq; id opere tectorio exornari, nec Hermas hos quos vocant, licebat imponi: nec de mortui laude, niſi ĩ publicis ſepulturis: nec ab alio, ſi qui publice ad eam rem conſtitutus eſſet, dici licebat. Sublata etiam erat celebritas virorũ, ac mulierum, quo lamentatio minueretur. Habet enim luctum concurſus hominum: quocirca Pittacus omnino accedere quenquam vetat in funus aliorum. Sed ait rurſus idem Demetri⁹, increbruiſſe eam funerũ ſepulchrorúmq; magnificentiã, quæ nũc fere Romę eſt, quam conſuetudinem lege minuit ipſe.

Fuit enim hic vir, vt ſcitis, non ſolum eruditiſsim⁹, ſed etiã ciuis, è Repub. maxime, tuendæque ciuitatis peritiſsimus. Iſte igitur ſumptũ minuit non ſolum pœna, ſed etiam tempore. ante lucẽ enim iuſſit efferri. Sepulchris autem nouis finiuit modum. nam ſuper terræ tumulum noluit quid ſtatui, niſi columellam tribus cubitis ne altiorem, aut menſam, aut labellum: & huic procurationi certũ magiſtratum præfecerat.

DE ſepulchris) Apud Iuriſconſultos ſepulchri violatio infamiã irrogat. Si quis autem corpora extraxerit, aut oſſa eruerit, ſummo ſupplicio afficitur. Nihil eſt apud) Nam de ſepulchrorum modo nihil cauit. Alienum inferat) Cadauer. Buſtum) Vbi corpus vſtũ & ſepultum eſt. Vt autem buſtum ab vrendo, item τύμβος à τύφεσθαι quod eſt vri, deducitur: quanquam vtrunq; etiam ꝓ ſepulchro ſimpliciter dicitur. Sic à Catullo buſtum vſurpatur, Cum teres excelſo coaceruatũ aggere buſtum. Monimẽtum) Quicquid mortui cauſa factum eſt, etſi ibi ſepultus nõ eſt. Ceramico) Ceramici duo erãt Athenis: vnus in vrbe, alter extra vrbem, vbi bello interfectos publice ſepeliebant, & orationes funebres dicebant. Erant autẽ illic hinc inde columellę ſuper eos qui publice ſepulti fuerant excitatæ cũ inſcriptionibus, quę vbi quiſq; periiſſet, indicabãt. Opus tectorium) inductio quędã ad poliendũ, vt & albarium opus. Hermashos quos vocant) Athenienſes. Hermæ autem ſunt Mercurij ſtatuæ truncæ. Sic quoq; dicuntur, vt quidã cenſent, lapides quadrati qui ſepulchris imponebãtur. Publicis ſepult) Qui bello occubuerant Athenis publice in Ceramico funerabantur, laudabantúrq; ab eo cui negociũ hoc mãdatum eſſet, vt Pericli apud Thucydidẽ, & poſtea Demoſtheni, cuius etiam ἐπιτάφιος λόγος adhuc extat. Pittacus) Qui in ſeptẽ ſapientibus eſt numeratus. Iuſsit efferri) Minor vt eſſet celebritas & pompa in tenebris. efferebantur autem extra vrbem cadauera, cum in vrbe ſepelire non liceret. Nouis) Quę poſtea fierent: nam in poſterum lex ſancitur. Columellam) Columellæ in ſepulchris excitabantur. στήλας Græci & στηλίδας vocant. Menſæ, lapides quadrati in menſæ formam. Sic Plutarchus ait, in Iſocratis ſepulchro τραπέζας φασὶ ἔχουσαν ποιητὰς καὶ τοὺς διδασκάλους αὐτοῦ. Labellũ dicit, quod Gręci πύελον vocant, lapidem in parui labri formam concauum.

Hæc igitur Athenienſes tui. ſed videamus Pla-

tonem, qui iusta funerum reiicit ad interpretes religionum: quem nos morem tenemus. De sepulchris autẽ dicit hæc: Vetat ex agro culto, eóve qui coli posit, vllam partem sumi sepulchro: sed quæ natura agri tantummodo efficere posit, vt mortuorum corpora sine detrimento viuorũ recipiat, ea potisimũ vt compleatur. quæ autem terra fruges ferre, & vt mater cibos suppeditare posit, eam ne quis nobis minuat, néve viuus, néve mortuus. Extrui autẽ vetat sepulchrũ altius, quã quod quinque diebus homines V. absoluerint: nec è lapide excitari plus, nec imponi, quàm quòd capiat laudem mortui incisam ne plus quatuor herois versibus, quos longos appellat Ennius. Habemus igitur huius quoq; auctoritatem summi viri de sepulchris: à quo iterum funerum sumpt⁹ præfinitur ex censibus, à minis quinq; vsq; ad minam. Deinceps dicit eadem illa de immortalitate animorum, & reliqua post mortem trãquillitate bonorum, pœnis impiorum. Habetis igitur explicatum omnem, vt arbitror, religionis locum. Q. Nos uero, frater, & copiose quidẽ, sed perge cætera. M. Pergam equidem: & quoniam libitum est vobis me ad hæc impellere, hodierno sermone conficiã, spero, hoc præsertim die. video enim Platonem idem fecisse, omnémq; orationem eius de legibus, peroratam esse vno æstiuo die. Sic igitur faciam, & dicam de magistratibus. Id enim est profecto quod constituta

religione. Rempu. contineat maxime. A. Tu verò dic, & iſtam rationem quam cœpiſti, tene.

VIDEAMVS Platonem) Interpretes eos ἐξηγητὰς Plato vocat. Locus autem quem citat, eſt in xij. legum, vnde quæ ſequuntur ſumpſit omnia. Quem nos morem) Nam & apud nos Pontifices religionis interpretes, iſta decernunt. Quam quod quinque) Ex Platone legendum eſt, Quam quod quinque homines quinque diebus. Excitari) Excitantur columellæ, imponuntur menſæ: etſi apud Platonem diſcrimen, iſtud non eſt, qui tantum λίθινα ἐπιθήματα dicit. A quinq; minis) Hominib⁹ primę claſsis impēdi ſepeliendis quinqę minę poſſũt: ſecũdę claſsis, tres: tertiæ claſsis, duæ: quartæ, vna. Eadē illa) quę etiã ĩ Phędone & aliis locis diſſerit multis. Perge cætera) Explicare ſcilicet. Hoc præſertim) Solſtitiali, qui longiſsimus eſt.

IN M. T. CICERONIS LIBRVM TERTIVM DE LEGIBVS

ARGVMENTVM.

CONSTITVTO religionum iure, deinceps ciuitatis gubernatores rectoréſq; deſcribit. Nam quum nihil reip. ἀναρχία ſit exitialius, quę florentiſsimas nationes, imperiáque potentiſsima plerunq; ſubuertit: ſecundum deos nihil prius ducere legiſlator debet, quàm vt rectè ac ordine magiſtratuum deſcriptionem componat. Primũ ergo in legis exordio magiſtratum definit, eíq; ciues vt pareant hortatur. Deinde, leges de magiſtratuum ſingulorum, imperio, munere, officio ſancit. Subiungit, vt libro ſecundo, earum interpretationem & ęquitatem: quod legiſlatorem Plato facere iubet. Poſtremo pręparationē addit ad libros ſequentes, qui deſiderantur.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS LIB. III.

Et in eundem commentarius, Adriano Turnebo auctore.

MARCVS

SEQVAR igitur, vt institui, diuinum illum virum, quem quadam admiratione commotus, sępius fortasse laudo quàm necesse est. ATTICVS. Platonem videlicet dicis. M. Istum ipsum, Attice. A. Tu verò eũ nec nimis valde vnquam, nec nimis sæpe laudaueris. Nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem nisi suum laudari volunt, concedunt, vt eum arbitratu meo diligam. M. Bene hercle faciunt. quid enim est elegantia tua dignius? cuius & vita & oratio consecuta mihi videtur difficilimam illam societatem grauitatis cũ humanitate. A. Sane gaudeo quod te interpellaui, quãdoquidem tam præclarum mihi dedisti iudicij tui testimonium. Sed perge vt cœperas. M. Laudemus igitur prius legem ipsam veris & ꝓpriis generis sui laudibus. A. Sane quidem, sicut de religionũ lege fecisti. M. Videtis igitur, magistratꝰ hanc esse vim, vt præsit, præscribátq; recta & vtilia

& coniúcta cum legibus. Vt enim magiſtratibus leges, ita populo præſunt magiſtratus: veréq; dici poteſt, magiſtratum, legem eſſe loquentem: legem autem, mutum magiſtratum. Nihil porro tam aptum eſt ad ius, conditionémque naturę, quod cum dico, legem à me dici intelligi volo, quàm imperium: ſine quo nec domus vlla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum vniuerſum genus ſtare, nec rerum natura omnis, nec ipſe mundus poteſt. Nam & hic Deo paret, & huic obediunt maria, terræq́;, & hominum vita iuſsis ſupremæ legis obtemperat. Atque vt ad hæc citeriora veniam & notiora nobis, omnes antiquę gentes regibus quondã paruerunt. Quod genus imperij primum ad homines iuſtiſsimos & ſapientiſsimos deferebatur. Idque in Rep. noſtra maxime valuit, quoad ei regalis poteſtas præfuit. Deinde etiam deinceps poſteris prodebatur, quod & in iis etiam, qui nunc regnant, manet. Quibus autem regia poteſtas non placuit, non ii nemini, ſed non ſemper vni parêre voluerunt.

SEQVAR *igitur*) Inſtituto Platonis legi procemium prętexam, vt libro ſecundo feci. *Etiam noſtri illi*) Epicureos ſignificat, qui cæteros philoſophos prę vno Epicuro contemnebant: ſolúmq; eum germanæ philoſophiæ inuentorem prædicabant, atque illud frequẽtabant, E tenebris tantis tam clarum extollere lumẽ, Qui primus potuiſti, illuſtrans commoda vitæ, Te ſequimur Graiæ gentis decus. *Elegantia*) Quæ nulla in aliis Epicureis eſt. elegantia cultus eſt vitæ & ornatus hoc loco bonis artibus & humanioribus literis informatæ. *Cum humanitate*) Harum virtutum diſparium difficilis erat in eodem coniunctio & ſocietas. eandem etiam laudem Bruto tribuit. Quid enim tam diſtans quàm à ſeueritate comitas? quis tamen vnquam te aut ſanctior eſt habitus, aut dulcior? *Tui teſtimonium*) Cum me recte facere dixiſti, quod Platonem legerem. *Legem ipſ.*)

Quam de magistratibus rogaturi sumus. Vt præsit) Eodem fere modo Aristoteles lib.4.Politic. ἀρχὰς definit, ὅσαις ἀποδέδοται βουλεύσασθαί τε περὶ τινῶν, καὶ κρῖναι, καὶ ἐπιτάξαι, καὶ μάλιστα τοῦτο. τὸ γὰρ ἐπιτάττειν ἀρχικώτερόν ἐστι. Magistratus sunt quibus est permissa potestas de aliquibus rebus consulendi, iudicandi, iubendi, huiúsq; vel maxime. Nam iubere imperiosum magis est. Vt enim magistratib.) Hæc magistratus descriptio ex Platone ducta est. Is etenim ait, τοὺς δ' ἄρχοντας λεγομένους, νῦν ὑπηρέτας τοῖς νόμοις ἐκάλεσα, οὔτι καινοτομίας ὀνομάτων ἕνεκα· ἀλλ' ἡγοῦμαι παντὸς μᾶλλον εἶναι παρὰ τοῦτο, σωτηρίαν τε πόλει καὶ τοὐναντίον. ἐν ᾗ μὲν γὰρ ἂν ἀρχόμενος ᾖ καὶ ἄκυρος νόμος, φθορὰν ὁρῶ τῇ τοιαύτῃ ἑτοίμην οὖσαν. ἐν ᾗ δὲ ἂν δεσπότης τῶν ἀρχόντων, οἱ δ' ἄρχοντες δοῦλοι τοῦ νόμου, σωτηρίαν καὶ πάνθ' ὅσα θεοὶ πόλεσιν ἔδοσαν ἀγαθὰ γιγνόμενα καθορῶ, id est, Qui autem magistratus dicuntur, nūc legū ministros vocaui, non vt nominum innouator essem, sed quod omniū maxime in hoc ciuitatis salutem aut contra damnum verti putem. Nā in qua vrbe obnoxia & infirma lex est: labē illi propinquā ꝓuideo: in qua vero lex magistratuum domina, magistratus autem serui legis sunt, salutem illi, & quæcunq; vnquam ciuitatibus dij bona elargiti sunt, prospicio. Placet huc etiam Ciceronis de lege verba ex oratione pro Cluentio adscribere, Mens & animus, & consilium, & sententia ciuitatis posita in legibus est. Vt corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege, suis partibus & neruis, ac sanguine & mēbris vti non potest. Legum ministri, magistratus: legum interpretes, iudices. Legum deniq; idcirco omnes serui sumus, vt liberi esse posim⁹.

Conditionémque naturæ) Quod humanæ leges ex quadam pactione & conditione inter homines primum videntur natæ: idcirco naturæ legem, naturæ conditionem appellat. Est autem cōditio pactio & conuentio, id est, συνθήκη. Cicero in Topicis, Vt si quæratur à natura̅ne ius ꝑfectum sit, an ab aliqua quasi conditione hominum & pactione. Quam imperium) Omnia enim vnde imperium abest, pereunt. Hinc Sophocleum illud,

Ἀναρχίας γὰρ μεῖζον οὐκ ἔστιν κακόν,
Αὕτη πόλεις ὄλλυσιν, ἥδ' ἀναστάτους
Οἴκους τίθησιν, ἥδε σὺν μάχῃ δορὸς
Τροπὰς καταρρήγνυσι· τῶν δ' ὀρθουμένων
Σώζει τὰ πολλὰ σώμαθ' ἡ πειθαρχία.

Anarchia etenim haud pestilentius est malum:
Hæc perdit vrbes, atque profligat domos
Vastásque reddit, & in tumultu martio
Fugitiua vertit terga: sed parentium
Incolume seruat corpus obedientia.

Sine quo nec dom.) Nullos consistere cœtus, nulláque societas potest: gradatim à familia ad communē deorum & hominum ciuitatē mundum,

mundum aſcendit. Nam & hic deo) Deo præpotenti paret mund⁹, eiúſq; ſupremæ legi. Citeriora) Propinquiora & propius nos attingentia, id eſt, terris tanquam viciniora: quòd de cœleſti deſcriptione & deo egiſſet: ſic in libris de Repub. Quare ſi placet dedic orationem tuam de cœlo ad hæc citima. Quod genus imperij) Initio rerum Imperij ſumma penes reges, vt docet Trogus, fuit: aſſentitur & Ariſtot. lib. πολιτικῶν. I. αἱρουμένους autem, qui ſuffragio eligerentur, primos fuiſſe reges ſignificare Cic. videtur: aut quod multo verius, quales Heroicis erant temporibus, quos beneficia ad honoris faſtigium prouehebant. Eundem locum ſic libr. 2. Offic. Cicero tractat. Mihi quidẽ non apud Medos ſolum, vt ait Herodotus, ſed etiã apud maiores noſtros, iuſtitiæ fruendæ cauſa videntur olim bene morati reges conſtituti. Nam cum premeretur initio multitudo ab ijs qui maiores opes habebant, ad vnũ aliquem confugiebant virtute præſtantẽ, qui cum ꝓhiberet iniuria tenuiores, æquitate conſtituenda ſummos cũ infimis pari iure retinebat. Deinceps regna poſteris per manus à patribus tradita ſunt. Ad iuſtiſs.) Qui ius æquabile inter omnes cõſeruarent, & prudentia in rerum delectu valerent. Cic. lib. 2. Offic. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandũ deligi ſolitos, quorũ de iuſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adiũcto verò, vt ijdẽ etiã prudentes haberẽtur, nihil erat quod homines his auctoribus nõ poſſe conſequi ſe arbitrarẽtur. Non ij nem.) Habent enim verbi gratia magiſtratus annuos, vt Coss. qui regi nõ parent.

Nos autem quoniam leges damus liberis populis, quæque de optima Repub. ſentiremus, in ſex libris ante diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illum quem ꝓbamus ciuitatis ſtatum. Magiſtratibus igitur opus eſt, ſine quorũ prudentia ac diligentia eſſe ciuitas non poteſt, quorúmq; deſcriptione omnis Reipublicæ moderatio continetur. Neque ſolum iis præſcribendus eſt imperandi, ſed etiam ciuibus obtemperandi modus. Nam & qui bene imperat, paruerit aliquãdo neceſſe eſt: & qui modeſte paret, videtur, qui aliquando imperet, dignus eſſe. Itaque oportet & eum qui paret, ſperare ſe aliquo tempore imperaturum: & illũ

qui imperat, cogitare breui tempore sibi esse parẽdum. Nec vero solum vt obtemperent obediántq; magistratibus, sed etiã vt eos colãt diligántq; præscribim⁹: vt Charondas in suis facit legibus. noster vero Plato Titanum è genere statuit eos, qui vt illi cœlestibus, sic hi aduersentur magistratibus. Quæ cum ita sint, ad ipsas iam leges veniamus, si placet.

A. Mihi vero & istud, & ordo iste rerum placet.

LIBERIS pop.) Liberis scilicet populis, non regnis leges dat. Ciuitatis stat.) Qui temperatione ea constabat, vt in Senatu auctoritas esset, in populo maiestas. Descriptione) Temperatio & moderatio ciuitatis ex magistratibus est: ex ijs quoq; intelligitur quod genus sit Reip. Obtemperandi modus) Ne superbe imperent, cum priuati sint ꝓpediẽ futuri: & eis ciues modeste pareãt, cum parẽ honorẽ adepturi sint. Id quoq; initio statĩ sancit, cũ iusta imperia præcipit, quibus ciues modeste & sine recusatione pareant. Nam &) Sic & diuin. Plato, δεῖ δὴ πάντ' ἄνδρα διανοεῖσθαι περὶ ἁπάντων ἀνθρώπων, ὡς ὁ μὴ δουλεύσας οὐδ' ἂν δεσπότης γένοιτο ἄξιος ἐπαίνου, καὶ καλλωπίζεσθαι χρὴ τῷ καλῶς δουλεῦσαι μᾶλλον, ἢ τῷ καλῶς ἄρξαι· πρῶτον μὲν, τοῖς νόμοις ὡς ταύτην τοῖς θεοῖς οὖσαν δουλείαν· ἔπειτα τοῖς πρεσβυτέροις τε καὶ ἐντίμως βεβιωκόσι. Enimuero omnes de omnibus ita cogitare hominibus oportet: eum qui non seruierit, dignum laude dominum nunquam fore, ac magis cuipiam gloriandũ quod bene seruierit, quàm quod bene imperarit, primũ legibus, quasi idem hoc sit, quod deo seruire: deinde senioribus, & his qui honeste vitam egerint. Aristot. Politic. 3 ἀλλὰ μὴν ἐπαινεῖταί γε τὸ δύνασθαι ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι, καὶ πολίτου δοκίμου ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ δύνασθαι καὶ ἄρχειν, καὶ ἄρχεσθαι καλῶς. Veruntamen illud vtique laudatur, posse & imperare & parere. ac ciuis est virtus spectati, posse honeste imperare & parere. Iason ergo qui apud Tragicos sese sine imperio viuere posse negat, ablegandus est. Vt Charondas) Charondæ de colendis magistratibus verba hodiéque apud Stobæum extant: ea adscribam. χρὴ δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἄρχοντας εὔνοιαν διαφυλάττειν, καθάπερ πατράσι, [illegible] καὶ σεβομένους. id est, Erga magistratus perinde ac erga parentes beneuolentiam seruare oportet obtemperando & colendo.

M. Iusta imperia sunto, iísque ciues modeste, ac sine recusatione parento. Magistratus nec obedientem & noxium ciuem multa, vinculis, verberi-

búſve coerceto: ni par, maiórve poteſtas, populúſ ve prohibeſsit, ad quos prouocatio eſto. Cum magiſtratus iudicaſsit irrogaſsítve, per populum multæ pœnæ certatio eſto. Militiæ ab eo qui imperabit, prouocatio ne eſto. Quódq; is qui bellum geret imperaſsit, ius ratúmque eſto. Minores magiſtratus partiti iuris plures in plera ſunto. Militiæ quibus iuſsi erunt imperanto. Eorúmque tribuni ſunto. Domi pecuniam publicam cuſtodiunto.

Vincula ſontium ſeruanto. Capitalia vindicãto. AEs, argentum, aurúmve publicè ſignanto. Lites contractas iudicanto. Quodcunque Senatus creuerit, agunto. Suntóque AEdiles curatores vrbis, annonæ, ludorúmque ſolennium. ollíſque ad honoris amplioris gradum is primus aſcenſus eſto.

IVSTA imperia) Hęc capita magiſtratibus imperandi, & ciuib9 obtemperandi modum præſcribunt. Iuſta ſunt imperia magiſtratuũ quæ coniuncta ſunt cum legibus: contrarium eſt illud Saluſtij, Sunt qui ita dicunt imperia eius iniuſta, ſuperba, crudelia barbaros nequiuiſſe pati. Magiſtratus nec) Magiſtratus aut vocationem habent, vt Coss. cęteríque qui imperium habent: aut prehenſionem, vt trib. pl. & qui viatorem habent: aut nec vocationem nec prehenſionem, vt quæſtor ac cęteri, quibus nec eſt lictor nec viator. Quod ait, Verberibúſve coerceto, id abrogatum lege Porcia fuit, qua exilium dãnatis permittebatur, ac verberaſſe aut necaſſe ciuem, impium cenſebatur. Saluſt. Sed per deos immortales, cur non in ſententiam addidiſti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur? an quia lex Porcia vetat, aut aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, ſed exilium permitti iubent? Multa) Pecunia. Ni par maiór.) Collega aut maior poteſtas ꝓhibere & intercedere poteſt, & ad populum prouocatio lege Valeria obtinuit, ne quod eſſet imperiũ ſine prouocatione. Prohibeſsit) Id eſt, prohibuerit, antique. ac mox, iudicaſsit pro iudicauerit, & irrogaſsit pro irrogauerit. Iudicaſsit) Cõdemnauerit, vt apud Liuiũ, perduellionẽ tibi iudico. Multę pœnę) Integro ſermone dixit, priſce: quod imminuto dicitur multę cer

tatio, cũ à multa nomen habeat pecunia, quã magiſtratus, vt inquit Varro, dicit vt exigatur. Certatio) Cum magiſtratus vt tribunus pl. mulctam dixiſſet, illa poſtea apud populum diſceptabatur, & eius ſuffragijs vel firmabatur vel abrogabatur, idq; multæ certatio dicebatur. Liuius, Confeſtim Caruilij trib. pl. omiſſa multæ certatione, rei capitalis diem Poſthumio dixerunt. Militiæ ab eo) Exercitui præerat interdum Conſul, aut Dictator, aut Prætor, aut Proconſul, quibus tum citra prouocationem concedebatur imperium. Minores magiſtratus) Minores magiſtratus ſunt, qui minoribus auſpicijs creabantur: cuiuſmodi erant quæſtores, tribuni militum & ęrarij. plera dixit antiquè. Pacuuius, Plera pars peſſundatur. Partiti iuris) Nam iis qui cum imperio ſunt, & exercitui præſunt, vniuerſum ius non partitum tribuitur. Eorúmque tribuni ſunto) Id eſt, ex minoribus magiſtratus. Et tribuni ſunt militares, qui vel in exercitu creabantur, ac Rufuli dicebãtur: vel Romæ, & Comitiati appellabantur: & tribuni ærarij, qui in Porcia Baſilica non è tribunali, aut curuli ſella, ſed è ſubſellijs, quia minores erant magiſtratus, ius dicebant. Domi pecuniam pub) Minores magiſtratus multis præficiuntur muneribus: quidam cuſtodiæ pecuniæ attributæ, qui tribuni ærarij dicebantur. Varr. Ab eo quoq; quibus erat attributa pecunia vt militi dirent, tribuni ærarij dicti. Capitalia vindican.) Triumuiros capitales ſignificat, qui & vincula ſeruabant, & in ſontes animaduertebant: de quibus ſic Saluſtius ſcribit, In eum locum poſtquam demiſſus eſt Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Et Plautus, Quid faciam, nũc ſi treuiri me in carcerem compegerint? Æs, argentum, aur.) Hi triumuiri erant, qui argento, auro, æri flando, feriundo præerant, de quibus ſic Cicero ad Trebatium, Treuiros vites cenſeo: audio capitales eſſe. mallẽ auro, ære, argento eſſent. Lites contractas) Nam tribuni ærarij de cauſis quibuſdã cognoſcebant. Quodcunq;) Quicquid eis aliud Senatus iniunxerit agunto. Libri duo ſcripti habent, Quod quodcunq;. Curatores) Ædiles opera publica curabant, & annonæ pręerant. Ludorúmque) Cicero in Verrem, Nunc ſum deſignatus ædilis: habeo rationem quid à populo Romano acceperim: mihi ludos ſanctiſsimos maxima cum ceremonia Cereri, Libero Liberęq; faciendos: mihi Floram matrem populi Romani plebíque Romanę ludorum celebritate placandam: mihi ludos antiquiſsimos, qui primi Romani ſunt nominati, maxima cum dignitate ac religione, Ioui, Iunoni, Mineruæque eſſe faciundos: mihi ſacrarum ædium procurationem, mihi totam vrbem tuendam eſſe commiſſam.

Censores populi æuitates, soboles, familias, pecuniásq; censento. Vrbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuento populíque parteis in trib⁹ distribuūto, exin pecunias, æuitates, ordines partiunto. Equitum, peditúmque ꝓlem describunto. Cœlibes esse prohibento. Mores populi regunto. Probrum in Senatu ne relinquunto. Bini sunto. Magistratum quinquennium habento. Reliqui magistrat⁹ annui sunto. Eáq; potestas semper esto. Iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicaríve iubeat, Prætor esto. Is iuris ciuilis custos esto. Huic potestate pari quotcunque Senatus creuerit, populúsve iussit, tot sunto. Regio imperio duo sunto: iíq; præeundo, iudicando, consulendo, prętores, iudices, consules appellantor. Militiæ summum ius habento, nemini parento. Ollis salus populi suprema lex esto. Eundē magistratū, ni interfuerint X. anni, ne quis capito. AEuitatē annali lege seruanto. Ast quando duellum grauius, discordiæ ciuium escuntones, ne amplius sex menses, si Senatus creuerit: idem iuris quod duo Consules teneto. Isque aue sinistra dictus, populi magister esto. Equitem cumque qui regat, habeto, pari iure cum eo, quicunq; erit iuris disceptator. Ast quando consulis est magistratúsve populi, nec reliqui magistratus ne sunto. Auspicia patrum sunto: ollíque ex se produnto, qui comitiatu creare consules rite posit.

CENSORES populi æuitates) Æuitates, id est, ętates iuniorū

& seniorum prisco vocabulo. Nam censores ætatem quæ militaris esset, quæ magistratibus gerendis apta foret, vel suffragijs ferendis, vel publicis muneribus & ciuilibus obeundis censebant: certi enim his rebus anni præfiniebantur. Soboles) Prolem etiam annotabāt cuiusque & seruos censúmque vt describerentur munia & tributa & pro facultatibus æquabiliter tolerarētur. Templa) Nam cēsores sarta tecta exigebant. Vectigalia) Censores vectigalia locare solebant. Populi partes) Pop.Ro. in quatuor vrbanas tribus, & 31. rusticas descriptus erat. Exin pecunias) Non solum in tribus populum describant, verumetiam in classes ex censu: classésq; rursus in centurias iuniorum & seniorum ex ætate: quod à Seruio Tullio primum institutum est: & in ordines, senatorium, equestrem, ordinem publicanorum, libertinorum, reliquos. Peditúmque) Prolem eorū quos locauerūt in classib⁹, quæ in equites peditésque diuidebātur. Cœlibes esse) Plato à tricesimo anno ad tricesimum quintum vxorē ducendā ait: quod si quis neglexisset, eum pecunia mulctandum & ignominia notandum censet. Lycurgus quoque probro notat eum qui vxorem ducere nolit. Quin apud Romanos pœna in cœlibatum constituta erat. Nam vxorium pependisse dicebatur, qui, quod vxorem non habuisset, æs populo dederat. Sed & Augustus legem de maritandis ordinibus tulit. Probrum in Sen.) Famosos senatores & probrosos è Senatu eijciebant. Eáque potestas) Nam sæpe censoria potestas Romæ intermissa est, quod ne fiat nunc lege cauet. Iuris ciu.cust.) Prætor vrbanus ius dicebat, edicta proponebat, quibus si quid in iure non satis cautum esset, supplebat, quędam mutabat, abrogabat, nouabat, emēdabat, explicabat: sæpe etiā recuperatores dabat, & iudices. Iuris autem disceptator, est iudex, Mox pro, Qui priuata iudicet, in libris scriptis est, qui priuato iudicet. Quotcunque Senatus) Id ait, quia prætorum numerus certus non erat. Iique præeundo) Cōsules vocatos fuisse prætores Festus ita indicat: Prætoria porta in castris appellatur, qua exercitus in prælium educitur: quia initio prætores erant qui nunc consules, & ij bella administrabant, quorum tabernaculum quoque dicebatur prætoriū. Sic Salustius quoq; antiquitatis studiosissimus in homine prætorio cōsulare imperium dixit. Ita ille patritius ex gente clarissima Corneliorum qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factísque suis exitum vitę inuenit. Iudices autem eos & prętores esse dictos probat item Liu. lib. 3. ab vrb. cond. Iudicem enim Cos. appellari: quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem iudicem, sed prætorem appellari mos erat. Varro, Omnes Quirites inlicium visite huc ad iudices. Sal⁹ populi sup.) Aut quod in summis Reip. periculis negotium consuli mandabatur, vt videret

ne quid Respub. detrimẽti caperet, quo versiculo supremum imminere discrimen significabatur. Salustius, Itaque quod plerunque in atroci negocio solet, Senatus decreuit, darent operam consules ne quid Respub. detrimenti caperet. Ea potestas per Senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellũ gerere, coercere omnib⁹ modis socios atque ciues: domi militięq; summum imperium atque iudicium summum habere. Aliter sine populi iussu nulli earum rerum consuli ius est: aut quod nihil antiquius quam salutem ciuitatis habere debet. Eum magistratum) Fabius Maximus legem tulerat, ne intra decem annos eandem potestatem quis gereret. Sic secundum consulatũ ante tempus C. Marium Plutarchus adeptum esse scribit. Ciuitatem annali lege) Annalis lex ætatem qua magistratus peti possent pręfiniebat. Eam Ouid. in Fastis significat, cum ait, Iura dabat populo senior finitáque certis Legibus est ætas vnde petatur honos. Ciuiũ estunto) Veteres libri, Ciuium escuntones ne, puto legendũ esse, Et seditiones, vel potius & conciones. Aue sinistra) Sinistræ aues prosperæ sunt & auspicatæ. nam sinistrum quasi sinistimum dicitur, nimirum auspiciũ quod sinat: sinunt autem aues hæ quæ ab ortu, quę pars mundi sinistra, in auspiciis est, volant. Varro, Quod quæ sinistra sunt bona auspicia existimantur: à quo dicitur comitia aliúdue quid sit aui sinistra quę nũc est. Cic. Quanquã non ignoro quæ bona sint, sinistra nos dicere. Populi magister esto) Magister equitum, inquit Varro, dicitur, quod summa potestas eius in equites & accensos, vt est summa in populum dictatoris: à quo is quoque magister populi est appellatus. Seneca, Præterea notat eũ quẽ nos dictatorẽ dicimus, & in historijs ita nominari legimus, apud antiquos magistrum populi vocatum. Hodiéque id extat in auguralib⁹ libris, & testimonium est, quod qui ab illo nominatur magister equitum est. Equitem cúmq;) Parem sancit magistri equitum potestatem imperio prætorio. Cúmque dixit vetuste vt Horatius, Mihi cumque salue rite vocanti. Sic apud Plautum quoq; vsurpatum reperias. Hic omittendum non videtur, in veteribus libris æquitatem cúmque legi non equitem. Quam lectionem confirmare videtur quod sequitur, vbi comparatur iuris disceptatori. Ast quando consulis) Significari puto, nec consulari vnquam imperio, nec dictatoris potestate tolli reliquos magistratus, contra quam Romæ fieri solebat, vbi dictatore creato, reliqui cessabant, præter trib. pleb. magistratus. auctor Plutarchus. Auspicia pat.) Auspicia quibus ad magistratus auspicato creandos opus erat, patritiorum, non plebis erant: eáq; duplicia, aut maiora, aut minora. Liui⁹ libro 6. Penes quos igitur sunt auspicia more maiorum? nempe penes patres. Nam plebeius quidẽ magistratus nullus auspicato creatur: nobis adeo ꝓpria

Quæ cum populo, quæ'que in patribus agetur, modica sunto. Senatori qui nec aderit, aut causa, aut culpa esto. Loco Senator, & modo orato: causas populi teneto.

IMPERIA) Imperia sunt eum quis præest exercitui: potestates, cum quis à populo negocio alicui præficitur, sic Festus. Et seruos) Seruorum enim suorum culpam præstare debet magistratus. Hic quidam legendum censent, Sc & suos. Rei suæ ergo) Liberas tollit legationes, de quib⁹ paulo post plurib⁹ differet. Plebes quos) Tribunorum collegium denario numero constabat: hi aut intercedebant, aut plebiscita rogabant: quibus initio patres non tenebātur. Postea tamen Q. Hortensi⁹ legem tulit, vt eo iure quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerētur. Sancti sunto) Sacrosancta & inuiolata tribunitia potestas erat. Liu. Ipsisquoque trib. vt sacrosancti viderentur, cuius rei prope iam memoria aboleuerat, relatis quibusdam ex magno interuallo ccrimoniis, renouarūt: & tum religione inuiolatos eos, tum legem etiam fecerunt sanciendo, vt qui tribu. pleb. ædilibus, iudicibus, decemuiris nocuisset, eius caput Ioui sacrū esset, familia ad ædem Cereris liberi liberæque venum irent. Néve plebem orb.) Marcus Duellius legē rogauit, vt qui plebem sine tribun. reliquissent, quisque magistratum sine ꝓuocatione creassent, tergo ac capite punirentur. Id sancitur ne nimia sit consulum potestas. Omnes magistatus) Romę sine auspicio magistratus non creabātur, præter plebeios & ꝓpprætores & ꝓconsules. Nā maiori coss. prætores, censores fiunt: minori, magistratus reliqui. Iudiciūq;) Comitia sint, in quibus à populo de ijs designandis iudicetur. sunt enim comitia populi iudicia. Quis Senatus) Hac lege tollitur cooptatio censoria, & senatoris dignitas, beneficium populi, nō censorum efficitur, cum ex his qui vel in honoribus sunt, vel honores gesserūt senatus constet. Ast ni potestas) Veteres libri, est porestas. legēdum puto, Cum potestas. Par maiórve) Intercedendi, ne senatusconsultum fieret, ius erat ijs solis qui eadem aut maiore potestatē erant q̃ qui senatusconsultum facere vellent, nec eo secius tamen perscribebatur auctoritas. Cælius ad Ciceronem, Si quis huic S. C. intercesserit, senatui placere auctoritatem perscribi, & de ea re ad senatum populúmque referri. & mox, Si quis huic S. C. intercessisset, senatui placere auctoritatem perscribi, & de ea re placere ad hunc ordinem referri. Id nunc in lege significatur, cum scribitur, Perscripta seruanto.

Creatio magist.] Hæc lex de suffragiis tabellaria est, tuetúrq; suffragiorū libertatem in mandandis magistratibus, iudicādo de reo,

legibus iubendis & vetandis. Cum suffragio conscisc.) Sic libri veteres. Estque consciscere hac in re verbum priscum. Liu. lib. 1. Puro pióque duello quærendas censeo: itáque consentio consciscóque. Ast quid erit quod) Coerari⁹ quid hic significet, vt plane fatear, ignoro: sed ex vestigiis veteris scripturæ legêdum existimo, Ast quid erit quod extra magistratus coeratore vsus sit, qui coeret populus creato, eíque ius coerandi dato. Coeratorem autem prisci curatorem, & coerare curare dicebant. Itaque in veteribus inscriptionibus reperitur, De suo coerauerunt, pro curauerunt. Sententia legis est, Si extra magistratus aliqua curatione opus sit, curatorē populus creato. Sic vt appellat Varro, Viocuri, id est curatores viarum, creabantur. Sic 1. ad Attic. epist. Thermus est curator vię Flaminię. Cum populo) Agere cum populo, inquit Gellius, est rogare quid populum, quod suffragiis suis vel vetet vel iubeat. Agere cum patribus est ad senatū referre. More maiorum Dictator Cos. Trib. pleb. Interrex & Pręfectus vrbis, duntaxat cum patribus agere poterant. Rogandorū) Rogare, rogatis suffragijs creare. Cicero de Diuin. Nonne & augurū & auspicum comprobat disciplinam? qui cum tabernaculum vitio cepisset imprudens, quod inauspicato pomœrium transgressus esset, comitia rogandis consulibus habuit. Mox, quos sibi plebes rogasit id est, creauerit. Idem ad plebem) De Senatus decretis sæpe ad plebem (nam populum conuocare nō poterant) trib. ferre solebāt, sed & alii quoq; magistrat⁹ ad populū. Celius de senatuscōsulto, Si quid de ea re ad populum plebémve opus esset, vt Seruius Sulpit. M. Marcellus coss. prætt. tribb. q; pleb. quibus eorum videretur, ad P. pleb. ve referrent, quod ii non tulissent, vti quicunque deinceps essent, ad P. pl. ve ferrent. Modica sunto) Non turbulenta, nō seditiosa, sed quiéta, modesta, sedata: léxque hæc de actore sancitur. Loco) Loco dicit rogatus, modo non infinitus: quo autem loco quis cal. Ian. rogatus sententiam fuerat, toto anno dicebat. Tranquillus, Ac post nouam affinitatem Pompeium primum rogare sentētiam cœpit, cū Crassum soleret: essétque consuetudo vt quem ordinem interrogandi sententias cos. cal. Ianuariis instituisset, eum toto anno conseruaret. Senatori qui nec) Nec pro non antiquo more. Sic furtum necmanifestum, & necopinato vsurpantur, & apud Plautum, Nec recte dicere. Cæterum ei qui in senatum nō venisset cum adesse deberet, mulcta dicebatur, & pignora capiebantur. Exempla sunt apud Ciceronem.

Vis in populo abesto. Par maiórve potestas plus valeto. Ast qui turbasit in agendo, fraus actoris esto. Intercessor rei malæ, salutaris ciuis esto.

Qui agent, auſpicia ſeruanto. Auguri parento. Promulgata, propoſita, in ærario cognita agunto. Nec plus quam de ſingulis rebus conſulunto. Rem populum docento: doceri à magiſtratibus priuatíſque patiuntor. Priuilegia ne irroganto. De capite ciuis niſi per maximum comitiatum, ollóſque quos cenſores in partibus populi locaſsint, ne ferunto. Donum ne capiunto, néue danto, néue petenda, néue gerenda, néue geſta poteſtate. Quod quis earum rerum migraſsit, noxiæ pœna par eſto.

Cenſores fide legem cuſtodiunto. Priuati ad eos acta referunto. nec eo magis lege liberi ſunto. Lex recitata eſt: diſce rem, & tabellã iubebo dari.

VIS in populo) Si quando cum populo agetur, nihil per vim agatur, & plus valeat magiſtratus interceſsio, eíque pareatur. Par maiorve) Quib⁹ eſt intercedẽdi ius. Turbaſsitur] Legẽdũ, Aſt qui turbaſsit in agendo, id eſt, ſi quis dũ cũ populo agetur magiſtratu intercedẽte, turbauerit, fraus actoris erit. Nam turbaſsitur nunquã fando auditum eſt. Qui agent) Tripudio ſoliſtimo auſpicabantur & de cœlo, ante quam cũ populo agerent. Cum autẽm de cœlo à magiſtratu aliquo ſeruabatur obnunciabatur q; nihil agi poterat. Promulgata) Lex iure lata non erat, quæ non ante promulgata fuiſſet trinũdino. Propoſita in) Poteſtas vt eſſet populo cognoſcẽdi otioſe.

Agunto) Cum populo. Nec plus quam) De multis rebus coniunctis vna rogatione ad populum ferri non poterat. Cice. pro domo, Quæ eſt alia vis, quę ſententia Cecilię legis & Didię, niſi hęc, ne populo neceſſe ſit in coniunctis rebus compluribus, aut id quod nolit accipere, aut id quod velit repudiare? Id autem vt opinor, erat per Saturã ferre. Feſtus, In ſanctione legum adſcribitur, néue per Saturã abrogato aut derogato. Rem pop.) Rem in cõcione doceto. Doceri) Sic Maniliã legẽ Cicero ſuaſit: ſic priuati data à magiſtratu cõcione ꝓ roſtris populũ docebãt. Cic. li. 4. ad Atticũ, Cũ ſubito ille in cõcionẽ aſcẽdit quã Appius ei dedit. Et in Vatin. In illo inquã augurato tẽplo ac loco collocaris; quo auctoritatis exquirẽdę causa Ceteri trib. pleb. principes ciuitatis pducere cõſueuerunt. Priuilegia) Leges ſunt in priuos, id eſt, ſingulos homines latæ. Cice. pro domo,

Vetant leges ſacratæ, vetant X I I.tab. leges priuatis hominibus irrogari: id eſt enim priuilegium. De capite ciuis] Huius legis Cicer. in oratione pro Sext. ſic meminit, Cur cum de capite ciuis & de bonis proſcripti ferretur: cum & Sacratis legibus, & X I I.tabu. ſancitum eſſet, néue priuilegium irrogari, néve de capite ciuis niſi comitiis centuriatis rogari. nulla vox eſt audita conſulum? Maxima autem comitia centuriata appellat: partes populi, centurias. Hæc lex eſt de iudicio populi. Donum.] Hæc lex & ambitum & ſordidam magiſtratuum auaritiam tollit. quin & Cintius, muneralem legẽ tulerat, qui cauerat, ne cui liceret munus accipere. Quod quis) Si quis quid horum violarit, tranſilierit, contráque fecerit. Cic. lib. 1. de Diuinat. Credo, ne communia iura migrare videatur. Cenſores fide leg.) Cenſores hac lege conſtituuntur νομοφύλακας. Quod addit, priuati ad eos acta referunto: morem antiquum ſignificat, quo qui magiſtratu abierant, apud Cenſores priuati, magiſtratus geſti rationẽ reddebant: quod εὐθύνεσθαι Græci dicũt. Fide] fideliter valet: ſcripti libri, Cenſoris fide habent. Nec eo magis) Cum rationes retulerint & de ipſis cenſores præiudicarint, nihilominus liceat eos in iudicium vocare. Lex recitata eſt) Vt in concione primum à præcone ſolebat lex recitari, mox docẽdo ſuaderi, poſtremo tabella populo dari, cũ in ſuffragiũ mittebatur. Ita hic legũ rogationes imitatur.

Q. Quam breui frater, in cõſpectu poſita eſt à te omnium magiſtratuum deſcriptio: ſed ea penè noſtræ ciuitatis, & ſi à te paulum allatum eſt noui. M. Rectiſsime, Quinte, animaduertis. hæc eſt enim quam Scipio laudat in libris illis, & quam maxime probat, temperationem Reip. quę effici nõ potuiſſet, niſi tali deſcriptione magiſtratuum. Nam ſic habetote, magiſtratibus iiſque qui pręſint contineri Remp. & ex eorum compoſitione quod cuiuſque Reipu. genus ſit intelligi. Quæ res cum ſapientiſsime moderatiſsiméq; conſtituta eſſet à maioribus noſtris, nihil habui, ſanè non multũ, quod putarem nouandum in legibus. A. Reddes igitur nobis, vt in religionis lege feciſti admonitu & ro-

gatu meo: sic de magistratibus, vt dispures, quibus de causis maxime placeat ista descriptio. M. Faciã Attice, vt vis, & locum istum totum vt à doctissimis Græciæ quæsitum disputatúmque est, explicabo, & vt institui, nostra iura attingam. A. Istud maxime expecto disserendi genus. M. Atqui pleraque sunt dicta in illis libris, quod faciendum fuit cum de optima Rep. quæreretur: sed huius loci de magistratib⁹, sunt propria quædã à Theophrasto primũ, deinde à Dione Stoico quæsita subtilius. A. Ain tandem? etiam à Stoicis ista tractata sunt? M. Non sanè, nisi ab eo quem modo nominaui, & postea à magno homine, & in primis erudito Panætio. Nã veteres verbo tenus acutè illi quidẽ, sed non ad hũc vsum popularem atq; ciuilem de Rep. differebant.

NOSTRÆ ciuitatis] qualis fere descriptio magistratuum Romanorum: nonnihil tamen immutauit, vt cum legationes liberas sustulit, cũ reliquis magistratibus suum ius creato dictatore reliquit, cum legum custodiam censorum fidei commisit, cum censoriam potestatem quæ aliquando Romæ sublata est, semper esse voluit. Quam Scipio] In libris de Rep. ciuitatem Romanam inter secundũ & tertium Punicum bellum legibus & institutis optime moratam temperatámque fuisse docuerat, vt ex summis, mediis, & infimis ordinibus tanquam sonis moderata ratione ciuitas concineret. Temperatio autem illa & moderatio Reipub. Romanæ perdiligẽter explicatur à Polybio lib. 6. historiarum. Temperationem] Moderatã quandam Reip. mixtionem. Non enim simplex erat, sed ex omnibus temperata generibus. Quod cuiusq; Reip.] Nã ex iis qui præsunt rerumpub. genera cognoscimus, vt tyrannidẽ, monarchiam, oligarchiam, aristocratiam, democratiam. Nouandum.] Mutandũ & innouandum. Doctissimis] A philosophis. Iura attingam] Sic lib. 2. Et ego in hoc omni sermone nostro, quod ad eunque legis genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo quoad potero eius ipsius generis ius ciuile nostrum. Igitur Romana iura & instituta cum philosophorum disputatione miscebit, vt mox, in Consule & tribuno.

A Dione) Legendum puto, A Diogene Stoico, qui Babylonicus vocatus est, cuius Panætius discipulus fuit. A Stoicis) Quorum philosophia omnis à Rebuspu. abhorrere videbatur, quòd ciuem nullum nisi sapientem putarent, nullam ciuitatem nisi è sapientũ cœtu constantem. Verbo tenus) Veteres Stoici de Repub. verbo differebãt: quam enim fingebant nulla erat, ac ne esse quidem poterat.

Ab hac familia magis ista manarunt Platone principe: post Aristoteles illustrauit omnem hunc ciuilem in disputando locum: Heraclidésque Ponticus profectus ab eodem Platone: Theophrastus verò institutus ab Aristotele abundauit, vt scitis, in eo genere rerum: ab eodémque Aristotele doctus Dicæarchus, huic rationi studióque non defuit. Post à Theophrasto Phalereus ille Demetrius, de quo feci supra mẽtionem, mirabiliter doctrinã ex vmbraculis eruditorum ocióque non modo in solem atque in puluerem, sed in ipsum discrimen aciémque produxit. Nam & mediocriter doctos, magnos in Repub. viros, & doctissimos homines non minus in Repub. versatos, multos commemorare possumus: qui vero vtraq; re excelleret, vt & doctrinæ studiis, & regẽda ciuitate princeps esset, quis facile præter hunc inueniri potest? A. Puto posse, & quidem aliquem de tribus nobis, sed perge vt cœperas.

AB hac familia) A Peripateticis & Academicis, vt ait Cicero lib. 4. de Finib. copiose tractat⁹ est locus ciuilis, quem πολιτικὸν dicimus: Lib. 3. quoq; de Orat. eos appellatos esse dicit philosophos πολιτικούς. Igitur ab iis ad Stoicos vt Diogenẽ & Panætium ista permanarũt: Legendum enim censeo, Ad hanc familiam. Heraclides) Hic ex Heraclea Ponti vrbe fuit, Platonis discipul⁹ & familiaris, à quo etiam ꝓfectionem in Siciliam parante, scholis est præfectus. Hic Dracone cicurauit adeo, vt & vna vescentem, & in eodem cubili recubãtem

haberet. Dicæarchus) Ex Meſſana vrbe Siciliæ fuit, Ariſtotelis auditor, Philoſophus, Rhetor & Geometres, de Spartanorum Repub. ac legibus ſcripſit. Scripſit & τριπολιτικὸν: de Repub. Corinthiorum & Athenienſiũ. Abund.) Habitauit V.L.i. valde verſatus eſt. Plau. maiorem partẽ in ore habitas meo. Ab vmbr.) Budæus ductũ à σκιαμαχία, i. vmbratili pugna exiſtimat. Sententia eſt, Ciuilem doctrinam & diſputationes de Repub. nõ ſolum ſub tecto ſcholiſq; philoſophorum exercuit, verum & ad iuſtũ prælium deſcẽdit, ac diſciplinam ciuilem in cõcertationes forenſes & Reip. gerendę contentiones, euiuſmodi ſere in populari ſtatu exiſtunt, produxit. Ductũ potius à gymnaſiorũ ambulationib⁹, quæ arborũ vmbraculis erãt opacæ, vt in Academia & Lyceo. In ſolem) Vt in agmine milites ſolem & puluerem patiuntur: ſed & qui ſe in campo exercent. Vt & doctr.) Cicero libenter & ꝓpe impudenter laudem captat: quanquam hic minus immodeſte id facit, quàm in Officiis vbi præ ſe Demetrium contemnit.

M. Quæſitum igitur ab illis eſt, placerétne vnũ in ciuitate eſſe magiſtratum, cui reliqui parerent: quod exactis regib⁹, intelligo placuiſſe noſtris maioribus: ſed quoniã regale ciuitatis genus probatũ quondam, poſtea nõ tam regni, quàm regis vitijs repudiatum eſt, nomen tantũ videbitur regis repudiatum, res manebit, ſi vnus omnibus reliquis magiſtratibus imperabit. Quare nec Ephori Lacedæmone ſine cauſa à Theopompo oppoſiti regibus, nec apud nos Conſulibus Tribuni. Nam illud quidem ipſum, quod in iure poſitũ eſt, habet Conſul, vt ei reliqui magiſtratus omnes pareant, excepto Tribuno, qui poſt extitit, ne id quod fuerat eſſet. Hoc enim primum minuit conſulare ius, quod extitit ipſe qui eo non teneretur. deinde quod attulit auxiliũ reliquis non modo magiſtratibus, ſed etiã priuatis Conſ. non parentibus. Q. Magnum dicis malum. nam iſta poteſtate natá, grauitas optimatium cecidit, conualuítq; ius multitudinis. M. Nõ

est ita, Quinte: non enim ius illud solum superbi' populo, sed violentius videri necesse erat, quo postea quàm modica & sapiens temperatio accessit, conuersa lex in omnes est. • Domum cum laude redeunto. Nihil enim præter laudem bonis atque innocentibus, neque ex hostibus, neq; à sociis reportandum.

INTELLIGO placuisse) Nam ante tribunitiam potestatem cõsules plane regium imperium habebãt Romæ. Quare nec Ephori) Theopompus Lacedæmoniorum rex potestati regum Ephoros opposuit, eosdem propemodum ac qui Romæ tribuni erant. eorum autem potestas eò progressa est, vt etiam regem capitis condemnarent, sed eam tamen vt nimis tyrannicam postea Cleomenes sustulit, & regibus pristinam potestatem restituit. Quinque numero erant. nomen habent, ἀπὸ τῷ ἐφορᾷν. De his vide Aristotelem libr. 2. de Repub. Quod in iure positum) Nam prope regio consul imperio est, eique magistratus omnes præter tribunum parent.

Ne id quod fuerat) Ne regia potestas, quæ vrbe exacta est, in Coss. remaneret. Priuatis Cos.) Nam priuati aduersus vim Coss. sæpe tribunos appellabãt, idque est quod in lege posuit, plebes quos pro se contra vim auxilii ergo decem creassit. Ius multitudinis) Nam tribunitia potestate effectum est, vt aliquãdo Romæ maiores essent plebis quàm senatus opes. Salustius, Nam postquam Cn. Pompeio & M. Crasso Coss. tribunitia potestas restituta est, homines adolescentes summam potestatem nacti, quibus ætas animúsq; ferox erat, cœpere senatum criminando, exagitare plebem. Temperatio) Moderatio, quæ est quæsita opposita Coss. potestate tribunitia. Conuersa lex in omnes) Ante tribunitiam potestatem optimates, vt qui soli consules fierent, & cõsulem sui ordinis fautorẽ haberent, legib' superiores regnabãt, plebes illis obnoxia agitabat: creatis verò tribunis nimia illorum potentia imminuta est æquatis opibus vtriusq; partis: omnésque teneri legibus cœperunt, cum trib. scita pro lege essent. Deinceps autem multa deesse, perfacile est ex lege colligere.

Iam illud apertum profecto est, nihil esse turpi', quàm quenquam legari, nisi Reipub. causa. Omitto quemadmodum isti se gerant atq; gesserint qui legatione hæreditates, aut syngraphas suas persequuntur.

quũtur. in hominib⁹ eſt hoc fortaſſe vitiũ. Sed quę ro quid reapſe ſit turpius, quã ſine procuratione Senator? Legatus ſine mandatis, ſine vllo Reipu. munere? Quod quidem genus legationis ego Conſul, quanquam ad commodũ ſenatus pertinere videatur, tamen approbante ſenatu frequentiſsimo, niſi mihi leuiſs. trib. pleb. tũ interceſsiſſet, ſuſtuliſſem. minui tamen tempus: & quod erat infinitum, annuũ feci. ita turpitudo manet, diuturnitate ſublata. Sed iam ſi placet de prouinciis diſcedatur, in vrbé q; redeatur. A. Nobis placet: ſed iis qui in ꝓuincijs ſunt, minime placet. M. At vero, Tite, ſi parebunt his legibus, nihil erit iis vrbe, nihil domo ſua dulcius: nec laborioſius, moleſtiúſque prouincia.

] A M illud apertũ] Liberas reprehendit legationes, quas ſenatores plerunque impetrabant, ac titulo tenus gerebant. eas fere petebant, quibus in prouincia negocium eſſet, vt illic & gratia maiore, & poteſtate, & ſumptu minore res ſuas perſequerentur. Cicer. in Rullum, Hęreditatum obeundarum cauſa quibus vos legationes dediſtis, qui & priuati & priuatum ad negocium exierunt, nõ maximis opibus, neque ſumma auctoritate prędıti: tamen auditis profecto quàm graues eorum aduentus ſociis veſtris eſſe ſoleant. Legari) Legatum mitti. Hæreditates] Homines enim ꝓuinciales aliquando teſtamento Senatorem Romanum aliqua ex parte hæredem ſcribebãt. Sic in Minutii Baſilii falſo teſtamẽto hæredes adſcripti ſunt Craſſus & Hortenſius. Syngraphas perſeq.) Nomina appellant, & vſuras exigunt ex ſyngraphis. Quid reapſe) Id eſt re ipſa. Seneca in epiſt. Eoſdem libros cum Grammaticus explicuit, primum verbũ reapſe dici à Cicerone in commentarium refert. Procurat. ſenat.) Cum eſſe aliquod munus, & aliqua procuratio ſenatoris in Repub. debeat. Quodquidem genus] Cicero liberas legationes in Conſulatu repreſsit, & annuas fecit: poſtea lex Iulia etiam quinquennales indulſit. Cic. ad Atticum, Habent, vt opinor, liberæ legationes definitum tempus lege Iulia, nec facile addi poteſt: bella eſt autem hui⁹ iuris quinquennii licẽtia. Leuiſs. trib.) Metellus nepos, vt opinor.

Sed iam ſi placet) Iocul ariter dictum. Noſtra, inquit, oratio à ne-

gociis magiſtratibúſque prouincialibus ad res vrbanas,& magiſtratus Romanos reuertatur. aliorſum vertit qui reſpondet. atqui Legati, quos de prouincia inuitos tua lex auellit, nô libenter in vrbē redibunt, relicto quæſtu prouinciali. Si parebunt) Quæ iubent vt ſociis pareant, ſe & ſuos contineant, populi ſui gloriam augeant, quæ muneris ſunt laborioſi & permoleſti.

Sed ſequitur lex quæ ſancit eam Tribunorum plebis poteſtatem, quæ in Rep. noſtra eſt, de qua diſſeri nihil neceſſe eſt. Q. At mehercule ego frater quæro de iſta poteſtate quid ſentias. Nam mihi quidē peſtifera videtur. quippe quæ in ſeditione, & ad ſeditionem nata ſit. cuius primum ortum ſi recordari volumus, inter arma ciuium, & occupatis & obſeſsis vrbis locis, procreatum videmus. deinde cum eſſet cito legatus tanquā ex XII. tabulis, inſignis ad deformitatem puer, breui tempore creatus, multo quoque tetrior & fœdior natus eſt. Quem enim ille non edidit? qui primum (vt impio dignum fuit) patribus omnem honorem eripuit: omnia infima ſummis paria fecit, turbauit, miſcuit: cum afflixiſſet principū grauitatem, nunquam tamen conquieuit. Atque vt Cn. Flaminium, atque ea quæ iam priſca videntur propter vetuſtatem relinquam, quid iuris bonis viris T. Gracchi Tribunatus reliquit? & ſi quinquénio ante D. Brutum, & P. Scipionem Conſules (quos & quantos viros) homo omnium infimus & ſordidiſsimus Trib. ple. C. Curiatus in vincula coniecit, quod antè factum nô erat. C. verò Gracchus ruinis & iis ſicis, quas ipſe ſe proieciſſe in forum

dixit,quib' digladiarétur inter ſe ciues,nónne omnem Reip.ſtatũ permutauit?Quid iã de Saturnini ſupplicio reliquíſq; dicã? quos ne depellere quidẽ à ſe ſine ferro potuit Reſp. Cur autem aut vetera, aut aliena proferamus potius quàm & noſtra & recentia? Quis vnquã tam audax,tam inimicus nobis fuiſſet,vt cogitaret vnquam de ſtatu noſtro labefactando,niſi mucronem aliquem tribunitium exacuiſſet in nos? Quem cum homines ſcelerati ac perditi non modò nulla in domo, ſed nulla in gente reperirent:gentes ſibi in tenebris Reip.perturbandas putauerunt: quod nobis quidẽ egregiũ & ad immortalitatem memorię glorioſum, neminẽ in nos mercede vlla trib. potuiſſe reperiri, niſi cui ne eſſe quidem licuiſſet Tribuno. Sed ille quas ſtrages edidit?eas videlicet quas ſine ratione ac ſine vlla ſpe bona furor edere potuit impuræ beluæ multorum inflammatus furoribus. Quamobrem in iſta quidem re vehementer Syllam probo, qui Tribunis plebis ſua lege iniuriæ faciendæ poteſtatẽ ademerit,auxilij ferendi reliquerit.Pompeiúmque noſtrũ in cæteris rebus omnibus ſemper ampliſsimis ſummíſque effero laudibus:de Tribunitia poteſtate taceo. nec enim reprehendere libet, nec laudare poſſum.

Inter arma ciuium)Plebs propter nexos ob æs alienum, cũ in mõtem ſacrum trans Anienem tria ab vrbe milia paſſ.ſeceſsiſſet,recõciliari non potuit,niſi datis Tribunis. Piſo in Auentinum ſeceſsionem fuiſſe factam dicit,quem Cicero ſequitur. Deinde cum eſſet.]

Nō tā de ſecūda Tribunorum pleb.cōſtitutione fortaſſe loquitur, quę ob ſcel⁹ Appij deceuiri occupato à plebe primū Auētino,dein de mōte ſacro,facta fuit:ac miſsis legatis, & interpoſita fide publica,dat iſq; dece Tribunis, plebs in gratiam patrib⁹ rediit:q̄ de prima,in qua cito legatū creatū fuiſſe dicit,alludēs niſi me fallit anim⁹ ad legatos qui tēporibus Reip. flagitantibus plerūque ſubito aliquo decreto mittebantur, vt tum ſubito creati ſunt tribuni.Quis tamen iſtam ſcripturam veram præſtare auſit, cum in altero manu ſcripto codice(Duos enim habui)repererim octo legat⁹,&vel cito, vel breui tempore redundet? Ex duodecim tabu.] ad quoddā XII.tab.caput alluſū eſt,ī quo de pueris agebatur,qui deprauatis & deformib⁹ mēbris naſcūtur:eos enim inſignes & inſignitos Latini vocabant.Plautus, Milite.Ea mihi inſignitos pueros pariat poſtea, aut varū,aut valgum,aut compernem,aut pętum, aut brochum. Multóque tetrior] Vetus ſcriptura varia eſt cretior & tretior:vnde tetrior factum putē, quod non improbo:mihi tamen iſta conſideranti in mentem venit ſcriptum fuiſſe,multo cōcretior & fœdior natus eſt, vt concretus contaminatū & inquinatum ſignificet velut in illo Ciceronis verſu,Cū clarā ſpeciē cōcreto lumine luna Abdidit. Quem enim ille.Trib.pleb.) Omnes improbi ab eo propemodum editi dici poſſunt,qui patres omni honore ſpoliauit,cum ſuis factis &exemplis eos ad audendū impuliſſe videatur. Qui primū.]Aut Canuleium intelligit,qui legem de promiſcuis patrum plebiſque nuptiis tulit,quod XII.tab.vetabatur:aut Licinium & Sextium, qui non multis poſt annis Tribuni fuerunt,ac rogationem tulerunt,vt etiam ex corpore plebis conſules fierent:quod offenſis patrum animis magna tandem contentione obtinuerunt. Impio]Quia auſpiciorum religio quæ patrum erat,contaminari videbatur cōmunicato cum plebe conſulatu,aut promiſcuis nuptiis ſacra gentium polluebantur. Principum] Id eſt, ſenatus. Atque vt C. Flaminiū] C.Flaminius trib.plebis legem de agro Gallico & Piceno viritim diuidendo tulit. Is conſul ad Thraſymenum exercitu ab Annibale deleto occubuit. Bonis viris] Optimatibus, ſenatoribus. Infra, Ea à nobili homine lata L. Caſsio, ſed pace familiæ dixerim, diſsidente à bonis. C.Curiatus) L.Cornelium Naſicam,cui Serapioni cognomen fuit,& D.Iunium Brutum Curiatius trib.plebis, quod non impetraret, vt ſibi denos quos vellet milites eximeret, in carcerem mitti iuſsit.Ab aliis non Curiatus,ſed Curiatus appellatur. *Ruinis & emiſsitiis)Cum genera telorum ſignificare videatur quibus digladiarentur, pro ruinis,runis eſſe legendum aliquādo putaui.Eſt enim runa genus teli. Vnde Ennius, Runata rec edit,dixit.Ruinis tamē retineo,pro exitiis & euerſione.Mox le

gitur, Et ifsiciis in veteribus libris, ex quo factum emifsitiis: fortè legendum ruinis & iis ficis. Intelligit autem leges Agrarias & frumentarias C. Gracchi, quibus contentiones & pugnę inter plebē & optimates natæ sunt. Domo.) Nam gens vna multas domos habet. Gētes sibi.) Iura gētilitatis significat, quæ violauit Clodius, cum ex genere patritio in adoptionē C. Fonteio homini plebeio iuniori maior natu lege Curiata se dedit, cum de cœlo tamē à Bibulo seruatū esset, vt vitio sit adoptatus & contra leges. porro magistratus plebeios hi duntaxat gerere poterant, qui ex plebe erant. In tenebris.) In dissensione ciuium & disidio magistratuum. Licuisset tribuno.) Cū lex Curiata qua adoptatus est, lata sit vitio: nullóque iure vel pōtificio, vel ciuili sit adoptat⁹. Vehemēter Syllā] Cornel. Sylla dictator Tribunorū plebis potestatē minuit, & legum ferēdarum illis ius ademit: intercessionem reliquit: prohibuitque, ne his qui Trib. fuissent, alios postea magistratus gerere liceret. Pompeiúmq; nostrum] Pompeius ex Hispania reuersus, & Cos. cum Crasso creatus, tribunitiam potestatem plebi restituit. Reprehendere libet.] Propter Pompeium amicum nostrum: cuius ego nullum factum reprehendere possum.

M. Vitia quidem Tribunatus præclarè, Quinte, perspicis: sed est iniqua in omni re accusanda prætermisis bonis malorum enumeratio, vitiorúmque selectio. Nam isto quidem modo vel Consulatus vituperabilis est, si Consulum: quos enumerare nolo, peccata collegeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse quiddam mali, sed bonū quod est quæsitum in ea, sine isto malo non haberemus. Nimia potestas est Trib. plebis. quis negat? sed vis populi multo vehementior multóque sæuior, quæ ducem quòd habet, interdum lenior est, quàm si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat, populi impetus periculi rationē sui non habet. At aliquando incēditur? & quidem sæpe sedatur. quod enim est tā desperatū col-

legium, in quo nemo è X. ſana mente ſit? Quin per ipſum Tiberium Gracchum non ſolùm nectus, verum etiam ſublatus interceſſor fuerat? Quid enim illum aliud perculit, niſi quòd poteſtatem intercedendi collegæ abrogauit? Sed tu ſapientiam maiorum in illo vide. cõceſſa plebi à patribus iſta poteſtate arma ceciderunt: reſtincta ſeditio eſt: inuentum eſt temperamentum, quo tenuiores cũ principibus æquari ſe putarint. in quo vno fuit ciuitatis ſalus. At duo Gracchi fuerunt? & præter eos, quanuis enumeres multos, licet. Cum deni creantur, nullos in omni memoria reperies pernicioſos Tribunos: leues etiam non bonos fortaſsè plures. inuidia quidem ſummus ordo caret, plebs de ſuo iure periculoſas contentiones nullas facit. Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt, aut plebi re, non verbo danda libertas: quæ tamen ſic data eſt, vt multis præclariſsimis addiceretur, vt auctoritati principum cederet. Noſtra autem cauſa, quę optime & dulciſsime frater, incidit in Tribunitiam poteſtatem, nihil habuit contentionis cum Tribunatu. nõ enim plebs incitata noſtris rebus inuidit: ſed vincula ſoluta ſunt, & ſeruitia incitata, adiũcto terrore etiã militari. neq; nobis cum illa tũ peſte certamẽ fuit, ſed cum grauiſſimo Reip. tempore, cui ſi non ceſsiſſem, non diuturnum beneficij mei patria fructum tuliſſet. Atque hoc rei exitus indicauit. quis enim non mo-

dò liber, sed etiam seruus libertate dignus fuit, cui nostra salus chara non esset? Quòd si is casus fuisset rerum quas pro salute Reipu. gessimus, vt non omnibus gratus esset, & si nos multitudinis vis furentis inflammata inuidia pepulisset: si Tribunus aliquis sic in me populum sicut Gracchus in Lenatem, Saturninus in Metellum incitasset: ferremus ô Quinte frater, consolarentúrque nos non tam philosophi qui Athenis fuerũt, qui hoc facere debent: q̃ clarissimi viri, qui illa vrbe pulsi, carere ingrata ciuitate, q̃ manere in improba maluerunt. Pompeium verò quòd vna ista in re non ita valde probas, vix satis mihi illud videris attendere, non solum ei quid esset optimum videndum fuisse, sed etiam quid necessarium. sensit enim deberi nõ posse huic ciuitati illam potestatem: quippe quã tantopere populus noster ignotam expetisset, quî posset carere cognita? Sapientis autem ciuis fuit, causam nec perniciosam, & ita popularem, vt non posset obsisti, perniciose populari ciui nõ relinquere. Scis solere, frater, in huiusmodi sermone vt transiliri aliò posit, dici admodum. A. Prorsus est ita. Q. Haud equidem assentior, tu tamen ad reliqua pergas velim. M Perseueras tu quidem, & in tua vetere sententia permanes. Q. Nunc mehercule. A. Ego sane à Quinto nostro dissentio: sed ea quæ restant audiamus.

In omni re accusanda] Res omnis æstimanda est ex bonorum & malorum compensatione, vtra præponderent. non enim temere

quicquam reperias cui non insit aliquid mali. Quod est]Ciuitatis salus ex ordinum concordia. Ducem quod habet.]Vt tribunum pleb. Incenditur]Tribunitia potestas interdum inflammatur vehemetius & furiosius in senatum:tamen si vnus è decem sana mente sit,eius intercessio furentes aliorum conatus represserit. Quin per ipsum Tiberium]Tiberius Gracchus cum inuitis equitibus ac Senatoribus legem Agrariam ferret, M. Octauio collegæ causam aduersæ partis defendenti, potestatem lege lata abrogauit. Obseruatum autem Iulius Obsequens ait, Neminem qui magistratum collegæ abrogauisset,annum superuixisse.Ex his Brutus fuit, Tib. Gracchus,P. Tarquinius. Pro nectus,quod in veteribus libris est, vetitus quidam legunt:estq; hypophora. Verum etiam subla.] abrogata potestate. nectus erit tanquam peremptus & prohibitus. nõ solũ peremit intercessionẽ Gracchus,cũ intercedenti collegæ non paruit:verum etiam sustulit,ei abrogata tribunitia potestate. Sed tu sapientia]Legendũ puto,Sed tu sapiẽtiam maiorum in hoc vide.

Inuentum est temperamentum.] Inuenta moderatio est & temperatio. Ciuitatis salus.] In illa æquationẽ quæ seditionẽ omnẽ restinxit,cõcordiã peperit. Nullos in omni.]Perniciosum Trib. plebis nulla vnquã ætate ꝑpè reperias fuisse: sed leuẽ,aut nõ bonũ possis, quales Gracchi & Saturnini fuerũt.sed vt hoc sit ĩ ista potestate mali,hoc boni quęsitũ est,qđ de senat⁹ inuidia detractũ est. Nã ante tribunitiã potestatẽ inuidiosa erat senat⁹ potẽtia. Re,nõ verbo] Datis trib. qui plebis libertatẽ tuerentur. Multis pręclariss.]Viris honestissimis tribunatus plerũque mandabatur,& bonorũ studiosis.Quinetiã post Syllę tẽpora patritij quidã tribunatũ adepti sũt. Ita non solum plebi, sed & principibus prodest hæc potestas, quæ alioqui libenter optimatum auctoritati cedit. Cum tribunatu.] Nam Cicero nunquam plebis libertatem,aut commoda oppugnauit,quæ trib. tueri debent. Vincula soluta sunt.]Clodius, vt Ciceronem vrbe expelleret,carceres refregit,custodias,seruos,gladiatores, omnésque sicarios aduersus eum armauit:in hãc sententiam hac de re sępe loquitur Cicero, eum intelligendum sit colluuionem & fecem vrbis à Clodio in eum incitatam fuisse. Terrore militari.] Erat enim ad portas cum imperio & exercitu Cæsar: cuius arma Ciceroni Clodius intendebat. Peste.] id est,Clodio.

Grauissimo tempore.]Cum omnia commoueri viderẽtur,& proscriptio,cedes,direptio denũciaretur. Fructũ tulisse.]Salua esse patria diu nõ potuisset,quã cõs. seruauerã. Exitus rei.)Cũ tãtis omniũ ordinum studiis reuocatus sum:id indicauit eum grauissimo tempore mihi certamẽ fuisset non cum plebe. Et si quis in]Si tribunus aliquis in me populum,legendum est. Gracchus in Senatem.]

P.Popi.

P. Popilius Lenas eum Prætor Tib. Gracchi amicos in exiliū egiſſet, vi C. Gracchi expulſus, poſtea L. Beſtiæ rogatione reſtitutus eſt. Saturninus in Metellum.] Apuleius Saturninus cum legem Agrariã per vim tuliſſet, Metello Numidico, qui in eam iurare noluerat, diē dixit: cum autem ab optimatibus Metellus defenderetur, ne tamen ſeditionis auctor eſſet, in exilium abiit. Nō tam philoſop.] Quorū de ferendo exilio extãt ſcholę: & qui animi ęgritudines philoſophię monitis æquo animo ferre docent. Qui vrbe pulſi.] Vt Ariſtides & Themiſtocles. Deberi.] Eius tanquam ſolutionem differri, vt ſupra, Et tibi horū deberi nihil poteſt. Dici admodum.] In dialogis qui reſpondet, cum diſputanti aſſentitur, dicere ad modum ſolet, vt vna re pertractata aliò tranſiri poſſit. Haud equidem aſſ.] Ad modum non dicam nec aſſentiar, tu tamen ad reliqua perge.

M. Deinceps igitur omnibus Magiſtratibus auſpicia & iudicia dantur. iudicia, vt eſſet populi poteſtas, ad quã prouocaretur: auſpicia, vt multos inutiles comitiatus probabiles impedirent moræ. ſæpe enim populi impetum iniuſtum auſpiciis Dij immortales repreſſerunt. Ex his autem qui magiſtratum ceperunt quod Senatus efficitur, populare eſt ſanè, neminem in ſummum locum, niſi per populum venire, ſublata cooptatione cēſoria. Sed præſto eſt huius vitij temperatio, quòd ſenatus lege noſtra confirmatur auctoritas. Sequitur enim, Eius decreta rata ſunto. Nã ita ſe res habet, vt ſi Senatus dominus ſit publici cōſilij, quódq; is creuerit, defendãt omnes: & ſi ordines reliqui principis ordinis conſilio Remp. gubernari velint, poſſit ex temperatione iuris, cum poteſtas in populo, auctoritas in Senatu ſit, teneri ille moderatus & concors ciuitatis ſtatus: præſertim ſi proximæ legi parebitur. nam proximū eſt, Is ordo vitio careto:

cæteris specimen esto. Q. Præclara verò frater ista lex: sed & latè patet, vt vitio careat ordo, & Cẽsorẽ quærat interpretẽ. A. Ille verò & si est totus tuus ordo, gratissimámque memoriã retinet Consulatus tui, pace tua dixerim, non modò Censores, sed etiã iudices omnes potest defatigare, M. Omitte ista Attice. non enim de hoc Senatu, nec his de hominibus qui nunc sunt, sed de futuris, si qui fortè his legibus parêre voluerint, hęc habetur oratio. Nam cum omni vitio carere lex iubeat, ne veniet quidem in eum ordinem vnquam vitij particeps. Id autem diffi cile factu est, nisi educatione quadã & disciplina, de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci aut temporis.

Iudicia] Comitia. comitijs eni populus de cãdidatis iudicat. Cic. in Rullum, Ita cum maiores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus iudicare. Vt esset) Cum enim de magistratibus iudicet, ad eũ vt superiorẽ prouocari poterit. Auspicia) Nõ enim haberi comitia rogandis magistratibus, nisi auspicato possunt, aduersaque auspicia diem dirimunt & moram obiiciunt. Inutiles comitia] Conuentus & comitia. Sic Messala, Consul ab omnibus magistratibus & comitiatum & concionẽ auocare potest. Auspicijs) Aduersis, quorum obnũciatio diem tollit. Popularem) Emendo, populare est. Caput enim hoc legis populare est, cum dignitas senatoria beneficium populi efficiatur. Cooptatione censoria) Censores, quæstores, equites illustres, & viros insignes in senatum cooptabant. Hanc cooptationem lege Cicero tollit, cum ex magistratibus senatũ efficit. Tẽperatio) Moderatio & tẽperamentũ popularis legis. Decreta rata) Nam senatusconsulta partem iuris ciuilis cõstituebant, eisque plebs ac Quirites, vt patres plebiscitis lege Hortensia, tenebantur. Dominus publici) Vt reuera est. Quódque is creuerit) Eiúsque decreta rata sint. Temperatione) Temperamento & moderatione. Potestas in pop.) De potestate populi & senatus auctoritate, vide Budęi annotationes. Cicero autem in libris de Republ. Rempublicam definiebat rem esse populi, quam illic ex ani

ſtocratiæ & democratię temperamento,qualis antiqua Romanorũ fuit,optimamexiſtimabat. Cenſorem quærat)Iſtam legem oſtendit nihil egere Cicero interpretatione, ſed cenſoris animaduerſione & notatione opus eſſe, vt probroſi ordine moueãtur. Iſta enim eſt cẽſoris interpretatio.potius Quærit legendũ cẽſeo, quàm Quærat:ſic emendaui, Lex eſt & late patet, ex veteribus libris. Tuus totus)Etſi tu ei ordini chariſsimus es. Conſulatus tui]Nam in cõſulatu Cicero ſenatus potentiam defenderat & conſtituerat: & cum ſenatu equeſtrem ordinem coniunxerat. Infra, Eámque optimam Rempub.duco,quam hic Cos.cõſtituerat,quæ ſit in poteſtate optimorum. Pace tua)Quia non libenter eos vituperari audimus,qui nobis bene volunt. Defatigare) Tantum abeſt vt animaduerſionibus cenſoriis corrigi poſsit, vt omnes iudices defatigaturus ſit.

A.Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum : tempus vero largitur longitudo diei. Ego autem etiam ſi præterieris,repetam à te iſtum de educatione & de diſciplina locum. M.Tu verò & iſtum, Attice, & ſi quem alium prætérij. Cæteris ſpecimen eſto . quod ſi eſt, tenemus omnia. Vt enim cupiditatibus principum & vitiis infici ſolet tota ciuitas , ſic emendari & corrigi continentia. Vir magnus & nobis omnibus amicus L. Lucullus efferebatur, quaſi commodiſsimè reſpondiſſet, cum eſſet obiecta magnificentia villæ Tuſculanæ,duos ſe habere vicinos, ſuperiorem Equitẽ Ro. inferiorem libertinum, quorum cum eſſent magnificæ villæ, cõcedi ſibi oportere quod iis qui inferioris ordinis eſſent,liceret.Non vides Luculle à te idipſum natum, vt illi cuperent?quib⁹ id ſi tu non faceres, non liceret. quis enim ferret iſtos, cum videret eorum villas ſignis & tabulis refertas,partim publicis,partim etiam ſacris & reli-

giosis? quis non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi qui eas frangere deberent, eisdem tenerentur? Nec enim tantum mali est peccare principes (quãquam est magnum hoc per se malum) quantum illud, quòd permulti etiam imitatores principum existunt. nam licet videre, si velis replicare memoriam temporum, qualescũque summi ciuitatis viri fuerint, talem ciuitatem fuisse: quæcunque mutatio morum in principibus extiterit, eandem in populo secutam. ídque haud paulò est verius, quàm quod Platoni nostro placet, qui musicorum cantibus ait mutatis, mutari ciuitatum status: ego autem nobilium vita victúque mutato, mores mutari ciuitatũ puto. Quo perniciosius de Rep. merẽtur vitiosi principes, quòd non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in ciuitatem, neque solum obsunt quòd illi ipsi corrumpũtur, sed etiam quòd corrumpunt: plúsque exemplo, quàm peccato nocent. Atque hæc lex dilatata in ordinẽ cunctum, coangustari etiam potest. pauci enim atque admodum pauci honore & gloria amplificati, vel corrumpere mores ciuitatis, vel corrigere possunt. Sed hæc & nunc satis, & in illis libris tractata sunt diligentius. quare ad reliqua veniamus.

DIEI) Æstiui & solstitialis. Istum de educatione) Multa de hac re Plato in lib. de Rep. & de Leg. disserit: & Aristoteles in Politicis. Sunt enim educatione & disciplina animi ad virtutem informandi, neque sine disciplina fructus est vllus bonarum legum. Lex enim à vitiis deterret, disciplina ad virtutem instituit. Ex hoc autem loco perspicuum est libros aliquot Ciceronis desiderari. Specimẽ esto)

Virtutis exemplum & probitatis. L.Lucullus)Magnificas habuit duas villas Lucullus,Neapolitanam & Tusculanam, auctor Plutarchus. Libertinum]Libertini olim non tantũ erant qui ex iusta seruitute manumissi fuerant : verum etiam ab illis oriundi. Tranquillus,Ac sic quoq; reprehensionem verens,etiam Appium Cęcum censorem generis sui proauctorem libertinorum filios in senatum adlegisse docuit:ignarus temporibus Appii & deinceps aliquãdiu,libertinos dictos non ipsos qui manumitterentur,sed ex his ingenuos procreatos. Signis & tab.]Statuis & pictis tabulis, raptis partim ex foris locisque publicis vrbium : partim ex delubris, quibus ista cõsecrata fuerãt. Eisdẽ tenerẽtur]Libri vet.Cupiditatis eiusdẽ tenerẽtur habẽt:quomodo teneri furti dicim⁹.sic apud Plautũ cũ genitiuo casu iũgitur. Replicare] Reuoluere & explicare quod tanquam plicatum & inuolutum erat. Pro Sylla : vt ne replices annalium memoriam ex domesticis imaginibus inuenies. Quálescunque summi ciuitatis)Atqui sententia hæc Platonis est,vel Cicerone teste:Erãt præterea hæc animaduertenda in ciuitate,quæ sunt apud Platonem nostrum scripta diuinitus, quales in Republica principes essent,tales reliquos solere esse ciues. Plato autem sic μηδεὶς ὑμᾶς πειθέτω ὦ φίλοι, ἄλλῃ θᾶττον καὶ ῥᾷον μεταβάλλειν ἄν ποτε πόλιν καὶ τοὺς νόμους, ἢ τῇ τῶν δυναστευόντων ἡγεμονίᾳ,μηδὲ νῦν γε ἄλλῃ γίγνεσθαι,μηδ᾽ αὖθίς ποτε γενήσεσθαι, Id est, Ne quis vobis o amici persuadeat aliter vnquam ocius & facilius mutaturam leges ciuitatem, quàm principum auspicio & exemplo : nec vos nunc secus fieri, aut in posterum aliquando futurum putetis. Concipiunt.]Vitiis imbuũtur, vitia comprehendunt. Infundunt.] Exemplo reliquos ciues inficiunt & corrumpunt. Dilatata] Nam de toto ordine senatorio pronuntiata est. Coangustari.] Etiam istud in paucis principibus verum est, non tantum in toto ordine. In illis libris]in libris de Republica.

Proximum est autem de suffragiis,quæ iubeo nota esse optimatibus,populo libera. A. Ita mehercule attendi, nec satis intellexi quid sibi lex, aut quid verba ista vellent. M. Dicam Attice, & versabor in re difficili,ac multum & sępe quæsita:suffragia in magistratu mandando, aut de reo iudicãdo,atq; in lege aut rogatione, clàm anpalàm ferre melius esset. A. An etiam id dubium est? Q.

Vereor ne à te rursus dissentiam. M. Non facies, Quinte:nam ego in ista sum senteutia, qua te fuisse semper scio, nihil vt fuerit in suffragiis voce melius, sed obtineri an possit videndũ est. Q. Frater, bona tua venia dixerim, ista sententia maximè & fallit imperitos, & obest sæpissimè Reipub. cum aliquid verum & rectum esse dicitur: sed obtineri, id est, obsisti posse populo negatur. Primum enim obsistitur cum agitur seuere. deinde vi opprimi in bona causa est melius, quàm malè cedere. Qui autem non sentit omnem optimatum auctoritatem tabellariam legẽ abstulisse? quam populus liber nunquam desiderauit, idem opppressus dominatu ac potentia principum flagitauit. Itaque grauiora iudicia de potentissimis hominibus extant vocis, quàm tabellæ. Quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua bonis ignorantibus, quid quisque sentiret, tabella vitiosum occultaret suffragium. Itaque isti rationi neque lator quisquam est inuentus, nec auctor vnquã bon⁹. Sunt enim quatuor leges tabellariæ: quarũ prima de magistratibus mãdandis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto & sordido. Secuta biennio pòst Cassia est, de populi iudicio. ea à nobili homine lata L. Cassio, sed (pace familiæ dixerim) dissidente à bonis, atq; omnes rumusculos populari ratione aucupante. Carbonis est ter

tia,de iubendis legibus ac vetandis, ſeditioſi atque improbi ciuis: cui ne reditus quidem ad bonos,ſalutem à bonis potuit afferre. Vno in genere relinqui videbatur vocis ſuffragiũ,quod ipſe Caſſius exceperat,perduellionis. dedit huic quoque iudicio Cœlius tabellam, docuítque quoad vixit,ſe vt opprimeret C. Popilium,nocuiſſe etiam Reip. Et auus quidem noſter ſingulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, reſtitit M. Gratidio, cuius in matrimonio ſororem, auiam noſtrã, habebat,ferenti legem tabellariã. Excitabat enim fluctus in ſimpulo,vt dicitur,Gratidius:quos pòſt filius eius Marius in AEgæo excitauit mari,ac noſtro quidem. Quæ cum res eſſet ad ſe delata,Scaurus Cos. Vtinam, inquit, M. Cicero iſto animo atque virtute in ſumma Repub.nobiſcum verſari, quàm in municipali maluiſſes. Quamobrem quoniam non recognoſcimus nunc leges populi Ro. ſed aut repetimus ereptas,aut nouas ſcribimus:nõ quid hoc populo obtineri poſsit, ſed quid optimum ſit, tibi dicendum puto. Nam Caſsiæ legis culpam Scipio tuus ſuſtinet: quo auctore lata eſſe dicitur:tu ſi tabellariam tuleris,ipſe præſtabis.nec enim mihi placet, nec Attico noſtro, quantum è vultu eius intelligo. A. Mihi verò nihil vnquã populare placuit: eámque optimam Rempu.eſſe duco,quam hic Cos.conſtituerat,quæ ſit in poteſtate optimorum.

Populo libera) Libera sunt quando non voce, sed tabella ferun-tur. Aut lege aut) Lex est quod pop. Rom. senatorio magistratu, vt consule rogante constituebat. Rogatio autem lati⁹ patet quàm lex, & plebiscitum etiam significat: nimirum quod plebs plebeio magi-stratu, vt tribuno interrogante, sciscebat. Clam an palam] Cum voce suffragia feruntur, auctoritas optimatium eorúmque qui ma-gistratibus functi sunt, plus valet, cum pauperiores & tenuiores eo-rum sententiæ palam refragari non ausint: at cum tabella suffragia feruntur, sine vllo metu libere populus suffragari potest. Salustius, Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto, si numero au-ctus, per tabulam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo ma-gis animo libero facere audeat. Obtineri an possit] Tantū enim in Rep. contendendum est, quantum obtineri possit. Tabellariā legem.] Nam ea lege conualuit ius & libertas multitudinis: cum autem suffragia voce ferebātur, auctoritas optimatum multum po-terat & gratia. Cic. pro Plancio, Populo grata est tabella, quæ fron tes operit, hominum mentes tegit, dátque eam libertatem, vt quod velint faciant. Vocis quàm tabellæ] Grauiora de reis iudicia po-puli erant cū voce, quàm cū tabella suffragiū ferebatur. nō enim ista cōdēnandi libidine, optimatū verecūdia vtebatur: & post tabellariā legē magnificū erat vocis suffragiū. Cic. in Rullū, Sed tamē magnifi-cēti⁹ atq; ornati⁹ esse illo nihil potest, quòd meis comitiis nō tabel-lā indicē tacitæ libertatis, sed vocem viuam præ vobis indicem ve-strarum erga me voluntatum ac studiorum tulistis. Nam interdum populus candidatum, qui de Repu. optimè meritus esset, magno cer tatim studio & effusa lætitia vel consulem, vel ædilem, vel prætorē voce declarabat. Nimia libido.) Qua nimium vtebantur, populo voce suffragium ferente. Non latebra.) Non occultandum tabel-la suffragium. Neque lator.) Lator qui legem fert vt Trib. au-ctor cuius suasu cōsilióque facit: vt lator Cassius, auctor Scipio fuit.

Gabinia est.] Lex Gabinia tabellam duntaxat in magistratibus creandis dabat. Cassia verò cautum erat, vt populus cum iudica-ret, nisi in Perduellionis crimine, in quo vocem reliquit, tabel-la sententiam ferret. Carboniana legum lationi & abrogationi ta bellam dedit. Cæliana, Perduellionis iudicio, quod à Cassio exce-ptum fuerat. Cice. de amicitia. Videtis in tabella iam ante quāta sit facta labes: primo Gabinia lege, biēnio autem post Cassia. Videre iam videor populum à Senatu disiūctum, & multitudinis arbitrio res maximas agi. Biennio post.) Cassius Longinus Trib. pleb. Le-pido & Mancino Coss. legem tulit, vt populus non voce, sed tabel-la suffragium ferret, quæ diu sancta & incorrupta mansit. Pace fa

miliæ

miliç dixerim.) Quæ seuera semper fuit & à populari leuitate aliena. Cicero in Verrem, L. Cassius ex familia tum ad cęteras res, tũ ad iudicãdum seuerissima. Defatigare.] Tantũ abest vt animaduersionibus censoriis corrigi possit, vt omnes iudices defatigaturus sit.

Carbonis est tertia.) C. Carbo, qui hanc legem tulit, perpetua in populari ratione leuitate fuit. Ideoq; morte voluntaria se à seueritate iudicum vẽdicauit. Is & Trib. pleb. seditiosus, & P. Africano vim attulisse existimatus est, & L. Crasso accusante cantharidas sumpsisse dicitur. Ne reditus quidem.) Ad optimates, à quibus in Tribunatu dissenserat. A bonis.) A senatoribus qui iudicabant. Nam desperatione causæ cantharidas sumpsisse dicitur. Perduellionis] Vlpianus, Qui perduellionis, inquit, reus est, hostili animo aduersus Rempub. vel principem animatus est. Nam perduellis hostis vocatur. estq; perduellio atrocissimũ gen⁹ lęsæ maiestatis apud Vlpianum. Olim in atrocissimis facinoribus poni solebat, vt in Horatio, interfecta sorore, perduellionis & hostilitatis crimẽ fuit. Idq; est quod Liuius ait, Lex horrẽdi carminis erat, duũuiri perduellionẽ iudicent, grauitatẽ facinoris nomine significante hostili pœne manu perpetrati: sic à nonnullis in Manilij causa Liuius ait scriptũ esse duũuiros creatos fuisse qui capitis anquirerẽt, paucáq; omnino sunt huius generis iudicia facta: sic in Posthumi causa ad atrocitatẽ facti occiso sacrosancto Tribuno, iudicium perduellionis fuit.

Docuitque.) Ex veteribus libris in quibus C. Populum legitur, emẽdaui C. Popilium, quem vt apud populum atrocissimo iudicio perduellionis opprimeret, & tabellariam legem tulit, & multa alia in tribunatu improbe & seditiose fecit Cęlius. Popilium.) C. Popilius in exilium actus Nuceriæ ciuem se dicauit. vt scribit Cicero ꝓ Cornelio Balbo. Mario Gratidio] Veteres libri M. Gratidio, vt in Bruto, Doctus autem Græcis literis propinquus noster factus ad dicẽdũ M. Gratidius M. Antonij perfamiliaris. Excitabat enim.] Hoc speciem ænigmatis habet. significat autẽ patrem Gratidiũ turbas in municipali rep. excitasse, filiũ vero in rep. Romana, maximos tumul tus. Simpulũ auctore Festo, vas paruũ est, non dissimile cyatho, quo vinum in sacrificiis libabatur: vnde & mulieres rebus diuinis deditę Simpulatrices vocantur. Sic vocatur tanquam simplũ, vt quod nũc templum dicimus, veteribus tempulum erat. vnde apud Plautum Aulularia scribitur, Nam si ignis viuet tu extinguere extempulo, pro extemplo. Itaque forte simpularia funera dici debẽt, quæ simpludearia apud Festum scribũtur. Varro à sumendo deducit, & simpulum. Perottus idẽ poculi genus putat Sympinium, & mulieres reb. diuinis deditas Sympinatrices appellat: ita, vt opinor, in Festo legẽs, ac etymon Græcum sequens. apud Nonium Simpuuium scribitur.

Cicero de Repu. Oratio extat Lælij,quā omnes habemus in manibus,quàm simpuuia pontificū diis immortalibus grata sint samięq; vt is scribit, capedines. Nam sic locum hunc legit V. C. Æmarus Ranconetus. Simpuuium quoque à Plinio & Iuuenale vocatur. Varro autem ait vas esse minutatim fundens,in cuius locum successerit in cōuiuiis ἐπίχυσις. Vnde,inquit,veteres res minutas nulliúsq; precij Simpularias appellabant. Marius.] Marcus Marius Gratidianus C.Fimbriæ filius à Gratidio adoptatus in prætura,re nūmaria constituta, tam charus populo fuit,vt omnibus vicis ei statuę ponerētur, & thure cęreísq; coleretur:ei Catilina Sylla vrbe potito caput secuit & per vrbē circuntulit.Gratidianus igitur fuit in rep. gerenda leuis,& popularis. Ægeo)In vasto mari,id est,in rep.Romana non municipali vt eius pater.Nā Ægeū in mediterraneo mari vastissimū est.hinc illud Horatij,Ægeum nauta secet mare. Ac nostro quidem) NamÆgeum mare Græcum est,Tyrrhenum,Romanum.Allusum est ad mediterraneum mare quod nostrū dicitur. Mela, Id omne qua venit quáque dispergitur vno vocabulo nostrum mare dicitur, Quidam exordiū alterius conuersionis esse volunt,leguntq;, Ac nostro quidam cum res esset. legendum tamen puto, Quæ cum res,non vt obtinuit,qui cum res.In mari autem nostro quod ait, id est,Tyrrheno,& infero,allegorice Rēpub.intelligit. Municipali.) In Arpinati rep.Recognoscimus)nō recensemus,non enumeramus.

Nam Cassiæ) Adiuuante Scipione Æmiliano illam tabellariam legem Cassius tulerat. Cicero in Bruto,Tum L.Cassius multum potuit non eloquentia, sed dicendo tamen, homo non liberalitate,vt alij,sed ipsa tristitia & seueritate popularis. Cuius quidem legi tabellariæ M.Antius Briso Trib.pleb.diu restitit,M.Lepido Cos.adiuuante. Eaq; res P. Africano vituperationi fuit,quod eius auctoritate de sententia deductus Briso putabatur. Tuus.) Qui in tuis de Repu. libris loquitur. Si tabellariam.] Præstandū tibi factum tuū fuerit,si his libris legem de suffragiis per tabellam ferendis scripseris. Quam hic consul.]Cicero lib.1. ad Atticum, Reipub. statum illum,quem tu meo consilio,ego diuino confirmatum putabam,qui bonorum omnium consensione & auctoritate consulatus mei fixus &fundatus videbatur,nisi quis nos Deus respexerit,elapsum scito esse de manibus vno hoc iudicio. proinde consulatū suū Aristocratiam videtur etiam appellare in epistolis ad Atticum, Totum hunc locum,quem in Aristocratia ego variè meis orationibus,quarum tu Aristarchus es, pingere soleo de flamma,de ferro. Optimorum.] id est,senatus.

M.Vos quidem,vt video, legem antiquastis si-

ne tabella: ſed ego, & ſi ſatis dixit pro ſe in illis libris Scipio, tamen libertatem iſtam largior populo, vt & auctoritate valeant, & vtantur bonis. ſic enim à me recitata lex eſt de ſuffragiis, Optimatibus nota, plebi libera ſunto. Quæ lex hanc ſententiam continet, vt omnes leges tollat, quæ poſtea latæ ſunt, quæ tegunt omni ratione ſuffragium. Ne quis inſpiciat tabellam, ne roget, ne appellet. Pontes etiam lex Maria fecit anguſtos: quæ ſi oppoſita ſunt ambitioſis, vt ſunt ferè, nō reprehendo: ſin valuerint tantum leges, vt ne ſint ambitus: habeat ſanè populus tabellā, quaſi vindicem libertatis: dūmodo hęc optimo cuiq; & grauiſsimo ciui oſtēdatur, vltróq; offeratur, vt in eo ſit ipſo libertas, ī qua populo poteſtas honeſtè bonis gratificandi datur. Eóque nunc fit illud quod à te modo, Quinte, dictū eſt, vt minus multos tabella cōdemnet, quàm ſolebat vox: quia populo licere ſatis eſt. hoc retento, reliqua voluntas auctoritati aut gratiæ traditur. Itaque vt omittam largitione corrupta ſuffragia, non vides, ſi quādo ambitus ſileat, quęri in ſuffragiis, quid optimi viri ſentiant? Quamobrem lege noſtra libertatis ſpecies datur, bonorum auctoritas retinetur, contentionis cauſa tollitur.

VOS quidem vt) Legem tabellariam non tabella, ſed voce antiquaſtis. Tabellę dabantur in ſuffragio ferēdo, in quibus vel, Vti rogas, ſcriptum erat: vel Antiquo. In illis libris Scipio] Etſi in libris de rep. legem tabellariam defendit à Caſsio latam, non tamen tātum libertatis populo largior, quātum Africanus: ſed tabellas ſuffragiorum & libertatem relinquo, dum populus eas bonis oſtendat.

Postea latæ)Post leges tabellarias. Ne quis inspiciat.] Hæ leges cautum esse volebant suffragiorum libertati.alterius ergo tabellam inspicere non licebat, nec alterum rogare vt suffragetur cuipiam, nec appellare & cōuenire ista de re. Hę leges, vt tabellariæ, latę sunt aduersus ambitionem & gratiam optimatium.Pōtes etiam.)C.Marius Trib.plebis legem de suffragiis vt Plutarchus ait, repugnante Cotta Cos.& pleraque nobilitate tulit:ea pōtes augustos faciebat, ne quis illic præter eum qui suffragium ferret cōsistere posset ad appellandum rogandúq;. Suffragia porro per pontem ferri solita, ex prouerbio, Sexagenarios de ponte deiici,notū est:hinc & senes depontani dicebantur, quòd à suffragiis & negociis publicis liberi erant. Huc pertinet illud de Cępione, Pontes disturbat,cistas deiicit. Sin valuerint tamen.]Quod nostræ profectò efficient,vt nihil istis opus sit,ne quis inspiciat tabellam,ne roget,ne appellet.

Vindicem libert.] Quæ eum quasi in libertatē asserat & vindicet liberè suffragaturum. Quòd populo.] Iis enim ostendent,quibus gratum facere velint,& quibus suum suffragium probatum esse cupiāt. Eóque nūc fit illud.]Ita in reo iudicando minus multi tabella condemnabuntur quàm condemnabantur voce,quoniā Quintus nunc queritur populum tabella abuti ad condemnationē bonorū.

Licere.] Ius esse satis est liberè tabella damnandi. Reliqua vo luntas.]De reliquo libenter populus gratificeabitur bonis modo tabellæ ius habeat,cum eam ostendere bonis cogatur. Quid opt.viri.] Iustißima Ciceronis est lex,quæ tabellare plebi suffragiū permittit,sed esse notum optimatibus vult,cum præsertim in comitiis quærat rogator comitiorum aut præco,quid optimi viri sentiant, qui ex suis centuriis magistratus renunciant, quanquam tabella suffragium fertur.Huc pertinere videtur illud Ciceronis ex lib.2.de Oratore, Ex eodem hoc vetus illud est quod aiunt Maluginensem illum M. Scipionem,cùm ex centuria sua renunciaret Acridinum Coș.præcóque dixisset, Dic de L. Manlio, Virum bonum, inquit, egregiúmque ciuem esse arbitror. Species libertatis.) Non vera libertas,sed eius quædam aßimulatio & ludibrium hac lege tabellaria constituitur,cum suffragium bonis ostendatur. Contētionis causa.)Nam propter paucorum ambitionē tabellā libertatis vindicem magna contentione & rixa populus flagitauerat.

Sequitur,quibus ius sit cum populo agendi,aut cum Senatu:deinde grauis, & vt arbitror,præclara lex: Quæ cum populo quæque in patribus agen-

tur, modica sunto, id est, modesta, atque sedata. Actor enim moderatur & fingit non modò mentem ac voluntates, sed penè vultus eorũ apud quos agit: quod in Senatu non difficile est: est enim Senatoriis cuius non ad actorẽ referatur animus, sed qui perse ipse spectare velit. Huic iussa tria sũt: Vt adsit: nam grauitatem res habet, cum frequens ordo est: Vt loco dicat, id est, rogatus: Vt modo, ne sit infinitus. Nam breuitas non modo Senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in sententia. Nec est vnquam longá oratione vtendum, nisi aut peccante Senatu, quod fit ambitione sæpissimè, nullo magistratu adiuuante, tolli diem vtile est: aut cum tanta causa est, ut opus sit oratoris copia vel ad hortandum, vel ad docendum. quorum generũ in vtroque magnus noster Cato est. Quódque addit, Causas populi teneto: est Senatori necessarium nosse Remp. id quod late patet, quid habeat militum, quid valeat ærario, quos socios Resp. habeat, quos amicos, quos stipendiarios, qua quisque sit lege, conditione, fœdere: tenere consuetudinẽ decernendi, nosse exempla maiorum. Videtis iam genus hoc omne, scientiæ, diligentiæ, memoriȩ esse: sine quo paratus esse Senator nullo pacto potest.

Modica sunto.) Ne quis cũ populo & cũ patribus agens seditiones excitet oratione aut turbas. Actor.) Id est totũ in actore positum, qui non solum verbis animos afficit & mẽtes regit, verũ etiã propè vultum format & fingit eorum quibuscum agit. Quod est in senat.) Modica & sedata esse, quæ cum patribus agentur non est difficile: quæ cũ populo agentur est difficilius. Non ad actorem.)

Quia senator qui audit, non ita se comparat, vt populi more ex ore dicentis pendeat, & ab eo habitū animi & affectum sumat, sed ex sua sententia & prudentia spectari & existimari vult. Rogatus.) Rogatus sententiam à Cos. vel ab eo qui senatū habet. Peccante senatu.) Quorūndam ambitio nonnunquam eblanditur Senatuscō sulta improba: quod cum futurum videmus, ne Senatusconsultum fiat, diem dicendo tollere debemus: dicitur & diem eximere dicēdo. Cicero, Tum Clodius rogatus, diem dicendo eximere cœpit. Noster Cato est.) Vt cum Cęsar ex Hispania reuersus, vt liceret sibi con sulatum per alium petere postulabat, Cato diem orando sustulit. sunt & alia exempla apud Plutar. Cato est] Superstite Catone ante bella ciuilia hęc scripta sunt. Est senatori) veteres libri ab excusis discrepāt cum in eis legatur, Vesti senatoris: puto, Id est senatori ne cessarium. Nosse rem.] Vt de ea in deliberationibus senatus sentē tiam dicere possit. Quid habeat militum.] Hæc sunt fere quæ in artibus rhetores deliberaturo de rep. cognoscenda præcipiunt.

Deinceps sunt cum populo actiones, in quibus primum & maximum, Vis abesto. nihil est enim exitiosius ciuitatibus, nihil tam contrarium iuri & legibus, nihil minus ciuile est & humanum, quàm composita & constituta Repub. quicquam agi per vim. Parere iubet intercessori: quo nihil præstantius. impediri enim bonam rem melius, quàm concedi male. Quod verò actoris iubeo esse fraudem, id totum dixi ex Crassi sapientissimi hominis sen tentia: quem est Senatus secutus, cum decreuisset, C. Claudio Consule de C. Carbonis seditione refe rente inuito eo qui cum populo ageret, seditionē non posse fieri: quippe cui liceat concilium simul atq; intercessum, turbaríq; cœptum sit, dimittere. Quod qui permouet, cum agi nihil potest, vim quærit: cuius impunitatem amittit hac lege. Sequi tur illud, Intercessor rei malæ, salutaris ciuis esto.

Quis non studiose Reip. subuenerit, hac tam præclara legis voce laudatus? Sunt posita deinceps, quę habemus etiam in publicis institutis atque legib⁹: Auspicia seruanto, Auguri paréto. Est autem boni auguris, meminisse maximis Reipub. temporibus præsto esse debere, Iouíque Opt. Max. se cõsiliarium atque administrum datum vt sibi eos quos in auspicio esse iusserit, cœlíq; partes sibi definitas esse traditas: è quibus sæpe reip. ferre opem possit.

Parere iubet.] Intercessionem excitato tumultu & seditione nõ tollere, sed ei placide parere. Concedi mala m.] Concedi malę veteres libri habent, vt supra: deinde vi opprimi in bona causa est melius quàm malę cædere. Carbonis seditio.] Veteres libri Cn. habent, non Caij. Crassus Caium Carbonẽ adolescentulus perculit, qui seditiosus in Trib. fuerat, rogationémque tulerat vt eundẽ Tribu. quoties vellet, fieri liceret. Cn. Carbo quẽ Lilybei Põpeius occidit, ciuis improbissim⁹ fuit. Cũ decreuisset.] In sentẽtia dixisset Crassus. Concilium.] Cœtum plebis & conuentum: nam comitia totius populi sunt. Qui permouet.] Quod moueri cœptum est in plebe, qui permouet, seditionem & vim quęrit. Salutaris] Optimus ciuis. Subuenerit.] Intercedendo. Maximis reip. temporib.] Vt impetum populi iniustum auspiciis nunciandis reprimat, & inutiles comitiatus probabili mora impediat. Consiliarium.] Sic familiares appellamus, qui & nobis consilia dant, & nostrorum sunt cõsiliorum participes: vt augur Iouis, qui auspicia & auguria mittit, cõsilia nouit. Administrum] Administer enim augur auspiciorum est & signorum quę Iupiter mittit, ea interpretando. Vt sibi.] Consiliarios & administros esse datos. Quos in auspicio.] Auguralis locutio qua vtebantur augures cum aliquem auspicari iubebãt, Cicer. lib. 2. de diuinatione, Q. Fabi te mihi in auspicio esse volo. Respondet, audiui. Cæli partes.] Cæli plagas in anticum, posticum, dextrũ, lęuum, distributas.

Deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priuatis magistratibúsve audiendis. Tum leges præclarissimæ de XII. tabulis tralatæ

duæ, quarum altera priuilegia tollit: altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat, nondum inuentis seditiosis Trib. pleb. Negocialis quidem, admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse. in priuatos homines leges ferri noluerunt: id est enim priuilegium: quo quid est iniustius? cum legis hæc vis sit, scitũ esse & iussum in omnes? ferri de singulis, nisi Cẽturiatis comitijs noluerunt: descript' enim populus censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad suffragium cõsilij, quàm fuse in tribus cõuocatus. Quo verius in causa nostra vir magni ingenij, summáq; prudẽtia L. Cotta dicebat, nihil omnino actum esse de nobis. præter enim q̃ quòd comitia illa essent armis gesta seruilibus, præterea neque tributa capitis, comitia rata esse posse, neque vlla priuilegia. quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actũ esset legibus. Sed visum est & vobis, & clarissimis viris, melius, de quo serui & latrones sciuisse se aliquid dicerent, de hoc eodẽ, cunctam Italiam quid sentiret, ostendere. Sequũtur de vi, de captis pecuniis, & de ambitu leges: quæ cum magis iudicijs quàm verbis sanciẽda sint, adiungitur, Noxiæ pœna par esto. vt in suo vitio quisque plectatur, vis capite, auaritia mulcta, honoris cupiditas ignominia sanciatur.

Promulgat.] Legũ. De singulis.] Cũ populo. Priuatis magistra.] In suadẽda aut dissuadẽda rogatione. Maximo comitiatu.) Maximis comitiis quę cẽturiata vocãtur. Nõdũ inuẽtis seditios.] Locus iste

misere contaminatus est & desperatus. Veteres lib. Nodum nitis:& negotialis habent. Commendat hic maiorum prudentiam, qui etsi nondum quisquam vsque adeo furiosus tribunus extiterat qui ciuẽ ex urbe, vt postea Clodius Ciceronem, manu facta eiicere tentaret, tamen quasi eo proruptùram aliquando magistratuum audaciam prouiderẽt, legibus ne id fieret, longe antè cauerũt. Quod sequitur, in V.L. Scitũ esse, legit Budęus, Cũ legis hęc vis sit, iussum & scitũ in omnes, ferri de singulis, nisi &c. Alij libri, satum est iussum.

In priuatos homines.] Vt de cæde Clodij quæ lex est lata, priuilegium erat, & de reditu Popilij. Sic de reditu Cicer. priuilegium latũ est:& cũ de capite ciuis maximis comitiis rogatur, species quædam priuilegij facitur, quæ tñ permittitur ꝓxima lege, quę de iudicio populi est. Priuilegiũ.] Priuilegia quoq; Vlpian⁹ tollere videtur, qui in T. de legibus, Iura, inquit, non in singulas personas, sed generaliter constituuntur. Et Demosthe. in orat. contra Timocratem μηδὲ νόμον ἐξεῖναι ἐπ' ἀνδρὶ θεῖναι, ἐὰν μὴ τ' αὐτὸν ἐπὶ πᾶσιν ἀθηναίοις, ψηφισαμένων μὴ ἔλαττον ἑξακισχιλίων, οἷς ἂν δόξῃ κρύβδην ψηφιζομένοις. id est, Ne legem priui hominis ergo ferre, nisi & eandem in omnes Athenienses liceto, non minus sex hominum millibus suffragio clam lato sciscentibus. Ex cẽsu.] Nã descriptio classiũ ex cẽsu facta est. Ordinib⁹.] Senat⁹, equitũ, tribunorũ ærariorũ, scribarũ, libertinorũ &c. Ætatib⁹.] Nã classes in cẽturias iuniorũ & seniorũ diuisę erãt. Fuse in tribus.] Quàm tributis comitiis, in quib⁹ ordinũ, cẽsus, ętatũ cõfusio est, cũ ex vrbis & regionis partib⁹ quæ trib⁹ vocantur, comitia habeãtur. L. Cotta dicebat.] Cicero pro Sextio, Cum princeps rogatus sententiam L. Cotta dixit, id quod dignissimum rep. fuit, nihil de me actũ esse iure, nihil more maiorum, nihil legibus: non posse quenquam de ciuitate tolli sine iudicio: de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidẽ posse, nisi centuriatis comitiis. Neq; tributa.] Cum tributis comitiis à colluuione plebeculę Cic. pulsus sit. Nobis opus esse lege] Reditũ meum lege nõ esse muniendũ. Legibus] Secundũ leges.

Patroni.] Latrones legendũ est: sic parum in veteribus libris scriptum erat pro Larũ. seruilibus autem armis sæpe se pulsum dicit, & constituto in foro latrocinio. Vis capite.] Si quis agendo cum populo seditionẽ excitauerit. Auaritia] Si quis magistratus pecuniã ceperit. Honoris cupiditas.] Ambitus.

Extremæ leges non sunt nobis vsitatæ. reipub. necessariæ. legũ custodiam nullam habemus. itaq; hæ leges sunt, quas apparitores nostri volunt. à librariis petimus. publicis literis cõsignatam me-

moriam publicam nullam habemus. Græci hoc diligentius, apud quos nomophylaces creantur. nec ij ſolum literas (nam id quidem etiam apud maiores noſtros erat) ſed etiam facta hominum obſeruabant, ad legéſque reuocabant. Hæc detur cura Cenſoribus: quandoquidem eos in rep. ſemper volumus eſſe. Apud eoſdẽ, qui magiſtratu abierint, edant & exponant quid in magiſtratu geſſerint: déque iis Cenſores præiudicent. Hoc in Græcia fit, publicè conſtitutis accuſatoribus, qui quidem graues eſſe nõ poſſent, niſi ſint voluntarij. Quocirca melius eſt, rationes referri, cauſámque exponi Cẽſoribus , integram tamen legi, accuſatori, iudicióque ſeruari.

Extremæ leges.] De Cẽſoribus. Quas apparitores.) Qui leges cũ eis opus magiſtratib⁹ eſt à librariis petũt: quãquã ipſi quoque librarij ex apparitorib⁹ ſunt. Nomoph.) νομοφύλακες, inquit Pollux, ἐστεφάνωνται στροφίῳ λευκῷ, τοῖς δὲ προέδροις ἐν ἐκκλησίαις συγκαθίζουσιν, ἵνα διακωλύοντες ἐπιχειροτονεῖν ὅσα μὴ συμφέρει. i. Nomophylaces, i, cuſtodes legũ ſtrophio cãdido redimiti ſunt. in cõcionib⁹ præſidib⁹ aſsidẽt, intercedẽtes ſiquid quod è rep. nõ ſit, ſciſcatur. hi numero XII. erant, legũq; cuſtodiam habebant, ac magiſtratus omnia ex legum pręſcripto agere cogebant, hominumq́; facta ad leges reuocabant. Sic Rhadamanthus in vrbe, Talos in agris iuxta Plat. Minois νομοφύλακες fuerunt. De nomophylacibus ſic Columella lib. 12. ſcribit, Quod etiam in bene moratis ciuitatibus ſemper eſt obſeruatũ, quarum primorib⁹ atque optimatibus nõ ſatis viſum eſt, bonas leges habere, niſi cuſtodes earum diligẽtiſsimos ciues creaſſent, quos Gręci νομοφύλακας appellant. horum erat officium eos qui legibus parerẽt laudibus proſequi, nec minus honoribus: eos autem qui non parerent, pœna mulctare. Cenſores.] Cẽſoriæ animaduerſiones & notæ non vere iudicia, ſed pręiudicia quędã erãt. Itaq; qui notat⁹ fuerat, poſtea in iudiciũ hac lege vocatur. vbi niſi cõdẽnaretur, animaduerſio tamẽ ignominioſa ſit. Cicero item lib. 4. de Rep. Cenſoris iudicium nihil ferè dãnato adfert præter ruborem. Itaque quòd omnis ea iudicatio

versatur tantummodo in nomine, animaduersio illa ignominia dicta est. Publicè constitutis.] Quemadmodum publicè constituebatur Athenis qui in publicis sepulturis diceret: ita quoque qui eos accusaret qui magistratum gessissent in reddendis rationibus. Voluntarij.]Qui sponte ad accusandum descendit grauior est accusator, quàm qui publicè cõstituitur. Legi)Qua iudiciũ cõstituitur.

Sed satis iam disputatum est de Magistratibus, nisi forte quid desideratis. A. Si nos tacemus, locus ipse te non admonet, quid tibi sit deinde dicẽdum? M. Mihine? de iudiciis, arbitror, Pomponi. id est enim iunctum magistratibus. A. Quid? de iure pop. Ro. quemadmodum instituisti, dicendũ nihil putas? M. Quid tandem hoc loco est, quod requiras? P. Egóne; quod ignorari ab his qui in Repu. versantur, turpissimum puto. Nam, vt modo à te dictum est, leges à librariis lego. sic animaduerto quosque in magistratibus ignoratione iuris sui tantum sapere, quantũ apparitores velint. Quamobrẽ si de sacrorum alienatione dicendum putasti, quoniam de religione leges proposueras: faciendum tibi est, vt magistratibus lege constitutis, de potestate, tum iure disputes. M. Faciam breuiter, si consequi potuero. nam pluribus verbis scripsit ad patrẽ tuum M. Iunius sodalis, peritè, meo quidem iudicio, & diligẽter. At de iure naturæ cogitare per nos atque dicere debem', de iure populi Romani quæ relicta sunt & tradita. A. Sic profecto censeo, & id ipsum quod dicis, expecto.

Quid tibi sit deinde.) De iure & potestate & munere cuiusque magistratus, quod est ex iure populi Romani. A librariis.) Vt leges sint quas librarij magistratuum apparitores velint, cum publice nul

la earum custodia sit.non publicè conseruari,sed conscribi solitas à librariis leg.& ab illis peti,ex oratione quoque.2. in Rullum, notũ est,Aliquando tandem me designato, lex in publicum proponitur. concurrunt iussu meo plures vno tempore librarij, descriptam legẽ ad me afferunt. Quintum apparitores) A quibus leges discunt. Sacrorũ alienatione.]Libro secũdo hunc locũ tractauit. M.Iuni⁹.) Hui⁹ cõmẽtarios,qui vt reor de iure & potestate magistratuũ erãt, citat Varro,Hoc modo inueni in M. Iunij cõmẽtariis. Hic est qui Gracchanus,vt opinor nominabatur.Plini⁹,Iunius certe q ab ei⁹ amicitia Gracchan⁹ appellat⁹ est,scriptũ reliquit his verbis:quod ad equestrem ordinem attinet, antea trossulos vocabãt, nunc equites vocãt. Sodalis.]Cui familiaritas & sodalitas cũ Attici patre inter cedebat, nisi quis sodalẽ dici putat propter amicitiã Gracchi. Cogitare per nos]Cum de iure naturæ disserimus,vt fere tribus superioribus libris fecimus multis locis,quid è natura sit ipsi ex inchoatis intelligentiis per nos cogitare debemus:cum de iure populi Rom. agitur, vt proximo libro,in quo de iure & potestate magistratuum disseram, quæ scripta & tradita inuenimus, literis mandanda sunt.

Pag.23.Vers.Nam,lege.ratio lex est,cuius Pa.32.vers.Adelph.lege, Heautontimorumeno. Pag.122.Vers.non ext.Censeo,sam. Eadẽ,vers.quod eor.tenuerunt. Pag.127.vers. fereb.lemniscatas. Pag.137.vers. mihi ,Medos. Pag.160. vers.ratio,æquatione. Pa.178 .vers.ciũ,condemnetur.

INDEX VERBORVM ET RERVM memorabiliũ, quę in his cõmentarijs explicãtur.

T.

EXCVDEBATVR PARISIIS
CALEND. IVL. M. D. LII.

